

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.І. ПИРОГОВА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової роботи

проф. О. Власенко

«__09__» __10__ 2020__р.

Історія філософії як методологічна основа розвитку науки та цивілізації

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
(для самостійної роботи)

навчальної дисципліни

з підготовки доктора філософії

на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти

галузі знань 22 Охорона здоров'я, 09 Біологія

(шифр і назва галузі знань)

Спеціальність

222 Медицина, 228 Педіатрія, 221 Стоматологія, 229 Громадське здоров'я, 091 Біологія,

(код і найменування спеціальності)

Вінниця 2020 рік

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО: Вінницький національний медичний університет
ім. М.І. Пирогова, відділ аспірантури, докторантури
Робоча програма розроблена у відділі аспірантури і докторантури

РОЗРОБНИКИ:

д.філос.н., проф. Черкасов С.В.,

д.філос.н., проф. Вергелес К.М.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Ратніков В.С. д.філос.н., проф., проф. кафедри філософії Вінницького
національного технічного університету

Попов В.Ю. д.філос.н., проф., в.о. завідуючого кафедрою філософії
Донецького національного університету ім. В. Стуса

Обговорено на засіданні кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного
університету ім. М. І. Пирогова та рекомендовано до затвердження на центральній методичній раді /
науковій комісії

« 22 » 09 2020 року, протокол № 2

Схвалено на Центральній методичній раді / науковій комісії та рекомендовано до затвердження Вченою
радою « 05 » 10 2020 року, протокол № 2

Затверджено вченою радою Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова

« 08 » 10 2020 року, протокол № 4

Вчений секретар (Серебреннікова О.А.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

I-ТЕМА. ФІЛОСОФІЯ ТА ЇЇ ПРЕДМЕТ.

II-ТЕМА. СВІТОГЛЯД ЛЮДИНИ І ФІЛОСОФІЯ.

III-ТЕМА. РЕЛІГІЯ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ТИП СВІТОГЛЯДУ.

Обґрунтування теми: тема являє собою своєрідну пропедевтику філософського знання: її вивчення є важливим для розуміння базисних понять філософії, течій та напрямків, сутності світогляду, його компонентів, історичних типів, місця філософії в системі культури та суспільного буття.

Навчальна мета: аспіранти повинні знати визначення світогляду, розуміти його складові елементи, співвідношення загальних знань та уявлень, поглядів та переконань, ціннісних орієнтацій та соціальних пріоритетів, світосприйняття і світорозуміння, вони повинні глибоко усвідомити та знати специфіку, предмет філософії, її метод та основні напрямки, проаналізувати співвідношення філософії і науки, світогляду і медицини.

Матеріальне та методичне забезпечення: підручники, навчальні посібники, філософські словники, відповідні розділи філософської енциклопедії, конспекти лекцій.

Основні поняття та категорії: світогляд, ідеологія, ідеали, міфологія і релігія, віра і розум, філософія і наука, онтологія і гносеологія, діалектика і метафізика.

ЕСЕ

1. Філософія як особлива форма теоретичної рефлексії.
2. Філософія у системі сучасного наукового знання.
3. Філософія і медицина.

ПЛАН

1. Філософія як наука. Поняття і структура світогляду. Різновиди світогляду. Історичні типи світогляду.
2. Філософія та коло її проблем. Функції філософії. Методи філософського пізнання.
3. Філософія в системі культури, науки та медицини.
4. Цінність філософії для особи і суспільства.
5. Релігія як історичний тип світогляду.

Перше питання

Необхідно знати, що філософія як особлива форма теоретичної рефлексії має безпосереднє відношення до світогляду і окрім того сама являє собою історичний тип світогляду. Тому весь курс потрібно починати з вивчення світогляду, його структури, різновидів та історичних типів. Світогляд – це більше або менше упорядкована цілісна система знань, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій про світ, людину та суспільство. Це розуміння і оцінка людиною смислу життя, а також діяльності колективу, суспільства, до якого вона належить. Детермінується світогляд людини вихованням, соціальними умовами, національною культурою, самосвідомістю, віком, станом здоров'я, географічними умовами тощо.

Найбільш давньою формою світогляду є наївний реалізм, а історичними типами – міфологія, релігія, філософія. Особливості міфології: синкретизм, конкретна образність, персоніфікація природи та космосу, уявно-фантастична форма відображення. З міфології беруть свій початок деякі естетичні, етичні вчення, релігія, соціально-політична і філософська думка. Релігія виникає на основі міфології і вона пов'язана з вірою у надприродне, а згодом у надзвичайну істоту – бога, що створив світ.

Філософія як специфічний феномен людської культури має досить солідний вік (VII-VI до н. е.). Виникнення філософії, її ставлення пов'язані з особливостями історично найдавнішої світоглядної форми, яка по суті була ровесницею самої історії – міфології. Будучи первісною світоглядною формою, міфологія виявилась єдиною формою існування суспільної свідомості й тому містила в собі в синкретичному вигляді всі наступні, форми суспільної свідомості: релігію, мистецтво, мораль, філософію, науку.

Вже на ранніх етапах існування філософії її тлумачать як специфічний різновид знання – мудрість.

Мудрість, на відміну від буденних уявлень про конкретно-одиничні речі та події, сягає граничних основ буття та людської діяльності.

Друге питання

Філософія поряд із наукою, мистецтвом, мораллю, правом – одне із видатних надбань людської культури. На ранніх етапах існування її тлумачать як різновид знання – мудрість. Звідси походження слова «філософія» (у буквальному перекладі з давньогрецької мови воно означає «любов до мудрості»). Філософія прагне логічно обґрунтувати свої положення, виразити їх у теоретичній формі.

Предметом філософії є світ у *цілому* (природа, людина, мислення) у своїх найзагальніших закономірностях. Основні філософські проблеми протягом її історії.- Що таке всесвіт? У чому відмінність явищ і сутності матеріального і духовного світу? Що таке свобода? Чи існують загальнолюдські цінності – істина, краса, добро, мудрість, гармонія?

До основних функцій філософії належать – світоглядна, онтологічна, гносеологічна, методологічна, аксіологічна.

У визначенні предмета філософії суттєвим є питання про співвідношення матерії та свідомості. Матеріалізм визнає первинність матерії і вторинність свідомості, тобто визнає, що основою світу є об'єктивна реальність, а її розвиток – умова виникнення і розвитку свідомості. Ідеалізм виходить із первинності ідеального щодо матеріального. Дуалізм визнає матерію і свідомість у вигляді двох незалежних, паралельно співіснуючих основ. Класичним прикладом дуалістичної позиції в історії є філософські погляди Рене Декарта.

Основними формами ідеалістичної філософії є об'єктивний ідеалізм і суб'єктивний ідеалізм.

Третє питання

Необхідно відзначити, що проблема методу пізнання є дуже важливою для філософії. Діалектичний метод на противагу метафізичному виходить із принципів універсального зв'язку всіх явищ природного та соціального світів.

Слід звернути увагу на проблему зв'язку філософії та медицини. Ці питання не залишалися поза увагою класиків світової та лікарської думки, починаючи з стародавнього світу і до наших днів. Так, відомий давньогрецький лікар і філософ Гіппократ не лише теоретично, але й практично доводив, що філософія повинна включатися у медицину, а медицина у філософію; лікар, який одночасно є філософом уподібнюється до бога. А основоположник нової експериментальної науки Ф. Бекон надавав медичній справі особливого значення. Філософію він вважав фундаментом практичної медицини.

У подальшому своєму розвитку проблема взаємовпливу філософії і медицини отримала різноманітні тлумачення та інтерпретації в натурфілософських, філософсько-релігійних, філософсько-психологічних вченнях, розглядалася або з спекулятивних чи з чисто науково-прикладних, позицій. Це обумовлено як складністю і багатогранністю самої проблеми, так і її причетністю до багатьох галузей науки, філософії, психології, біології та експериментальної медицини.

Четверте питання.

Фундаментальна роль належить філософії у розвитку й обґрунтуванні культури людства. У теоретичному плані культуроохоронна та культуротворча роль філософії полягає у розробці онтології культури, у відповіді на питання: що у бутті матеріальної та духовної культури належить до справжніх, а не ілюзорних людських цінностей. Успішний пошук конструктивної відповіді – передумова збереження нормального культурного середовища. Продуктивна місія філософії, її соціальна цінність полягає насамперед в її антропологічному призначенні: допомогти людині ствердитися у світі не лише як свідомій, а й високоморальній, емоційно чуйній, розумній істоті.

У добу загострення глобальних проблем філософія покликана проаналізувати допустимі межі “інструментального” ставлення до світу та альтернативні шляхи прогресу, розвитку цивілізації. Нині, на межі тисячоліть, немає нічого актуальнішого, ніж збереження життя на Землі, запобігання глобальній катастрофі людства. Сучасна філософія не може абстрагуватися від можливого апокаліпсису, має бути філософією життя, і в цьому полягає її покликання.

В індивідуальному аспекті цінність філософії – у пробудженні творчого, конструктивного осмислення людиною самої себе, світу, суспільної практики та витоків суспільного поступу в майбутньому, пробудження до свідомого світосприйняття, у потрясінні свідомості.

Сократ сформулював два фундаментальні завдання філософії: “Пізнай самого себе” та “Я знаю, що я нічого не знаю”. Його ж видатний учень Платон у діалозі “Тімей” розцінив філософію як такий дарунок богів смертному людському роду, кращого за який не було і не буде.

Сучасний світ надто складний, суперечливий, динамічний, і місце людини в цьому світі, її мобільність і творчість завжди вимагатимуть постійного філософського аналізу й осмислення. Філософія як методологія пізнання і соціальної дії окреслює магістральні шляхи розвитку суспільства, визначає основні тенденції духовно-практичного осягнення світу, постійно актуалізує докорінні проблеми людини і буття на шляху утвердження високих загальнолюдських цінностей.

П'яте питання.

Релігія (Р) як тип світогляду виникає приблизно 40 тис.р. тому (набожність). В Р. земні сили набувають характер надприродних (неземних) сил. Р. пов'язана з вірою в надприродне природних сил, духів, Бога з обрядністю, культами, діяльністю Р. інституцій, організацій. Основним стержнем Р. є віра — від духів до монотеїзму. Вперше на антропологічну сутність Р. звернули увагу стародавні грецькі філософи. Ксенофан Колофонський зазначає: „Люди створили собі богів за своїм взірцем і подібністю”. Ефіопи зображали богів чорними та кирпатими. Фракійці - голубоокими та рудими. Якби бики та коні могли себе зобразити, то вони намалювали б відповідно биків та коней.

Ф. позицію Ксенофана Колофонського розвиває і продовжує нідерландський філософ Спіноза. Він бачить витoki Р, світовідчуття і світосприйняття у безсиллі людини. Він стверджує, що пересуди, забобони та віра виникають внаслідок того, що людське життя рухається між страхом та надією (крайнощами). Французький філософ Гольбах у системі природи, не заперечуючи, що Р. є формою самообману, бачить коріння Р. у залежності людей від умов власного існування . Але найбільш чітко представляє німецький філософ Людвіг Фейербах. Якщо французькі мислителі XVIII ст. вважали, що витoki Р. та забобонів у невігластві правителів та народу, то Фейербах доводить, що Р. буде існувати вічно, бо Бог - це реалізовані бажання людини, в чому вона має потребу в повсякденному житті. Сутність Бога є не що інше, як сутність людини, тільки зведена до н-ного ступеню. „Якщо потреби, горе, безсилля - це мати Р, то абстрактне мислення і уявлення - її батько”. Л.Фейербах перший в історії Ф. звертає увагу на глибокі психологічні корені Р. Фейербах тільки не помічає одного, що сила капіталу суспільних відносин - це теж стихійна сила як і сила природи, тобто він не помічає соціального коріння Р.

Питання для контролю знань:

1. Що таке світогляд?
2. Що таке філософія?
3. Що ви знаєте про міфологію?
4. Як ви розумієте такі категорії: матеріалізм, ідеалізм, діалектика, метафізика?
5. Які історичні форми матеріалізму ви знаєте?
6. Охарактеризуйте зв'язок медицини і філософії в історії людства.
7. У чому полягає соціальна цінність філософії?
8. Яке місце посідає філософія в системі культури?
9. Людина як вища цінність у системі філософського знання.
10. У чому полягає зв'язок філософії та медицини.

Література:

1. Арцишеский Р. Мировоззрение: сущность, специфика, развитие. – Львов, 1986.
2. Бачинин В. А. Искусство и мифология. – М., 1987. – с. 37–53.
3. Введение в философию: учебник для вузов. В 2 ч., ч. 1. – М., 1989. – гл. 1.
4. Грейвс Р. Мировоззрение Древней Греции. – М., 1991. – с. 15–22.
5. Попов Н. В. Мировоззрение современного врача /Врачебное дело/. – К., 1993. – №7. – с. 26–31.
7. Философский энциклопедический словарь (відповідні статті)
11. Ильенков Э. В. Философия и культура. – М., 1991. – с. 18–20.

12. Любу́тин К. Н. Человек в философском измерении. – Свердловск, 1991.
  13. Мир философии: Книга для чтения: в 2-х т. – М., 1991.
  14. Світогляд і духовна культура. – К., 1993.
- Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник. – К., 1994

IV- ТЕМА. ФІЛОСОФІЯ КРАЇН СХОДУ

Основні школи та вчення філософії стародавньої Індії та Китаю

Обґрунтування теми: вивчення теми є необхідним для розуміння процесу розвитку світової філософської думки, а також особливостей філософії країн Сходу: Індії та Китаю.

Навчальна мета: аспіранти повинні знати соціально-економічні та духовні передумови виникнення філософії у країнах Сходу; вміти проаналізувати основні напрямки китайської та індійської філософії.

Матеріальне та методичне забезпечення: підручники, посібники, філософські словники, методичні рекомендації, тексти лекцій.

Основні категорії: даосизм, конфуціанство, ортодоксальні та неортодоксальні школи, веди.

ЕСЕ: Неортодоксальні школи індійської філософії.

ПЛАН

1. Соціально-економічні та духовні передумови виникнення філософії в країнах Сходу.
2. Китайська філософія, конфуціанство, даосизм.
3. Ортодоксальні та неортодоксальні школи індійської філософії.
4. Філософія ісламського світу.

Перше питання

Слід зауважити, що розклад первісної міфології формування на її основі ранніх форм філософського світогляду мали своїм джерелом розклад родового ладу та формування натомість ранньокласових суспільних організацій.

Філософія як світоглядне явище з'являється у процесі такого поділу людської діяльності, коли виникає необхідність інтелектуального освоєння дійсності на найзагальнішому рівні її бачення. Хронологічно цей процес відбувається у різних країнах неодноразово. Свідченням цьому є пам'ятки культури, які підтверджують, що філософія з'явилась у стародавньому Єгипті, Китаї, Індії, а трохи пізніше в Греції і Римі.

Започатковується філософія постановкою питання про єдність речей, походження Всесвіту, цілісність світу. Для того, щоб ці питання з'явилися у людській свідомості, необхідні були тисячоліття практичного перетворення одних речей в інші, виділення із кола цих речей таких, що були засобом перетворення всіх інших.

Перше уявлення про єдине походження і єдину першооснову всіх речей були пов'язані з використанням води в землеробстві. Виникли вони в Єгипті в III-II тисячоліттях до н.е. Використовуючи воду для зрошування полів і переконуючись на практиці, що без води все вмирає, єгиптяни дійшли висновку, що всі речі виникли із води, тому не дивно, що саме її поклали вони в основу всіх речей.

Друге питання

Зверніть увагу на те, що серед країн, які стояли біля витоків культури, чільне місце посідає Китай.

Становлення філософської думки у стародавньому Китаї спостерігається вже у VII ст. до н. е. Про це свідчить зміст старокитайських трактатів: «Книга перемін», «Книга пісень», «Книга історії».

У книгах піднімаються такі філософські проблеми: єдність і різноманітність речей, про природну закономірність, про душу людини.

Щодо розгляду цих проблем особливе місце в китайській філософії посідає вчення Лао-цзи. Центальною проблемою його філософії є «дао». «Дао» – це одночасно і всезагальний шлях, якого дотримуються всі речі, і їхнє першоджерело.

Необхідно зазначити, що філософські погляди Лао-цзи містять елементи наївної діалектики (див.: Філософія. Навчальний посібник І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – К: Вікар, 1997. – с.35).

Іншу позицію займав Конфуцій (551–479 рр. До н.е.). Всю увагу філософ зосередив на питаннях етики. В основу моралі покладені принципи:

1. Людяність; 2. Справедливість, обов'язок; 3. Ритуальність; 4. Знання;
5. Довіра.

Відстоюючи міцну державу, Конфуцій говорив, що правитель має божественну сутність.

Проти конфуціанства виступив Ян Чжу, він доводив, що віра в безсмертя душі і потойбічне життя ґрунтується на нецтві. Людина, на його думку має керуватися законами природного життя.

На захист конфуціанства проти вчення Ян Чжу виступив Мен-цзи – відомий китайський філософ-мораліст.

Третє питання

Нагадуємо основні риси староіндійської філософії:

1. Формування на основі міфологічно-релігійного світогляду
2. Споглядальний характер, слабкий зв'язок з наукою
3. Народження логіки
4. Побудова соціальної філософії на принципах страждань і щастя

Веди – стародавні пам'ятки індійської літератури. До складу Вед входять чотири збірки віршованих гімнів, молитва, заклинань.

Брахмани – своєрідні коментарі до текстів Вед. Упанішади – це загальна назва різних трактатів релігійно-філософського плану.

Принципи, закладені у Ведах, Брахманах, Упанішадах, стали основою таких світоглядних систем: брахманізм, буддизм, джайнізм.

По відношенню до Вед філософські школи розділилися на ортодоксальні

(йога, веданта, міманса) і неортодоксальні (буддизм, джайнізм, чарвака-локаята).

Школа червака-лакаята посідає особливе місце у філософії стародавньої Індії, вона не визнає авторитету Вед, не вірить у життя після смерті, заперечує існування бога, оригінально визначає сутність буття і пізнання.

Четверте питання.

Навчальна мета: аспіранти повинні знати особливості розвитку арабської філософії, вміти проаналізувати філософські погляди видатних вчених і філософів.

Розглядаючи, особливості арабської філософії, важливо відзначити, що після об'єднання арабських племен, сила арабів значно виросла. В VII ст. арабський халіфат був більший ніж колись Римська імперія. Релігійним центром була Мекка, де знаходився храм Кааба.

Визначним центрами культури були Багдад і іспанська Кордова.

В VII-XII ст. в арабському світі активно розвивалась геометрія, оптика, астрономія, хімія, психологія.

Арабська філософія має свої особливості:

1. Розвиває ідеї філософії Арістотеля (логіка, метафізика).
2. Філософські ідеї Арістотеля поєднуються із неоплатонізмом.
3. Основна мета – захист ісламу.

Зверніть увагу на діяльність видатних арабських вчених. Аль-Кінді (800–870 рр.), Авіценна (Ібн-Сіна) (980–1037 рр.), Аверроес (Ібн-Руш) (1126–1196) (див. История философии (В кратком изложении). М., 1991)

Питання для контролю знань:

1. У чому полягає специфіка індійської філософії?
2. Які ви знаєте школи давньокитайської філософії?
3. Охарактеризуйте основні положення даосизму.
4. Що ви знаєте про конфуціанство?
5. Які ви знаєте характерні риси арабської філософії?
6. Що ви знаєте про життя і діяльність Аль-Кінді, Авіценни?
7. У чому полягають особливості розвитку наукових знань в арабському світі?

Література

1. Філософія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1994.
2. Філософія. Навчальний посібник. Ред. І. Надольний. – К.: Вікар, 2002.
3. История философии (В кратком изложении). – М.: Мысль, 1991.

ФІЛОСОФІЯ КРАЇН ЗАХОДУ

V- ТЕМА. Філософія стародавньої Греції. Ранній досократівський період

VI-ТЕМА. Середній, класичний період філософії стародавньої Греції та епохи еллінізму

VII-ТЕМА. Філософія Середньовіччя.

Обґрунтування теми: як відзначив Гегель, філософія – це епоха схоплена думкою. Жодна з систем філософії не відкинута, новітня філософія є результатом попередніх принципів. Вивчення історії філософії допомагає розвитку здатності до теоретичного мислення, наукового аналізу, бачення та розв'язання нагальних проблем сьогодення, у тому числі й медицини.

Навчальна мета: аспіранти повинні глибоко засвоїти сутність та специфіку філософії Заходу, ясно бачити її відмінність від філософії Сходу, вони мають знати основні історичні періоди, етапи розвитку філософії Заходу, їм необхідно навчитись органічно поєднувати ці етапи з історією медицини; студенти та аспіранти повинні чітко розрізняти напрямки, течії та школи філософії Заходу, знати фундаторів оригінальних філософських систем.

Матеріальне та методичне забезпечення: оригінальні філософські тексти, філософські енциклопедичні видання, монографії, підручники, навчальні посібники, словники, методичні розробки, конспекти лекцій, графологічні схеми, таблиці тощо.

Термінологія: першостихія, наївний реалізм, антична діалектика, натурфілософія, ідеалізм, метафізика, атомізм, логос, нус, ноезіс і діанойя, логіка, аналітика, фізика, етика, причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, матерія і форма, теологія, теософія.

ПЛАН

1. Особливості філософії Заходу. Основні історичні періоди філософії античної Греції.
2. Філософські школи, вчення та напрямки раннього, класичного періодів та епохи еллінізму.
3. Філософія середньовіччя, особливості та історичні періоди розвитку. Схоластична філософія.

ЕСЕ:

1. Філософія Анаксагора і Емпедокла.
2. Наївна діалектика Геракліта із Ефеса.
3. Вчення Платона про тіло і душу та сучасна психосоматика.
4. Арістотель – фундатор традиційної логіки.
5. Вплив філософії Демокріта на вчення Гіппократа.
6. Логіка й етика стоїцизму.
7. Неоплатонізм і християнська догматика.
8. Суперечка про універсалії і сучасна проблема діагнозу хвороби та хворого.
9. Фома Аквінський – систематизатор середньовічної схоластики.

Перше питання

Насамперед потрібно зазначити, що на відміну від філософії стародавнього Сходу, давньогрецька філософія з моменту свого виникнення, формування та розвитку має більш раціоналістичний характер. Вона не була занадто обтяжена чуттєвими образами, антропоморфними побудовами, а була зорієнтована на звільнення від метафізичного мислення і звернена до знання інтелектуального, що прагне використовувати поняття. Фактично у всіх, без винятку, вченнях, побудовах філософів античної Греції вже міститься рефлексія як над міфом, так і над звичайним, буденним знанням. Характеризуючи основні історичні періоди розвитку філософії античної Греції, варто звернути увагу на той факт, що саме стародавня грецька філософія створила термін "**філософія**", сформулювала вихідні теоретичні принципи та філософську проблематику, намітила шляхи їх вирішення, визначила основні напрямки, заклала основи філософських методів та форми розвитку філософського знання.

Друге питання

Готуючись до відповіді на це питання, необхідно звернутись до монографічних видань, підручників і глибоко засвоїти натурфілософське вчення іонійських фізиків (**Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена**), варто знати обґрунтування тверджень цих філософів-фізиків, їх основні відкриття в галузі пізнання природи та космосу. Філософія **Геракліта з Ефеса** звертає на себе увагу не тільки парадоксальністю суджень та тверджень, а й глибоким розумінням логосу, гармонії світу, мудрості, діалектики природи та пізнання. **Елейська школа** філософії вперше в історії філософії висунула поняття єдиного буття і зробила його предметом філософії. Ця школа чітко протиставляє мислиме буття чуттєвому сприйняттю. Єдине буття розуміється як неперервне, незмінне, нероздільне, що виключає множину речей та їх рух. Тут потрібно глибоко зрозуміти та засвоїти сутність апорій **Зенона Елейського**. Розглядаючи ранній період грецької філософії, потрібно також звернути увагу на школу **Піфагора – Піфагорійський союз**. Важливо розрізняти релігійне, філософсько-містичне вчення цієї школи, філософсько-математичне та соціально-політичне. Гармонія космосу мислиться тут не тільки геометрично-предметно, а як наслідок доповнення чисельної узгодженості такими характеристиками, як справедливість, душа, добро, зло тощо. Цікавим та корисним для студентів-медиків, лікарів-пошукувачів, аспірантів є вчення **Анаксагора і Емпедокла**.

У своєму класичному вигляді філософія античної Греції, яка прагне досягнути, зрозуміти граничні основи буття та пізнання, має своїм початком філософію Демокріта, Сократа, Платона та Арістотеля. Філософія **Демокріта** – це сформований та розвинутий в основних своїх положеннях античний матеріалізм. На відміну від елеатів і піфагорійців, Демокріт розумів речовину, матерію відповідно природі, якою вона є в дійсності. В основі матеріалістичного вчення Демокріта був атомізм. Демокріт стверджував, що все існуюче складається з атомів і порожнечі, пустоти. Якщо пустота у Демокріта – безкінечна неперервність, то буття – це перерив неперервного. Атоми неподільні, найбільш малі і безякісні і в той же час безкінечно різноманітні за формою. Атоми вічно і не упорядковано рухаються у всіх можливих напрямках. Всесвіт немає верху, низу, середини, кінця і краю. Сполучення, об'єднання різних атомів утворює всю багатоманітність природи і нічого не виникає з нічого, все має свою основу, причину. Безпричинних речей і явищ не існує. Демокріт також заклав основи теорії відображення, глибоко розумів взаємозв'язок чуттєвого та раціонального пізнання.

Філософію **Сократа** студенти мають вивчити та засвоїти самостійно.

Особливе місце **Платона** в історії філософії визначається тим, що він – професійний філософ, але і ще все ж мудрець. Платон схильний розглядати навіть найбільш спекулятивні, абстрактні проблеми з точки зору їх безпосереднього життєвого значення. Про це свідчать всі його діалоги. Розробка діалектики як методу у Платона тісно пов'язана з живою мовою та вміло направленою бесідою. Діалектик, за Платоном, той, хто вміло ставить запитання та може давати на них відповіді. Платон стверджує, що діалектика не задовольняється тільки припущеннями, за допомогою неї можна визначити сутність речі та досягнути безпередумовного початку. Другим необхідним методом філософії у Платона є математика. Вона вилучена ним із світу чуттєвої невизначеності і підводить філософа до ідеальних сутностей. Діалектиці і математиці Платон протиставляє метод міфологічного конструювання. Його дія зумовлена дофілософським осмисленням дійсності. Дія міфу традиційно авторитетна і, на думку Платона, належним чином відібрані міфи незамінні у процесі виховання. Філософія Платона – це класичний об'єктивний ідеалізм стародавньої Греції. Основу філософських поглядів Платона складає вчення про вічні, незмінні ідеї. Ідеї досконалі, незмінні. Вони становлять собою справжнє буття у його найбільш можливій повноті. Що до матерії, то вона у кращому випадку – "нульове буття", небуття. Але останнє взаємодіє з справжнім буттям ідеї і як наслідок цієї взаємодії – речі навколишнього світу.

Серед учнів Платона найбільш відомий **Арістотель** (384–322 рр. до н.е.) – учений енциклопедист. Він залишив праці з фізики, логіки, філософії, політики і етики, психології. У Платона методом науки була діалектика. Арістотель звів її до рівня допоміжної, евристичної дисципліни і протиставив діалектиці теорію аподиктичного силогізму як метод науки. В основі онтології Арістотеля лежить категоріальний аналіз сущого, каузальний аналіз субстанції і вчення про можливість і дійсність. Арістотель заснував в Афінах власну школу – Лікей (або Ліцей). В Арістотеля був звичай проводити заняття, прогулюючись із слухачами у затінку дерев. Через те його учні називались *перепатетиками* (від слова прогулянка).

Філософ рішуче повертає сутність, причини у світ речей, категорично вважаючи, що загальне не може існувати окремо від одиничних речей. Більш того, справжнім буттям може бути тільки одиничне буття.

Матерія тлумачиться Арістотелем як пасивний матеріал буття і тому у «чистому вигляді» може тільки мислитися. Реально існувати матерія може тільки будучи оформленою. Отже причиною існування речі (як оформленої матерії) є форма. Матерія є носієм можливостей, а то й самою можливістю, яка, з'єднуючись з формою, стає тією чи іншою дійсністю.

Для попередньої філософії виникнення окремих речей й світу в цілому, було просто упорядкуванням чогось вже існуючого, але існуючого хаотично. Лише запровадження категорій можливості та дійсності створило нові підходи до проблеми виникнення, творення, творчості взагалі.

Хоча Арістотель за традицією продовжує називати філософське знання "мудрістю", характер самої філософії змінюється. Вперше в історії філософії філософське знання зближується з науковим, ставиться в один ряд з ним. За Арістотелем, філософія постає наукою, що досліджує суще як таке, а також те, що притаманне йому. Ця наука не тотожна жодній з так званих окремих наук, бо жодна з них не досліджує загальну природу сущого як такого, а всі вони, відділяючи собі якусь частину його, досліджують те, що властиве цілій частині.

Творчість Арістотеля підсумовує набутки античної філософії того часу і провіщує добу еллінізму.

Елліністично-римський період. Нову епоху в розвитку Стародавньої Греції, що почалась з кінця IV ст. до н.е., від часу воєн Олександра Македонського, називають добою **еллінізму**. У цей час внаслідок завоювань Олександра Македонського, а згодом і римських завоювань еллінська (старогрецька) культура поширилася у величезному регіоні Середземномор'я, Близького Сходу і Північної Африки, інтегрувавши при цьому розвинуті там культури народів. У післяарістотелівській філософії виразно виявляється інтерес до проблем морально-етичного плану. Це чітко простежується в усіх трьох провідних філософських напрямках філософії: *епікуреїзмі, скептицизмі, стоїцизмі*.

Епікур (270–341 рр. до н. е.) заснував в Афінах філософську школу. У своїй концепції він відтворює основні положення філософії Демокріта, але водночас надає їм іншого звучання. Відмінність позиції Демокріта від позиції Епікура не у змісті їх вчень, а у підходах, світоглядних орієнтаціях. Головна увага Демокріта звернена до об'єкта, у Епікура – до суб'єкта. Епікура хвилює не саме по собі вчення про космос як сукупність атомів, що рухаються у порожнечі. Головний сенс своєї ідеї про самочинне відхилення атомів від лінії необхідності Епікур вбачає в основному правилі "мудрого життя" – у «відхиленні від незадоволення», яке випливає з цієї ідеї. Саме відхилення від незадоволення, а не гонитва за задоволенням, і є тим шляхом, що приводить до мети "мудрого життя" – самозаглиблення, так званої «атараксії» – відсутності і хвилювань.

Досить широко епікуризм впливав на свідомість мислителів наступних етапів елліністичної епохи, зокрема в Римі. Найбільш відомим з послідовників в Римі був **Тіт Лукрецій Кар** (I ст. до н. е.). До нас дійшла повністю його поема "*Про природу речей*" у якій він детально виклав свою філософську (атомістичну, матеріалістську) позицію.

Стоїцизм виникає наприкінці IV ст. до н.е. Засновник цієї школи **Зенон** з Кітіона (о. Кіпр) прожив досить тривале життя. У 300 р. до н.е. він створює свою філософську школу. В історії стоїцизму розрізняють *Стародавню Стою* (Зенон, Клеанф, Хрісіпп), *Середню Стою* (Панетій, Посейдоній) і *Пізню* (Римську) *Стою* (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій). У світі панує невблаганна необхідність, вчать стоїки, і немає можливості протистояти їй, людина цілком залежить від того що діється у зовнішньому світі, природі. Та проте слід уважно вивчати природу, її необхідність. Хоча це і не завадить діянню необхідності, але дозволить, знаючи необхідність, добровільно підкорятися їй.

З часом основний наголос у вченні стоїків переміщується з проблеми вироблення "мудрого" відношення до світу (апатії) до проблеми вміння по-різному (з власної волі) ставитися до невідкладних нам обставин зовнішнього світу, тобто до проблеми внутрішньої свободи індивіда.

Засновником скептицизму (від "скептікос" – той, що розглядає, досліджує) був **Піррон з Еліди** (біля 270–360 рр. до н. е.), який за переказами, нічого не називав ні прекрасним, ні потворним, ні справедливим і взагалі вважав, що істинне ніщо не є у більшій мірі одне, ніж друге. Виходячи з гадки Демокріта про недосконалість наших почуттів, Піррон оголошує неможливим будь-яке істинне знання

про речі навколишнього світу. А тому єдино правильною позицією щодо цього світу вважає утримання від будь-яких категоричних тверджень про нього.

Культура античного Риму дуже тісно пов'язана з культурою Греції. Процес еллінізації Риму відбувався практично в усіх сферах культури – в релігії, мистецтві і літературі, у філософії. Незважаючи на близькість Римської філософії до Грецької, існує істотна відмінність між ними, яка полягає не стільки у буквальному змісті філософських теорій, скільки у принципово відмінних тлумаченнях змісту. На відміну від грецької античної філософії, споглядальної за своїми настановами, римська філософія практична. Одним із видатних представників римської філософії вважається **Марк Туллій Ціцерон** (106–43 рр. до н. е.) Роблячи переклади й перекази грецької філософії на латину, Ціцерон виступав не просто як еkleктик або популяризатор її у Римі, він був оригінальним, справді творчим римським мислителем. Його філософія – це спроба створити на новій соціально-історичній основі власне римську філософію, своєрідність якою полягала б в універсальності і водночас партикулярності. Ця філософія розрахована на всіх і кожного у цьому величезному, строкатому, суперечливому римському світі. Вона мимоволі мала стати еkleктичною або, краще сказати, синтетичною, такою, що об'єднує в собі все, що було створене у сфері філософії підвладними Риму народами.

Останнім впливовим напрямом античної філософії був неоплатонізм, представники якого – **Плотін** (204–270рр.), **Порфирій** (232 або 233 – початок 4 ст.), **Ямвліх** (народився приблизно у 330 р.) у III–V ст. запропонували оригінальну (стосовно нової, порівняно з класикою, соціокультурної ситуації) інтерпретацію платонізму.

Плотін ідею найвищого блага перетворив на надчуттєве і надприродне начало: воно є світло, а матерія – темрява, і між цими першоначалами розташована вся природа, все буття. Всесвіт вважає Плотін, утворений із матерії завдяки проникненню в неї світла, шляхом так званої еманції божества.

Християнство, що стало у VI ст. офіційною релігією Римської імперії, було розповсюджене на всі сторони духовного життя. У 529 році імператор Юстіан видав декрет, яким були закриті «язичницькі» філософські школи, що існували в Афінах протягом століть: епікурейців, стоїків, Академію, Лікей.

Так закінчилась історія античної філософії. Її ідеї не загинули, вони мали великий вплив на розвиток світової філософської думки і культури. Як ми побачимо далі, специфіка римської античної культури була успадкована західноєвропейським Відродженням.

Середньовіччя займає досить тривалий відрізок історії Європи – від розпаду Римської імперії (476 р.) до епохи Відродження, тобто майже тисячоліття. У цей період людська думка, наука і філософія могли існувати тільки у релігійній оболонці. Догма церкви була вихідним пунктом і основою будь-якого мислення. Весь зміст окремих наук і філософії були приведені у відповідь з вченням церкви. Філософія була оголошена «служницею теології». Філософія повинна була використовувати лише свій раціональний апарат для ствердження, пояснення та засвоєння догм церкви. Філософське мислення за своєю сутністю теоцентричне. Для нього дійсною реальністю є не природа, космос, а Бог. В основі християнського монотеїзму лежать два важливі принципи: ідея створення світу з нічого і ідея одкровення. Ідея творення лежить в основі середньовічної онтології (вчення про буття), а ідея одкровення складає фундамент середньовічної гносеології, тобто вчення про пізнання; від ідей гріхопадіння і спасіння беруть свій початок середньовічна етика і естетика. Християнська думка асимілювала досягнення античної філософії, особливо неоплатонізму та стоїцизму, включивши їх у новий, чужий для них контекст. У своєму історичному розвитку середньовічна філософія пройшла ряд періодів, етапів. Спочатку це була патристика. Вона становила сукупність теологічних, філософських та політико-соціологічних доктрин християнських мислителів 2–8 віків, так званих отців церкви. Перший період патристики (II–III ст.) був представлений діяльністю так званих апологетів. Серед них виділяється фігура Орігена (185–253/254 рр.). Ним була зроблена спроба створити систему християнської філософії. Власне така і подібна до неї філософія була створена Василем Великим, Григорієм Богословом, Григорієм Нісським на грецькому Сході і Августином Блаженным – на Заході. З появою творів Іоанна Дамаскіна виникає схоластична філософія. Студентам і аспірантам потрібно глибоко засвоїти сутність цієї філософії та зрозуміти суперечки про універсалії; їм потрібно чітко розрізнати крайній та поміркований реалізм, крайній та поміркований номіналізм.

Запитання для контролю знань:

1. Визначте сутність понять «нус» і «логос».
2. Сформулюйте докази Демокріта про буття атомів і пустоти.
3. Розкрийте зміст та способи тлумачення апорій Зенона Елейського.
4. Розтлумачте вчення Платона про переселення душ.
5. Дайте філософську оцінку вченню Арістотеля про субстанцію, дійсність і можливість та каузальність.
6. Покажіть взаємозв'язок неоплатонізму та раннього християнства.
7. Охарактеризуйте основні принципи доказів буття Бога Томою Аквінським.
8. Обґрунтуйте та покажіть відмінність між катафатичною теологією та апофатичною теологією.
9. Простежте та покажіть генетичний зв'язок між філософією Платона та крайнім реалізмом, філософією Арістотеля та поміркованим реалізмом

Література

1. Філософія. Навчальний посібник. – К., 2002.
2. Аристотель, Метафизика. Соч в 4-х т. – М., 1976. – Т. 1.
3. Аристотель. О душе. Соч. в 4-х т. – М., 1983. – Т. 4.
4. Асмус В. Ф. Античная философия. – М., 1976.
5. Богомолов А. С. Античная философия. – М., 1985.
6. Гегель Г. В. Ф. История философии. Соч. – М., 1939. – Т. 9.
7. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. – М., 1979.
8. Чанышев Е. В. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.

VII-ТЕМА. Філософія епохи Відродження.

ІХ-ТЕМА. Проблема методу пізнання у філософії Нового часу.

ІХ-ТЕМА. Філософія французького Просвітництва.

Навчальна мета: аспіранти повинні з'ясувати особливості епохи Відродження; вони повинні ясно бачити відмінність філософії цієї епохи від середньовіччя та античного періоду і в той же час – зв'язок з античним періодом і середньовіччям; їм потрібно з'ясувати сутність антропоцентризму, гуманізму та натурфілософії; студенти та аспіранти мають засвоїти сутність та специфіку філософії Нового часу і доби Просвітництва, вони повинні усвідомити і зрозуміти нові філософські проблеми та напрямки, течії цієї епохи, історії людства; студенти та аспіранти мають чітко визначити сутність раціоналізму, сенсуалізму, емпіризму, деїзму, матеріалізму та ідеалізму Нового часу та доби Просвітництва

Матеріальне та технічне забезпечення: оригінальні філософські тексти, філософські енциклопедичні видання, монографії, підручники, навчальні посібники, словники, методичні розробки, конспекти лекцій, схеми, таблиці тощо.

Термінологія: метод, методологія, емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, розумні природні потреби, матеріальна і духовна субстанція, пантеїзм, дедукція та індукція, аналіз і синтез, монадологія, психофізичний паралелізм, система, природжені ідеї, людський досвід, суспільна згода, договір, соліпсизм, причинність, деїзм, метафізичний матеріалізм, етика і суспільне буття.

ПЛАН

1. Філософія епохи Відродження. Гуманізм та проблема людської індивідуальності. Боротьба Парацельса проти схоластичної медицини
2. Філософія Нового часу. Емпіризм і раціоналізм. Різновиди ідеалізму.
3. Французький просвітницький матеріалізм XVIII ст. його розуміння людини і суспільства. Зв'язок метафізичного матеріалізму і медицини.

ЕСЕ:

1. Антична філософія і епоха Відродження.
2. Парацельс і сучасна альтернативна медицина.
3. Елементи діалектики у філософії М. Кузанського.
4. Ф. Бекон – фундатор нової філософії та експериментального природознавства.
5. Ф. Бекон про природничу філософію медицини та евтаназію.
6. Раціоналізм і емпіризм як історичні витоки сучасного сцієнтизму.
7. Географічний детермінізм, його еволюція та історія.
8. П. Кабаніс – попередник вульгарного матеріалізму.
9. Просвітництво і вітчизняна філософія.
10. Механістичний матеріалізм і медицина.

Перше питання

Потрібно відзначити, що епоха Відродження усвідомлює себе як відродження античної культури, античного способу життя, способу мислення і сприйняття реальності. Однак людина, і філософія епохи Відродження суттєво відрізняються від античної. По-перше, хоча Відродження і протиставляє себе середньовіччю, воно виступає і своєрідним підсумком розвитку середньовічної культури і тому має такі риси, котрі не були притаманні античності. По-друге, якщо середньовіччя відносилось до античності як до авторитету, то Відродження – як до ідеалу. І насамкінець, найбільш важливою рисою світогляду епохи Відродження є його орієнтація на мистецтво, людину та її творіння. Якщо середньовіччя можна назвати релігійною епохою, то Відродження – це художньо-естетична епоха. Якщо в центрі уваги античності було природно-космічне життя, в середні віки – бог, то в епоху Відродження – людина та її діяльність.

Людина тут – не просто природна істота, а творець власного життя та долі, вона панує і над природою. Творча діяльність набуває своєрідного сакрального характеру. Художник Відродження

наслідуює не просто творіння Бога, але і процес самого божественного творіння. Тут він прагне побачити принципи, закони творіння. Сам Бог – це вже не трансцендентна, надприродна сила, а сама природа Бог ніби розчиняється у гармонії природи. Так формується **пантеїзм** – принципово новий напрямок у філософії.

Розмірковуючи над діалектичними ідеями М. Кузанського, студентам потрібно глибоко усвідомити, що діалектика пізнання впливає у М. Кузанського з діалектики буття. Його методологічний принцип поєднання протилежностей можна збагнути, виходячи з діалектичної єдності максимуму і мінімуму, частини і цілого, кінечного і безкінечного.

Натурфілософське вчення Парацельса та його зв'язок з медициною студентам пропонується осягнути і засвоїти самостійно.

Натурфілософи епохи відродження представляють природу як живе ціле. У Парацельса (1493–1541), наприклад, природа проникнута єдиною світовою душею. Паралелізм мікрокосмосу і макрокосмосу створює для людини можливість магічної дії на природу за допомогою таємних засобів. Пізнання людиною своєї душі – це шлях до осягнення природи та оволодіння її силами. Так як природа у Парацельса населена духами, то завдання медицини – відновити, порушений вторгненням чужого духу, порядок. Цей порядок у здоровому організмі забезпечується археєм, тобто верховним життєвим духом всякої істоти. Тому лікар повинен лікувати і тіло, і душу, і дух хворого. Спростовуючи традиції схоластики, культ Галена і інших авторитетів, Парацельс висміював лікарів-схоластів. З його точки зору, лікарів потрібно вчити не коментувати стародавніх мислителів, а пояснювати природу; потрібно виховувати не красномовних лікарів, а лікарів, які вміють лікувати. *«Не титул, не ораторське мистецтво, не читання книг створюють лікаря, а тільки знання речей і сил природи»*. Парацельс відобразив дух епохи раннього Відродження. Він висував досвід як основу знання: *«Теорія лікаря – це досвід. Ніхто не може стати лікарем без науки і досвіду»*. Від лікаря-вченого Парацельс вимагав робити в лабораторії і з гордістю говорив про себе і своїх учнів, що вони працюють в лабораторії подібно до ковалів і вугільників. Парацельс вважав, що процеси, які відбуваються у людському тілі є хімічними, і саме хімії призначено зіграти величезну роль в медицині. Його можна вважати один із основоположників ятрохімії. З інтересом до хімії пов'язане у Парацельса вивчення мінеральних вод. Наукові природничі уявлення пов'язані у нього з містичними та релігійними уявленнями.

Друге питання

Насамперед потрібно зазначити, що період ранніх революцій у Західній Європі (початок XVI – кінець XVIII століть) був найбільш сприятливим і продуктивним для розвитку філософських знань та науки. Передові представники нового дворянства і буржуазії висловлюють віру у можливість безмежного прогресу людства і основною рушійною силою цього прогресу вважають освіту, науку, людський розум. Для розвитку капіталістичного виробництва, удосконалення технології для торгівлі та мореплавства потрібно було накопичувати і розширювати знання в галузі механіки, астрономії, фізики, математики, анатомії та інших природничих наук. Саме розвитком промисловості, техніки, математики і експериментального природознавства у значній мірі були зумовлені матеріалістичні напрямки філософії **Нового часу**. Перед філософією постають нові задачі. Насамперед тепер поряд з філософією розвиваються природничі науки, що використовують специфічні методи дослідження, і перед філософією постає задача розробки та обґрунтування загального методу пізнання. Цій проблемі філософи приділяють особливу увагу. Одні з них прагнуть універсалізувати математичні методи виведення та доказу знань, інші переносять з природознавства у філософію емпіричні методи дослідження. Тут вони їх розвивають, удосконалюють і таким чином сама філософія починає впливати на науки про природу. У цьому зв'язку перед філософією з особливою гостротою постає проблема співвідношення чуттєвого і раціонального у пізнанні, питання про порівняльну оцінку пізнавального значення відчуттів і мислення. Так виступають один проти одного і разом з тим взаємно доповнюють один одного **сенсуалізм і раціоналізм, раціоналізм і емпіризм**.

Ці напрямки філософською мовою відображають різні тенденції в науці Нового часу. Студенти повинні з'ясувати та засвоїти основні положення та міркування Ф. Бекона, Т. Гоббса, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца, Дж. Локка та інших відомих філософів цієї епохи.

Ідеалізм у філософії Нового часу був представлений насамперед філософськими вченнями Дж. Берклі (1685–1753 pp.) та Д. Юма (1711–1776).

Дж. Берклі – класичний представник суб'єктивного ідеалізму. Як єпископ-католик він прагнув спростувати матеріалізм та дати раціональне обґрунтування релігії. Дж. Берклі виступив з критикою поняття матерії як речовинної основи (субстанції) тіл, а також вчення Ньютона про простір як вмістилище всіх природних тіл і вчення Локка про походження понять матерії та простору. З точки зору Дж. Берклі, в основі поняття матерії лежить припущення, ніби ми можемо, абстрагуючись від окремих властивостей речей, утворювати абстрактну ідею загального для них речовинного субстрату. Однак це неможливо: у нас немає і не може бути чуттєвого сприйняття матерії як такої. Наше сприйняття кожної речі розкладається без залишку на сприйняття відомої суми окремих відчуттів або, за термінологією Берклі, ідей. Для речей «бути» завжди означає бути у сприйнятті». Заперечуючи буття матерії, Берклі фактично визнає існування тільки духовного буття. Тут він поступово переходить на позицію об'єктивного ідеалізму.

Д. Юм – англійський філософ, історик, економіст і публіцист. Його філософські погляди склалися в результаті опрацювання і критичного аналізу суб'єктивного ідеалізму Берклі з позицій агностицизму. Д. Юм вважав проблему співвідношення буття й духу, матерії і мислення теоретично не вирішеною. Він замінив її проблемою залежності простих ідей (тобто чуттєвих образів пам'яті) від зовнішній вражень. Утворення складних ідей тлумачив як психологічні асоціації простих ідей. Центральний пункт його гносеології – вчення про причинність. Поставивши проблему об'єктивного існування причинно-наслідкових зв'язків, Д. Юм вирішив її з позиції агностицизму. З точки зору Д. Юма, існує тільки психологічний механізм, який породжує переконання людей про існування причинно-наслідкових зв'язків. Матеріалізм XVIII століття був переважно метафізичним, механістичним. Механіка мала вже закінчений вигляд і тому все у природі, як і сама людина, пояснювались з позиції механіки. Механістичний французький матеріалізм мав вплив на медицину безпосередньо через своїх представників – лікарів-філософів, матеріалістів **Ж. Ламетрі** (1709–1751) і **П. Кабаніса** (1757–1808).

Ламетрі, спираючись на дані природознавства, спростував дуалізм і доводив, що існує лише єдина матеріальна субстанція. Вона не виникає і не знищується, а лише міняє форми свого існування. Свідомість, дух вторинні відносно до тіла. Здатність людини відчувати, пам'ятати і мислити не містить в собі нічого надприродного і містичного. Заперечуючи гілозоїзм, Ламетрі стверджують, що здатність відчувати є властивістю не будь-якої матерії, а виявляється тільки в організованих тілах. Душа не може існувати поза і незалежно від тіла. Ламетрі писав, що не може вважати абсурдною думку про походження людини від тварин. Однак між твариною і людиною Ламетрі вбачав тільки кількісну відмінність: людина володіє більшою ступінню чутливості і більшою кількістю розуму. Ведучи боротьбу проти дуалізму Декарта і ідеалістичного положення Локка про внутрішній досвід душі або рефлексію, Ламетрі зводив фізіологічні явища до механічних і уподібнював людину машині «Людське тіло, – писав Ламетрі, – це машина, яка самостійно заводиться, живе уособлення непереривного руху». Спираючись на досягнення анатомії, фізіології, медицини своєї епохи, Ламетрі, відстоював думку, що у функціонуванні організму людини, включаючи і сферу психічних явищ, немає нічого такого, чого б не можна було пояснити, не звертаючись до релігії і містики. Інший французький філософ-матеріаліст і лікар П. Кабаніс, матеріалістично вирішуючи питання про співвідношення матерії і психіки людини, разом з тим допускав механістичне спрощення у вирішенні цієї проблеми і вважав мислення фізіологічним продуктом матерії, стверджуючи, що мислення являється таким же продуктом мозку, як секретії підшлункової залози, печінки чи слинних залоз. Ця аналогія давала підстави вважати П. Кабаніса одним із попередників вульгарного матеріалізму. Діяльність П. Кабаніса значно вплинула на розвиток медицини і філософії. Під впливом знаходились лікарі-матеріалісти XVIII століття. Звертаючись до історії медицини, студентам потрібно ознайомитись також із впливом П. Кабаніса і на вітчизняну медицину

Третє питання присвячене французькому просвітницькому матеріалізму XVIII століття. Термін «Просвіта» вперше починають вживати Вольтер (1694–1778) і Гердер (1744–1804). Просвіта – це необхідна історична епоха розвитку людства. Її сутність полягає в широкому використанні людського розуму, освіти, науки для реалізації соціального прогресу. І. Кант вважав Просвіту відображенням

родової сутності людства. Він був переконаний, що успішний розвиток і використання розуму можливі за умови подолання всіх форм несвободи. А це можливо шляхом довгого морального удосконалення людського роду. Конкретною різновидністю філософії Просвіти був матеріалізм і спочатку у формі деїзму. Деїзм у Франції був представлений у філософії Вольтера, Монтеск'є, Робіне і Руссо. Представники деїзму розглядали бога тільки як розумну першопричину світу, а «природну релігію» – як соціальний регулятор історичного процесу. Деїсти виходили з метафізичної онтології кінечного світу, абсолютного дуалізму причини і наслідку, матерії і руху, еволюції і доцільності. У гносеології деїсти, як правило, поділяли ідеалістичну теорію вроджених ідей, раціоналістичну концепцію співпадіння логічного і реального, ідею субстанціональності душі та деякі інші положення. Ними почала стверджуватися раціоналістична теорія суспільного договору, методологія якої будувалася на антиісторичному уявленні про незмінну сутність абстрактної людини. З новим поколінням французьких просвітителів формується і інша історична форма філософії Просвіти – власне матеріалізм XVIII століття. Останній виникає і формується шляхом філософської критики теоретичних основ деїзму на базі матеріалістичного природознавства Коперника, Галілея, Декарта, Ньютона. У вирішенні основного питання філософії матеріалісти епохи Просвіти (Мельє, Дідро, Гольбах, Гельвецій) заперечували і спростовували суб'єктивний ідеалізм Дж. Берклі. Вони запропонували природниче, наукове обґрунтування концепції матерії, атрибутами якої є рух, вічність у часі та безкінечність у просторі. Розглядаючи природу як організоване системне ціле, французькі матеріалісти прагнули показати, що її природні причинно-наслідкові зв'язки та закони є відображенням онтологічної цілісності світу. Вони вважали життя і свідомість функцією певної організації матерії яка сформувалася у результаті тривалого історичного розвитку. В основному французький матеріалізм XVIII століття був механістичним, метафізичним, хоча у філософії, зокрема, Д. Дідро і П. Гольбаха є ряд діалектичних здогадок: взаємозалежність у природі, активність матерії, її саморух вони прагнули пояснити її внутрішню суперечність, а також гетерогенністю. У своїх теоретико-пізнавальних поглядах французькі матеріалісти виходили з сенсуалізму, критикували агностицизм і стверджували пізнаваність світу.

Запитання для контролю знань:

1. У чому виявляє себе антропоцентризм та гуманізм філософії Відродження?
2. Чому епоха Відродження – це художньо-естетична епоха?
3. Розкрийте сутність пантеїзму. Співставте поняття «пантеїзм» і «деїзм». Які з них за змістом є ближче до матеріалізму?
4. Розкрийте та покажіть аксіологічні основи науки і філософії Нового часу.
5. Назвіть основні особливості філософії Нового часу.
6. Співставте напрямки сенсуалізму, емпіризму та раціоналізму, покажіть між ними відміну та взаємозалежність.
7. Розтлумачте сутність дуалістичної позиції Р. Декарта.
8. Співставте філософські позиції Ф. Бекона, Т. Гоббса та Дж. Локка, покажіть єдність та відміну.
9. Проаналізуйте основні положення «Теодіцеї» та «Монадології» В. Г. Лейбніца.
10. Розкрийте сутність суб'єктивного ідеалізму Дж. Берклі та Д. Юма.
11. Охарактеризуйте епоху Просвіти. Поясніть вплив французької Просвіти на вітчизняну філософію.
12. Охарактеризуйте особливу філософську позицію Ж-Ж. Руссо.
13. Поміркуйте над визначеннями матерії Д. Дідро, К. Гельвеція, П. Гольбаха, співставте їх між собою.

Література

1. Філософія. Навч. посібник. – К., 2002.
2. Філософія. Курс лекцій. – К., 1991 (2-ге вид. – 1994)
3. Філософські словники, енциклопедія.
4. Горак Г. І. Філософія. Курс лекцій. – К., 1997.
5. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
6. Кузнецов В. Н., Мееровський Б. В., Грязнов А. Ф. Западноевропейская философия XVIII в. – М., 1985.
7. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVIII в. – М., 1974.

Х-ТЕМА. Німецька класична філософія. Частина 1
ХІ-ТЕМА. Німецька класична філософія. Частина 2
ХІІ-ТЕМА. Особливості німецької філософії І.Канта.
ХІІІ-ТЕМА. Філософія Ф.В.Й. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля, Л. Фейєрбаха

Навчальна мета: аспіранти повинні збагнути, досягнути всю велич та багатство німецької класичної філософії; вони мають з'ясувати її сутність та особливості розвитку; аспіранти і студенти повинні зрозуміти сам генезис німецької класичної філософії, змістовні й оригінальні філософські вчення І. Канта, Й. Фіхте, В-Й. Шеллінга, Г. В. Ф. Гегеля, Л. Фейєрбаха; вони повинні навчитися співставляти та поєднувати ці вчення між собою, розкривати сутність та бачити специфіку, особливості тієї чи іншої філософської системи, пов'язуючи принцип методу, висновків з соціально-економічним буттям, з розвитком природознавства, науки.

Матеріальне та методичне забезпечення: оригінальні філософські тексти, філософські енциклопедичні видання, монографії, підручники, навчальні посібники, словники, методичні розробки, конспекти лекцій, схеми, таблиці тощо.

Термінологія: об'єкт, суб'єкт, апіорний, апостеріорний, дуалізм, річ в собі, феномен, ноумен, трансцендентний, трансцендентальний, гіпотетичний імператив, категоричний імператив, догматизм і критицизм, практично-діяльний і теоретично-споглядальний, абсолютне Я, не-Я, індивідуальне Я, абсолютне буття, філософія трансцендентального ідеалізму і натурфілософія, філософія тотожності, філософія одкровення, тотожність мислення і буття, абсолютна ідея, чисте поняття, змістовне і формальне, діалектика і метафізика, антропологічний матеріалізм, діалектичний і історичний матеріалізм.

ПЛАН

1. Особливості німецької класичної філософії. Філософська позиція І. Канта.
2. Суб'єктивний ідеалізм Й. Фіхте і філософія тотожності Ф. В. Й. Шеллінга.
3. Об'єктивний ідеалізм Г. В. Ф. Гегеля, його система та метод.
4. Матеріалізм Л. Фейєрбаха, антропологізм, органіцизм.
5. Марксистська філософія, виникнення та етапи розвитку.

ЕСЕ:

1. Теорія пізнання І. Канта – революційний переворот у філософії.
2. Апіоризм І. Канта і сучасна медична діагностика.
3. Проблема свободи волі у філософії Й. Т. Фіхте.
4. Наукове вчення Й. Фіхте і сучасна наука.
5. Природознавство і філософія Ф. В. Й. Шеллінга.
6. Філософія Г. В. Ф. Гегеля і методологічні проблеми медицини.
7. Логіка і діалектика філософії Гегеля.
8. Критика Л. Фейєрбахом вульгарного матеріалізму.
9. Марксистська філософія, виникнення та етапи розвитку.

Перше питання

Готуючи відповідь на перше питання, потрібно звернути увагу на ту важливу обставину, що німецька класична філософія являє собою найвище досягнення філософської думки не тільки Німеччини, а й цілого світу. Хоча німецька класична філософія і відображала складне, суперечливе соціально-економічне буття свого часу у спекулятивній, ідеалістичній формі, але основна заслуга цієї філософії перед людством полягає у розробленні, створенні та систематизації діалектики. Теоретичними витоками німецької класичної філософії була німецька філософська традиція і насамперед філософія Лейбніца, раціоналізм Декарта і Спінози, філософія англійської і французької Просвіти XVII-XVIII століть, досягнення теоретичного природознавства кінця XVIII – початку XIX століть, зокрема на філософію

Гегеля вплинув і розвиток англійської політичної економії. Німецька класична філософія не являла собою єдиного напрямку. Кант був дуалістом, Фіхте – суб'єктивним ідеалістом, Шеллінг і Гегель – об'єктивними ідеалістами, Фейєрбах – матеріалістом. Тим не менше класиків німецької філософії єднає лінія наступності, спадкоємності. Основною лінією розвитку класичної філософії було дослідження форм загального, які у Канта і Фіхте розглядались як форми людського мислення, а в подальшому як форми самої дійсності, що розумілась виключно як духовна дійсність – розум, який розвивається шляхом самозаперечення у всій багатоманітності явищ універсиуму. Основна проблема, яку висуває німецька класична філософія – це **проблема тотожності мислення і буття**.

Основоположником німецької класичної філософії був **І. Кант** (1724–1804 рр.) Філософський розвиток І. Канта поділяється на два періоди – *докритичний* (до початку 70-х років XVIII ст.) і *критичний* коли Кант приступає до критики розуму. У докритичний період Кант розділяє позицію раціоналізму і стоїть на теоретичному фундаменті природознавства, науки свого часу. Він розвиває гіпотезу, відповідно до якої Сонячна система виникає із величезної туманності і розвивалась до свого теперішнього стану за законами Ньютона. Кант також доводить, що у результаті дії припливної хвилі, яка двічі на добу обходить океани Землі під впливом Місяця швидкість обертання Землі сповільнюється. У фізиці Кант, розвиваючи ідеї Декарта і Галілея, обґрунтовує нове вчення про відносність руху і спокою. У біології Кант намічає ідею генеалогічної класифікації тваринного світу. У дослідженнях з антропології висуває ідею природної історії людських рис. Із філософського вчення, що передувало раціоналізму, Кант зберіг переконання в тому, що в науках, які дають достовірні знання (у математиці і у природознавстві), джерелом їх загальності і необхідності не може бути досвід, як це стверджують емпірики. Але таким джерелом не може бути, з точки зору Канта, і розум, як це вважають раціоналісти. А все таки достовірне знання існує, звідки ж в такому випадку воно виникає? Кант вважав, що виток такого знання є незалежні від досвіду і попереднього досвіду апіорні форми чуттєвості і розсудку. Під критикою Кант з цього часу розумів дослідження меж, до яких простягається здатність розуму, а також дослідження інших здатностей і форм пізнання. Ці форми зумовлюють можливість достовірної науки – метафізики і природознавства, а у філософії – можливість метафізики, етики, естетики і релігії. У цей період вчення Канта про пізнання набуває характеру агностицизму. Кант прагнув суворо відокремити явища, які доступні людському пізнанню у досвіді, від «речей в собі», тобто від сутності речей, яка ніби не може бути дана у досвіді. Кант прагнув довести, ніби знання доступні лише явища, а не речі, як вони існують незалежно від нашого чуттєвого сприйняття і від форм мислення. Розуміючи, що його вчення прагне обмежити розум. Кант вважав, ніби що при тому, що втрачає пізнання, виграє віра. Вірити у Бога, на думку Канта, не тільки можливо, але й необхідно, так як без віри не можливо примирити вимоги моральної свідомості з фактами зла, яке панує у людському житті. Таким чином, філософія Канта суміщає у собі матеріалізм, агностицизм і ідеалізм.

Й. Т. Фіхте (1762–1814 рр.) – представник німецького класичного ідеалізму. У філософському розвитку Фіхте можна виділити два періоди. У першому періоді до 1800 р. Фіхте виходить із поняття абсолютного «Я», а в другому періоді, після опублікування роботи «Призначення людини» (1800 р.), – і з поняття абсолютного буття, яке еквівалентне Богу. Таким чином, Фіхте переходить від ідеалізму суб'єктивного до ідеалізму об'єктивного. Як і Кант Фіхте вважав, що філософія повинна бути фундаментом всіх наук – «вченням про науку». Тому основна робота Фіхте і має назву «Науковчення». Фіхте протиставляє свою філософію як критичну попереднім системам як догматичним. Якщо догматизм, на думку Фіхте, виходить із субстанції, то критицизм виходить із свідомості і виводить з неї світ з всіма його визначеннями. У цьому – вихідний суб'єктивно-ідеалістичний принцип вчення Фіхте. В основі філософії Фіхте лежить переконання в тому, що практично-дійове відношення до предмету передуює теоретично-споглядовому відношенню до нього. Свідомість, у Фіхте, не просто дана, а задана, породжує себе. Очевидність свідомості базується не на спогляданні, а на дії, вона встановлюється не інтелектом, а стверджується волею. Від зовнішніх визначень людина звільняється в акті самосвідомості. Цим актом індивід породжує свій дух, свою свободу. Принцип автономії волі перетворюється у Фіхте в універсальний початок всієї системи. Будь-яка реальність є продуктом діяльності «Я». Не допускаючи існування незалежної від свідомості «речі в собі». Фіхте змушений ввести два різних «Я». Одне з них еквівалентне індивідуальній свідомості. Друге – Фіхте називає абсолютним «Я». Індивідуальне і абсолютне «Я» й Фіхте то співпадають, то зовсім розпадаються. Ця «пульсація» співпадань та розпаду –

ядро діалектики Фіхте, рушійна сила мислення. Діяльність «Я» у Фіхте абсолютна. У природі немає незалежного існування і самостійної цінності. Природа – тільки об'єкт, матеріал, на якому випробовує свої сили «Я». Ідеал всього руху індивідуального і абсолютного «Я» – це їх співпадіння і тим самим усвідомлення того, що вся предметна сфера людини є лише продукт власної діяльності «Я». Однак повне досягнення такого ідеалу не є можливим, так як це привело б до припинення діяльності, яка у Фіхте абсолютна. Після 1800 року Фіхте вніс суттєві зміни у свою теорію діяльності. Якщо раніше абсолютне «Я» виступало як недосягнута мета діяльності індивідуального «Я» як суб'єкта, як потенційна безкінечність самої діяльності, яка і була єдиним реальним буттям, то тепер абсолют був представлений як актуальне буття, як бог.

У філософії **Ф. В. Й. Шеллінга** (1775–1854 рр.) виділяють декілька періодів:

1. натурфілософії;
2. трансцендентального або естетичного ідеалізму;
3. філософії тотожності;
4. філософії свободи;
5. позитивної філософії або філософії одкровення.

Спочатку Шеллінг знаходився під впливом філософії Фіхте. Згодом він відходить від суб'єктивного ідеалізму Фіхте. Насамперед природа у Шеллінга перестає бути тільки засобом для реалізації моральної мети, матеріалом, на якому практичний розум випробовує свої сили, а, навпаки, стає самостійною реальністю. На думку Шеллінга, природа як доцільне ціле, як форма неусвідомленого життя розуму неминуче породжує свідомість. Тому проблема співвідношення свідомості і неусвідомленого стоїть у центрі уваги Шеллінга на всіх етапах його розвитку. Натурфілософія показує, як розвиток природи завершується появою свідомого «Я». Діяльність «Я» у Шеллінга розпадається на теоретичну і практичну сфери. Перше починається з відчуттів, споглядання, потім переходить до уявлення, судження і на вищому рівні – розуму – досягає пункту, коли теоретичне «Я» усвідомлює себе самостійним, тобто стає практичним «Я» – волею. Воля, у свою чергу проходить ряд станів розвитку. Вищим ступенем розвитку волі є моральна діяльність, яка має мету саму себе.

Спираючись на естетичне вчення Шіллера та романтиків, Шеллінг бачить у мистецтві ту сферу, в якій долається протилежність теоретичного і морально-практичного. В естетичній діяльності і у творах мистецтва досягається «безкінечність» – ідеал. Центральним стає у Шеллінга поняття інтелектуальної інтуїції. Останню він розглядає не як самоспоглядання «Я», а як форму самоспоглядання абсолюту, що являє собою тотожність суб'єкта і об'єкта. Абсолют не є ні дух, ні природа, а їх байдужість – ніщо, яка містить у собі можливість усіх визначень. Повна реалізація цих потенцій – це Всесвіт. Останній є тотожність абсолютного організму і абсолютного твору мистецтва. Абсолют у такій же мірі породжує Всесвіт, в якій і творить його як художник Шеллінг стверджує, що процес походження світу не може бути досягнутий раціонально. Це – ірраціональний первинний акт, який корениться не в розумі, а у волі з її свободою. Остання не може бути предметом філософії, якщо її розуміти як раціональне утворення. Називаючи раціоналістичну філософію негативною, Шеллінг прагне її доповнити позитивною філософією – «філософією одкровення» – і переходить на позиції теософії та містики.

Готуючись до відповіді на **третє та четверте** питання, потрібно звернути увагу на те, що Гегель – продовжувач лінії німецької філософії, яку започаткували Кант, Фіхте, Шеллінг. Гегель приймає за основу всіх явищ природи, суспільства та людського буття абсолют, що має виключно духовну природу. Він позначає його різними термінами: «світовий розум», «світовий дух», «абсолютна ідея», яка існує до реального світу, природи та суспільства. У цьому і полягає об'єктивний, абсолютний ідеалізм гегелівської філософії. Варто звернути увагу і на ту важливу обставину, що принципи та метод побудови діалектики як універсального, змістовного вчення про розвиток є надзвичайно корисними і науково обґрунтованими, а деякі висновки, які робить Гегель є консервативними і навіть догматичними. Так, ідеаліст Гегель вважає, що розвиток має силу і повноту лише у царстві духу; природа хоча й існує у часі, але у часі вона не розвивається, а лише урізноманітнюється у просторі. Стосовно історії і пізнання принцип розвитку трактується в дусі телеологізму, що неминуче приводить до ствердження «кінця» історії і досягнення абсолютної істини, тобто завершення процесу пізнання. Сама філософія Гегеля має характер панлогізму, що виходить із тотожності мислення і буття. Логіка займає центральне місце в

системі. Її предметом є сама абсолютна ідея, що розгортає в логіці свої моменти як категорії і складає основу, сутність всієї дійсності. Чисті логічні сутності первинні по відношенню до дійсності і у своїй сукупності є її деміургом. Логічні категорії Гегель розглядає як універсально пов'язані і переходить одна в одну. Діалектика Гегеля, яка систематично і послідовно викладена у вигляді саморозвитку понять, набуває глибокого раціоналістичного сенсу. Логіка Гегеля розпадається на вчення про буття, вчення про сутність і вчення про поняття. Кожний відділ, у свою чергу, розчленовується за принципом тріади. Велика заслуга Гегеля в тому, що він, по-перше, прагне досягнути внутрішню обумовленість фізичних, духовних і суспільних процесів в їх єдності і, по-друге, Гегель на різноманітних прикладах із усіх сфер дійсності вказує на наявність єдиних, універсальних законів для них та обґрунтовує і визначає основні закони діалектики, її понятійно-категоріальний апарат.

Л. Фейєрбах (1804–1872) – учень Гегеля, переконавши у кровному спорідненні ідеалізму і релігії, піддав критиці об'єктивний ідеалізм Гегеля, порвав з ідеалізмом і відновив матеріалізм як філософську течію. З точки зору Фейєрбаха, людина є матеріальним об'єктом і одночасно суб'єктом. З цієї позиції Фейєрбах заперечував вульгарний матеріалізм і його прагнення звести мислення до буття, нерозуміння ним специфічної форми буття – мислячої матерії. Так як сама назва «матеріалізм» ототожнювалась з його формою, Фейєрбах вважав за краще не називати себе матеріалістом: йдучи назад – я з матеріалістами, йдучи вперед – я не з ними. Матеріалізм Фейєрбаха відрізняється не тільки від вульгарного, але й від механістичного матеріалізму. Він не допускає не тільки зведення до матерії, а й зведення всіх форм руху матерії до механічного руху, усвідомлює специфіку органічної матерії як вищої форми руху, що не зводиться до неорганічної. Ставлячи органічне буття в центр своїх інтересів, Фейєрбах інколи називає розроблену ним форму матеріалізму організмом. Увага Фейєрбаха переважно до живої, органічної матерії пояснюється тим, що в центрі його філософії – людина як «єдиний», універсальний і вищий предмет філософії. Антропологічний матеріалізм Фейєрбаха виходить із людини як психофізіологічної істоти. Його матеріалізм твердо стоїть на ґрунті, тому що мова йде про людину як психофізичну істоту, і разом з тим на ґрунті історичного ідеалізму, тому що природа людини тлумачиться біологічно, а не соціально, і свідомість не визначається як функція суспільного буття. Антропологічна форма матеріалізму не доходить до соціального. Тут – межа фейєрбахівського матеріалізму. Спростовуючи гегелівський ідеалізм, не бачачи можливості іншої неідеалістичної діалектики, Фейєрбах відкинув і гегелівську діалектику.

П'яте питання.

Марксистська філософія, виникнення та етапи розвитку

Марксизм як ідейна течія і його філософія виник і сформувався в 40–50-х роках ХІХ століття. Виникнення марксизму було детерміновано конкретними соціально-економічними і політичними передумовами. У цей час промисловий переворот охопив практично всі європейські держави. Зростав обсяг промислового виробництва, будувались нові фабрики і заводи, збільшувалась чисельність найманих робітників, формувались нові класи – буржуазія і пролетаріат. Жорстка експлуатація найманих робітників, непосильні умови праці, безодня між багатством і бідністю привели пролетаріат до організованих виступів проти експлуатації і існуючого ладу. Це насамперед організований рух англійських робітників у 1830–1840 роках, так званий чартизм, повстання ліонських ткачів (1831, 1843), сілезьких ткачів у 1844 році. Марксизм якраз і виник тоді, коли пролетаріат виступив на історичну арену як нова політична сила. Перед марксизмом постала проблема: чи може бути суспільство справедливим, без експлуатації людини людиною, і як цього досягти? Велику роль у формуванні марксистської філософії відіграв розвиток природознавства. Ф. Енгельс, аналізуючи розвиток природознавства, вказує на три великі наукові відкриття, котрі дали можливість йому і К. Марксу зробити ряд нових, принципово важливих філософських висновків і саме вони сприяли утвердженню діалектичного способу мислення. Перше, німецький вчений *Р. Ю. Майєр* відкрив закон збереження і перетворення енергії, згідно з яким різні види енергії взаємодіють між собою і можуть переходити з одного виду в інший, при цьому кількісно енергія не знищується. Це відкриття слугувало основою для висновків про нестворюваність і незнищуваність матерії і руху. Друге, німецькими вченими *Т. Шванном* і *М. Шлейденом* була створена клітинна теорія. Була обґрунтована єдність усіх живих організмів, причому як рослинних, так і тваринних і основою цієї єдності є клітина. Третє, *Ч. Дарвін* у науковій

праці «Походження видів шляхом природного відбору або збереження сприятливих порід у боротьбі за життя» (1859р.) робить висновок про еволюційний розвиток живої природи. Це відкриття, за словами Ф. Енгельса, було науковою, природничою основою їх філософських поглядів.

Великий вплив на формування філософських поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса справила класична німецька філософія, особливо діалектика Гегеля і матеріалізм Фейєрбаха, англійська класична політекономія, французький утопічний соціалізм і праці істориків епохи Реставрації. Критично осмислюючи та узагальнюючи теоретичні надбання істориків, вчених економістів, філософів представників утопічного соціалізму, К. Маркс і Ф. Енгельс створили принципово нову філософію. У марксистській філософії матеріалізм стає діалектичним, а діалектика – матеріалістичною. Принципово по-новому ставиться і вирішується проблема історії людства, питання сутності людини та її сутнісних сил. К. Маркс і Ф. Енгельс вбачають у способі матеріального виробництва основу суспільного розвитку і створюють матеріалістичне розуміння історії, вчення про базис і надбудову, економічні формації, суспільне буття і суспільну свідомість, правильно ставлять та науково вирішують проблему відчуження.

Таким чином, у марксистській філософії матеріалізм розповсюджується на суспільство та його історію, чітко формулюються рушійні сили соціального прогресу, встановлюється взаємозв'язок між практикою та теорією. Принципово по-новому обґрунтовуються вихідні положення та принципи теорії пізнання і діалектичного методу.

Запитання для контролю знань:

1. Сутність дуалізму І. Канта.
2. Поняття "трансцендентального" і "трансцендентного" у філософії І. Канта.
3. Гіпотетичний і категоричний імператив І. Канта.
4. Основи науковчення Фіхте.
5. Особливості суб'єктивного ідеалізму Фіхте.
6. Поняття абсолютного Я і абсолютного буття у Фіхте.
7. Натурфілософське вчення Шеллінга.
8. Сутність трансцендентального або естетичного ідеалізму Шеллінга.
9. Панлогізм гегелівської філософії.
10. Діалектичний метод філософії Гегеля.
11. Антропологізм і органіцизм матеріалізму Фейєрбаха.
12. Критика Фейєрбахом вульгарного матеріалізму.

Література

1. Філософія. Навч. посібник. – К., 1997.
2. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
3. Філософська енциклопедія, словники.
4. Каримский А. М. Философия истории Гегеля. – М., 1993.

XIV-ТЕМА. Сучасна західна філософія

XV-ТЕМА. Сучасна епоха та її відображення у філософії. Некласична філософія

Навчальна мета: виходячи з відомого твердження Гегеля, що філософія –це епоха досягнута думкою, аспіранти повинні збагнути всю складність та суперечливість сучасної епохи, її глобальні проблеми, протиріччя та тенденції розвитку, досягнення та наслідки науково-технічного прогресу; студентам та аспірантам необхідно зрозуміти сутність, особливості та відмінності класичної і неklasичної філософії; їм потрібно знати основні напрямки, школи та течії сучасної неklasичної філософії; вони повинні навчитися співставляти та поєднувати їх між собою, виходячи із раціональної чи ірраціональної сутності того чи іншого напрямку, вчення.

Матеріальне та методичне забезпечення: оригінальні філософські тексти, монографії спеціальні філософські тексти, монографії, спеціальні філософські дослідження, філософські енциклопедичні видання, монографії, підручники, навчальні посібники, словники, методичні розробки, конспекти лекцій, схеми, таблиці тощо.

Термінологія: глобальні проблеми і протиріччя, сцієнтизм, раціоналізм і ірраціоналізм, екзистенціалізм, філософська антропологія, соціобіологія, неопозитивізм, лінгвістичний аналіз, фізикалізм, верифікація, експлікація, протокольні записи, атомарні факти, постпозитивізм, фальсифікація, неотомізм, тейярдизм, персоналізм, феноменологія, інтенція, глибинна психологія, герменевтика, відтворення культури, традиції.

ПЛАН

1. Сучасне соціально-економічне буття і світ людини. Протиріччя сучасної епохи.
2. Характерні риси неklasичної філософії XX ст.
3. Філософія людського буття: екзистенціалізм, філософська антропологія, соціобіологія.
4. Неопозитивізм та його еволюція. Лінгвістичний аналіз. Постпозитивізм.
5. Сучасні релігійно-філософські течії: неотомізм, персоналізм, тейярдизм.
6. Філософська герменевтика.

ЕСЕ:

1. Сучасні екологічна та демографічна проблеми.
2. Філософсько-історичні витоки екзистенціалізму.
3. Проблема свободи в філософії екзистенціалізму.
4. Філософська антропологія та її еволюція.
5. Віденський гурток і Львівсько-Варшавська школа філософії.
6. Філософська позиція К. Поппера, П. Фейєрабенда
7. Тейярдизм і вчення В. Вернадського.
8. Ранній німецький романтизм і філософська герменевтика.

Перше питання

Готуючи відповідь на перше питання, потрібно звернути увагу на всі особливості, протиріччя і суперечності сучасної епохи, а саме на структурну і радикальну зміну соціально-економічних протиріч між економічно розвиненими країнами і країнами третього світу.

Східної Європи, країнами СНД, а також – між Європою, США та Японією, на глобальні проблеми сучасності – економічну, демографічну, захворюваності, смертності, зміну генофонду і геосистем тощо. потрібно показати складну атмосферу взаємодії соціально-економічних факторів і глобальних проблем, соціальної ідеології і суспільної психології, логіко-наукових обставин, в яких формується та існує неklasична філософія.

Друге питання

Розглядаючи характерні риси неklasичної філософії XX ст., необхідно відзначити, що сучасна неklasична філософія відреклася від прогресивних ідей та традицій класичної філософії і відроджує

саме ті філософські течії, концепції, які вже в минулому виявили свою теоретичну неспроможність, необґрунтованість. Якщо для класичної філософії були характерні ясність і прямота в постановці питань, принципове протиставлення однієї філософської лінії іншій, протилежній, то ці якості сучасна неklasична філософія втрачає.

Для неklasичної філософії є характерним наявність в ній безліч течій, напрямків, вчень, відмінність між ними не є суттєвою. Під впливом сучасного науково-технічного прогресу в неklasичній філософії склались дві протилежні течії – сцієнтизм і антисцієнтизм. Перша продовжує у своєрідній формі традиції раціоналізму, друга – ірраціоналізму. Характерною особливістю для найбільш ірраціональних течій сучасності стала міфологізація мислення. Із останнього виключається доказовість, послідовність, обґрунтовуваність; замість ясних і чітких понять, визначень привносять абсурдні положення, уявлення, в які легко починає вірити буденна свідомість. Типовим для неklasичної філософії є домінування аналітико-методологічних досліджень над конструктивно-синтетичними, домінування конкуруючих концепцій над самостійним і оригінальним філософським мисленням. Загальним фоном неklasичної філософії є невіра в людину та її майбутнє, модним став філософський нігілізм, аморалізм.

Третє питання

Вивченню сутності екзистенціалізму як сучасної філософської течії повинні передувати наступні загальні зауваження: а) популярність цієї філософської течії пояснюється тим, що у витоків її були відомі письменники і лікарі; б) ця філософія є своєрідною ірраціональною реакцією на раціоналізм і саме за допомогою ірраціональних засобів екзистенціалізму прагне вирішити проблеми: смислу людського буття, відчуження, стандартизацію сучасного життя; протиріччя між собою та суспільством. Ще середньовічні філософи-теологи, схоласти розрізняли в кожному предметі його сутність та існування. Розмежовували два питання: чим є предмет і чи він існує? При цьому крайні реалісти (наприклад, Ансельм Кентерберійський) прагнули вивести існування із сутності (так зване онтологічне доведення буття бога). Екзистенціалізм вважає неможливим вивести існування із сутності, тобто вивести буття із поняття, тому що сутність завжди є поняття, думка. Це положення набуває в екзистенціалістів наступну форму: у світі все можна досягнути розумом, окрім буття самого світу; будь-які сутності можна укласти в поняття; неможливо укласти в нього тільки існування. Задача філософії, на думку екзистенціалістів, – не відкриття сутності, а смислу існування. Досягнути існування можливо тільки людське. Людське існування і є власне екзистенція. Воно нам дано безпосередньо як наше власне і неповторне. Неминучість смерті, трагічна вина, крах сподівань і надій – це саме ті ситуації, коли людина починає бачити все по-іншому саме тоді їй відкривається її власна екзистенція. Які особливі терміни та тлумачення використовує філософія екзистенціалізму студенти та аспіранти зможуть почерпнути з творів М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра та ін.

На відміну, від екзистенціалізму, в якому проблема людини постає у зв'язку з виясненням смислу індивідуального людського існування, **філософська антропологія прагне** до чисто теоретичного аналізу специфічних особливостей людської сфери буття. Вона характеризується насамперед спробою відтворити цілісне поняття про людину шляхом переопрацювання і перетлумачення тих багатоманітних предметних знань, які були отримані окремими науками про людину – біологією, психологією, соціологією та ін. Виникнення філософської антропології датується появою робіт Шелера «Положення людини в космосі» (1928 р.) і Х. Плеснера «Стадії органічного світу і людина» (1928 р.). У центрі уваги цих філософів – суттєва відміна у способі існування людини і тварин. Цю суттєву відміну Шелер вбачає у здатності людини позбутися, звільнитися від тиску біологічних потреб, інстинктів, в її «дистанції» по відношенню до оточуючого середовища у предметному відношенні до нього; Плеснер визначає специфіку людини як «ексцентричність» постійний вихід із безпосереднього існування складає її природу. При цьому ексцентричне положення людини специфічно визначає не який-небудь один вищий прошарок її як істоти, а вся її тілесна організація, починаючи з вегетативних функцій. Послідовник Шелера А. Гелен вбачає відміну людини від тварини уже в елементарних, але специфічно людських комбінаціях сприйняття і руху, сенсо-моторних процесів. Питання з **соціобіології** виноситься на самостійне опрацювання.

Четверте питання

Неопозитивізм, як свідчить сама назва, – це третій історичний етап розвитку позитивізму. Неопозитивізм успадкував гносеологічний скептицизм Д. Юма, відмову від вирішення основного питання філософії і проголошений О. Контом ідеал «чистої науки», без метафізики. Однак на відміну від першого позитивізму, основними представниками якого були О. Конт і Г. Спенсер, а також від другого позитивізму, тобто від емпіріокритицизму, неопозитивізм характеризується прагненням представити мову (в її природній та штучній формах) за основний і навіть єдиний об'єкт філософського дослідження. Неопозитивізм спрямований у галузь лінгвістичної проблематики. Разом з тим, неопозитивізм виник і як спроба позитивістської інтерпретації математичної логіки.

Студентам і аспірантам варто відмітити і показати, що за свою майже піввікову еволюцію неопозитивізм пройшов декілька фаз розвитку. Ці фази можна звести до двох основних – логічної (20–40 рр. XX ст.) і власне лінгвістичної (40–70 рр. XX ст.). Вони зовні різняться між собою в залежності від того, яка саме мова – штучна чи природна – є об'єктом аналізу і який саме аналіз – формально-логічний чи лінгвістичний – слугує методом філософії. Залежно від цих періодів неопозитивізм називають логічним чи лінгвістичним. Доктрина логічного позитивізму склалась і отримала детальну розробку у Віденському гуртку. Р. Карнап, О. Нейрат, Л. Вітгенштейн і Б. Рассел знаходились у витоків неопозитивізму. Власне лінгвістичний аналіз пов'язують, насамперед, з останніми працями Л. Вітгенштейна. На думку останнього, мета філософії – логічне прояснення думки, а не відкриття нових істин, філософія – не теорія, а діяльність, яка не приводить до нових результатів. Зруйнувати філософію як теорію і як фундамент світогляду неопозитивізм прагнув за допомогою експлікації і принципів верифікації та конвенціоналізму, концепції «нейтральних» фактів-протоколів. Неопозитивізм у своїх теоретичних витоках не виходить за межі суб'єктивного ідеалізму.

П'яте питання

Розгляд питання потрібно починати з неотомізму. Як свідчить сама назва, **неотомізм** являє собою своєрідне відродження теологічного і філософського вчення Арістотеля. Тому неотомізм часто називають томістсько-арістотелівською філософією. **Неотомізм** – це офіційна філософія Ватикану і вона найбільш розповсюджена в країнах католицизму. Вихідним положенням неотомізму являється культ святого Томи, який досягнув найвищої досконалості та мудрості. Тома Аквінський, на думку Ш. Марітена, – це святий розум, народжений богом, щоб привести сучасне людство до істини. Однак було б хибно стверджувати, що неотомізм – це середньовічна філософія, яка лише пересаджена на сучасний ґрунт. Формально зберігаючи вірність своєму основоположнику, неотомісти препарують його вчення і адаптують до сучасних вимог філософії і науки. не випадково адепти вчення Т. Аквінського прагнуть його своєрідно поєднати з гусерліанством, неореалізмом, екзистенціалізмом і персоналізмом. Неотомізм вміло спекулює сучасними досягненнями філософії і науки, суворо дотримуючись основного положення святого Фоми: філософія і наука повинні слугувати теології.

Персоналізм – це теїстичний напрямок у сучасній філософії. Персоналізм визнає особу первинною творчою реальністю і вищою духовною цінністю, а увесь світ – проявою творчої активності верховної особи – бога. Фундаторами персоналізму були американці Е. Брайтмен і Р. Флюеллінг та французи Е. Муньє і Ж. Лакруа. Принципу ідеалістичного монізму і панлогізму персоналізм протиставляє ідеалістичний плюралізм – множину існування свідомостей, волі, особливостей. При цьому суворо утримується принцип теїзму, тобто творення світу верховною особою (богом). Особа перетворюється у фундаментальну онтологічну категорію, в основний прояв буття, в якому воляова активність поєднується з неперервністю існування. Витоки особи – не в ній самій, а в безкінечно єдиному початку – бозі. Задачу орієнтації людини в світі персоналізм покладає на результати волевиявлення людини в їх відповідності з вищим початком – богом. Основним способом самоствердження особи є її внутрішнє самовдосконалення. **Тейярдизм** як релігійна філософська течія виноситься на самостійне опрацювання.

Шосте питання

Вивчаючи одну з популярних течій сучасної філософії – **герменевтику**, студентам і аспірантам потрібно звернути увагу на те, що спочатку герменевтика в античний період була своєрідним

мистецтвом та теорією тлумачення текстів. В епоху Відродження герменевтика виступає як мистецтво перекладу пам'яток минулої античної культури на мову сучасної культури. Загальнофілософська проблема герменевтики була поставлена раннім німецьким романтизмом (Ф. Шлегель) і розроблена Ф. Шлейєрмахером (1768–1834.). У Ф. Шлейєрмахера герменевтика мислиться, насамперед, як мистецтво розуміння чужої індивідуальності, іншого Я. Предметом герменевтики виступає, насамперед, аспект вираження, а не змісту. Саме вираження є втіленням індивідуальності. Тому Ф. Шлейєрмахер відрізняє герменевтику, з одного боку, від діалектики, яка дозволяє розкрити предметний зміст твору, а з другого – від граматики, яка не виявляє індивідуально-стилістичної манери твору. Як метод історичної інтерпретації герменевтика отримала розвиток в так званій історичній школі, особливо В. Дільтеєм (1833–1911pp.) Дільтей визначає герменевтику як мистецтво розуміння письмово зафіксованих життєвих проявів. Основою герменевтики він вважає розуміючу психологію – безпосереднє досягнення цілісності душевно-духовного життя. Розробка філософської герменевтики як напрямку сучасної філософії була розпочата італійським істориком права **Е. Бетті** і німецьким філософом **Х. Гадамером**. Е. Бетті пов'язує герменевтику з методологією історичних і гуманітарних наук, повертаючись до традицій німецького романтизму і класичного ідеалізму. Х. Гадамер розуміє герменевтику не просто як метод гуманітарних наук, а як вчення про буття, як онтологію. Він не заперечує метафізичної традиції від Платона до Декарта і прагне поєднати «мову» і «логос», герменевтику і діалектику.

В процесі опрацювання теми: соціобіологія як нова філософська течія аспірантам і студентам потрібно законспектувати насамперед роботу Е. Уілсона «Соціобіологія: новий синтез» (1975 р.). Тут основна мета соціобіології визначається як створення «біограми» людини, тобто максимально повного її біологічного опису. Це необхідно для того, щоб з одного боку в'яснити, в якій мірі людина адаптована до сучасної культури, а з іншого, визначити присутні в ній незворотні культурні філогенетичні наслідки. Ця проблема отримала назву генно-культурної коеволюції, розглядається Е. Уілсоном, як смисл соціобіології людини. Для цього використовуються дані не тільки анатомії і фізіології, а й популяційної генетики та екології. Вони можуть бути використані за допомогою методів аналогії та моделювання при розгляді деяких рис соціальної поведінки людини. Основну увагу соціобіологи приділяють типам поведінки, взаємодії концепцій, а також таким поняттям як альтруїзм та егоїзм. У більшості випадків всі твердження, постулати соціобіологів базуються на генетиці, її досягненнях та проблемах.

І, насамкінець, розглядаючи **тейярдизм**, потрібно насамперед звернути увагу, що це теологічне і філософське вчення протиставлене його фундатором **П'єр Тейяр де Шарденом** неотомізму. Основним недоліком ортодоксальної томістської теології Тейяр де Шарден вважав її статичність. Її він прагнув подолати на основі теорії еволюції. Заперечуючи міф про створення богом першолюдини, Тейяр де Шарден вважав, що людина – це найбільш досконалий результат еволюції органічного світу, який в свою чергу розвивається на основі еволюції неорганічного світу. Тейяр де Шарден розрізняє три послідовні, якісно різні стадії еволюції: «*дожиття*» (літосфера), «*життя*» (біосфера) і «*феномен людини*» (ноосфера). Однак сама еволюція у Тейяр де Шардена набуває теологічної форми. Таким чином, вчення П'єр де Шардена є своєрідним поєднанням філософії, науки та теології

Запитання для контролю знань:

1. Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення.
2. Чому сучасна філософія отримала назву «некласичної»?
3. Характерні риси некласичної філософії.
4. Основні напрямки, школи та течії сучасної некласичної філософії.
5. Екзистенціалізм та його теоретичні витоки.
6. Філософська антропологія – еволюція розвитку.
7. Співставте поняття: позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, лінгвістичний аналіз. Покажіть єдність та відмінність.
8. Назвіть основні релігійно-філософські течії сучасності. Чому їх філософія має більш упорядкований, системний характер?
9. Перерахуйте та охарактеризуйте основні етапи, періоди становлення та розвитку філософської герменевтики.

Література

1. Філософія. Навчальний посібник. – Київ, 1997.
2. Філософія. Курс лекцій. 2-е вид. – Київ, 1994.
3. Философская энциклопедия, словники.
4. Горак Г. І. Філософія. Курс лекцій. – Київ, 1997.
5. Курбатов В. И. История философии. – Ростов-на-Дону, 1997.
6. Спиркин А. Б. Основы философии. – Москва, 1998.

Вітчизняна філософія

Матеріальне та методичне забезпечення теми: підручники, посібники, філософський словник, методичні рекомендації, конспекти лекцій.

Обґрунтування теми: В умовах розвитку самостійності України, посилення процесу її національно-культурного відродження знання особливостей формування світогляду і вітчизняної філософської думки є дуже важливим і актуальним.

Мета заняття: аспіранти повинні знати особливості виникнення філософської думки в Україні, основні етапи формування світогляду і філософії, вміти проаналізувати ті складні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні.

Термінологія: християнство, язичництво, братства, кордоцентризм.

ПЛАН

1. Історико-культурні витоки вітчизняної філософії. Значення прийняття християнства.
2. Гуманістичні тенденції у вітчизняній філософії. Братські школи, їх роль у культурному житті українського народу. Острозька академія.
3. Розвиток філософії у Києво-Могилянській академії.
4. Філософія Г. Сковороди.
5. Розвиток філософії в XIX ст. Сутність філософського романтизму. Філософські погляди Т. Шевченка, І. Франка.
6. Релігійна філософія XIX ст.: П. Юркевич, В. Соловйов, М. Бердяєв. Космологічні концепції у вітчизняній філософії.

Вітчизняна філософія XIX-XX ст. Сучасна філософія України

ЕСЕ: Вчення про самопізнання людини Г. Сковороди.

Перше – друге питання Розглядаючи перше та друге питання необхідно зазначити, що в Україні у XVI ст. внаслідок специфічних соціально-економічних умов поширювалися й розвивалися переважно ідеї раннього гуманізму. Починаючи з II половини XVI ст. у зв'язку з посиленням національного, соціального та релігійного гніту польською шляхтою й католицькою церквою українські мислителі, полемісти все частіше почали звертатися до проблем, які хвилювали представників пізнього Відродження, а також реформаторів.

У розвитку ренесансного гуманізму в Україні можна виділити три етапи. **Перший** (приблизно до середини XVI ст.) типологічно схожий з раннім італійським. У цей час гуманістів цікавлять суспільно-політична проблематика, питання етики та естетики. У **другому** періоді (з II половини XVI – до початку XVII ст.) відбуваються інтенсивна розробка ранньогуманістичних етичних ідей у переплетенні з реформаційними, а також з ідеями візантійського відродження, активно формується історична свідомість українського народу, розвивається ідеал гуманістичного патріотизму. **Третій** період – друга третина XVII – початок XVIII ст. Протягом цього періоду розроблявся весь комплекс гуманістичних ідей у значно меншому переплетінні з реформаційними. В усякому разі, офіційно останні відкидалися.

Зачинателями гуманістичної культури в Україні й найвизначнішими гуманістами XV-XVI ст. були Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросна, Лукаш із Нового Міста, Станіслав Оріховський та ін.

Необхідно підкреслити, що визначну роль у розвитку духовної культури, зокрема філософії відіграли братства, Острозька академія – перша українська школа вищого типу.

Філософія як окрема дисципліна в Острозькій академії ще не значилась, але читався курс логіки, яка називалась тоді діалектикою.

В Острозькій академії був сконцентрований значний науковий інтелектуальний потенціал, що сприяло інтенсифікації процесів взаємообміну ідеями, духовного взаємозбагачення їх носіїв. У цьому взаємообміні і взаємозбагаченні народжувалась особлива філософія, в основі якої лежала ідея обґрунтування необхідності збереження й розвитку слов'янської мови, вимога абсолютної точності при перекладах з грецької мови на старослов'янську священних і богослужбових книг. Особливе місце займала віра в чудодійну силу старослов'янської мови. Твори Герасима Смотрицького, Йова

Княгиницького, Івана Вишенського (бл. 1538–1620 рр.) показували, що досягнення Божественної істини в процесі здобуття навичок розрізнення численних смислових відтінків слів, проникнення в їхню приховану духовну сутність є одночасно й процесом становлення людини як особистості, її самостворенням.

Третє питання

У Києво-Могилянській академії, заснованій **Петром Могилою** (1597–1647), вперше в Україні філософію викладали окремо від теології. Однак філософські курси, які тут читалися, були значною мірою схоластичними. Хоча це не було повторенням схоластики Заходу, а швидше використанням на українському ґрунті західної філософії у поєднанні із сучасними досягненнями прогресивної наукової думки.

Професор академії **І. Гізель** (бл. 1600–1683), зокрема, описує процес пізнання відповідно до поширеної у схоластиці теорії образів. Речі зовнішнього світу, діючи на органи чуття, посиляють їм, на його думку, чуттєві образи.

Згодом деякі професори академії заперечували теорію образів. Так, **Г. Кониський** вважав, що відчуття виникають в органах чуття внаслідок модифікації аномальних духів, яка відбувається або в результаті безпосередньої дії об'єктів, або спричиняється субстанціональними потоками. Ця концепція мала на меті усунення зайвих проміжних ланок між об'єктом і суб'єктом сприйняття.

Отже, здобуття істини мислилося викладачами Києво-Могилянської академії як результат складного процесу пізнання, здійснюваного на двох рівнях – чуттєвому і раціональному. Важливим джерелом пізнання вони, на відміну від своїх вітчизняних попередників, вважали чуттєвий досвід.

Аналогічно І. Гізелю і Г. Кониському уявляв собі процес здобуття істини **Феофан Прокопович** (1681–1736). Визначаючи важливу роль чуттєвого досвіду в пізнанні істини, він не меншого значення в її досягненні надавав спогляданню. Досвід і споглядання він вважав двома мечами вченого, на які той має спиратися, щоб уникнути небажаного шкутильгання. У курсі філософії Ф. Прокоповича, на відміну від курсу І. Гізеля, вже відчутні елементи емпіризму. Предметом істинного пізнання Ф. Прокопович вважає те загальне, що повторюється, тотожне в речах, що відтворюється в поняттях. Сутність методу пізнання він визначав як спосіб віднайдення невідомого через відоме і вважає, що розробкою такого вміння, способу або методу пізнання має займатися логіка. Істинне пізнання Прокопович характеризує як певне, очевидне й вірогідне.

Четверте питання

Вихованцем Києво-Могилянської академії був видатний український філософ **Г. С. Сковорода** (1722–1794). Беручи до уваги досвід минулих наукових досліджень, не заперечуючи, а органічно переосмислюючи досвід та знання попередників, зробимо спробу проаналізувати філософію Г. Сковороди у світлі сучасного бачення. Звертаючи увагу на проблеми, яких торкався Г. Сковорода у своїх філософських та літературних творах, ми доходимо висновку, що їхнє основне спрямування зводиться до дослідження людини, її існування. Наука про людину та її щастя Сковорода вважав найважливішою з усіх наук.

Міркування щодо цієї проблематики у Сковороди мають релігійно-філософський характер, вони невідривно пов'язані зі зверненнями до Біблії та християнської традиції, а тому спираються на головні християнсько-світоглядні категорії: любов, віру, щастя, смерть та ін. Шляхом міркувань про них філософ шукає відповідь на питання, ким є людина у людині, який зміст її життя, які основні грані людської діяльності.

П'яте питання

Романтизм, охопивши різні галузі культури Європи XIX ст., постав як реакція на обмеженість класицизму, протиставляючи «бездушній розсудливості» раціоналістичного просвітництва культ почуттів і творчого екстазу, любов, містичний культ природи, художню творчість, релігійність переживань, ідеалізацію минулого.

Проблема романтизму, його сутності, діяльність культурних діячів, які його репрезентували в Україні, філософські питання, котрі вони ставили й вирішували, неоднозначно висвітлюються в нашій історичній та історико-філософській літературі. Провідні українські історики й культурологи

(М. Грушевський, І. Огієнко, Є. Манюк, Г. Шпет, І. Кріп'якевич та ін.), лише констатують факт впливу ідеї народності й романтизму на розвиток української культури, але розглядають не стільки його філософсько-світоглядні, скільки соціально-культурні аспекти. І хоча ще С. Гогоцьким було виявлено взаємовпливи німецького романтизму й класичної німецької філософії, його точка зору так і не знайшла свого продовження. Лише згодом Д. Чижевський зробив першу спробу зв'язати ідей романтизму з розвитком філософської думки в Україні. Український романтизм він власне й виводить із впливу щеллінгіанства, називаючи романтиками учнів і послідовників Шеллінга в Україні: Д. Велланського, А. Дудровича, М. Максимовича, професорів Рішельєвського ліцею в Одесі К. Зеленецького та М. Курляндцева, представника романтичної психології П. Авсенєва, водночас наголошуючи, що універсализм романтичного світогляду вплинув на Т. Шевченка, П. Куліша, а пізніше на П. Юркевича, О. Потебню й на одного з «найвизначніших українців усіх часів» – М. Гоголя.

Шогсте питання

Памфіл Данилович Юркевич – найвизначніший український філософ минулого століття. Без ґрунтового вивчення його спадщини важко збагнути глибинний смисл тих процесів, які відбувалися протягом II половини XIX – початку XX ст. у сфері української духовності, а надто і в духовному житті Росії. Дослідники по-різному оцінюють філософію українського мислителя. Одні називають її «філософією серця», інші – конкретним ідеалізмом, убачаючи в ній початки персоналізму й навіть елементи екзистенціалізму тощо. Неоднаково вирішується питання щодо ідейних попередників Юркевича. Проте всі однастайні в тому, що його філософія залишилася незрозумілою для сучасників, значно випередила свій час і справила величезний вплив на майбутні покоління філософів, зокрема на В. Соловйова, С. Трубецького, С. Булгакова, М. Бердяєва, С. Франка, М. Лосського, В. Зеньковського та ін.

Основні засади **кордоцентризму** («філософії серця») Юркевич виклав у праці *«Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого»*, де розгортається цілісна філософсько-антропологічна концепція про серце як визначальну основу фізичного та духовного життя людини. Юркевич пропонує досить оригінальний і не типовий для його епохи погляд на людину як на конкретну індивідуальність, котрий аж ніяк не вписувався ні в матеріалістичні, ні в ідеалістичні антропологічні теорії того часу.

Сьоме питання

Ідеалістична філософія II половини XIX – початку XX ст. не була однорідною. В Україні ми подибуємо й персоналізм і неокантіанство, й прихильників «нової релігійної свідомості», і звичайно ж, представників релігійної філософії. Але попри всю розмаїтість філософських уподобань, існувало щось таке, що об'єднувало усвідомлення необхідності переосмислення вихідних засад попереднього ідеалізму та відшукування надійних філософських підвалин для вироблення якісно нового світогляду.

У духовній культурі України II половини XIX ст. – початку XX ст. чільне місце належить «академічній філософії», яку репрезентували викладачі університетів і духовних академій. Її значення і роль у духовному житті суспільства визначалися рядом суттєвих чинників. По-перше, саме у працях представників цієї філософії акумулювалися й відтворювалися найновіші досягнення філософської науки. А це означає, що без вивчення їхньої спадщини не можна взагалі оцінити рівень розвитку філософської науки в тогочасній Україні. По-друге, переважно в їхніх працях розглядаються найактуальніші проблеми духовного життя суспільства, останні здобутки природничих наук ставали предметом філософської рефлексії. Вони першими усвідомили нагальність потреби переосмислення теоретико-методологічних засад самої філософської науки. По-третє, тільки в їхніх працях можна було знайти ґрунтовний аналіз і висвітлення історико-філософських проблем, без чого філософія взагалі неможлива.

Складним і суперечливим є розвиток філософії у XX ст. (див. Історія філософії України. – К.: Либідь, 1994. – С. 390–400).

Необхідно підкреслити, що нові умови суспільного розвитку й розвитку філософії вимагають докорінних змін у самій сфері філософського поступу; це передусім переосмислення самого методу діалектики під кутом зору її альтернатив і можливих різних моделей.

Назріла настійна необхідність своєрідної інвентаризації всього категоріально-понятійного апарату філософського мислення, позбавлення його ідеологізованого, культового, «марксистсько-ленінського ядра», відродження справжнього, всесвітньо-історичного предмета й суспільної ролі філософської науки.

Питання для контролю знань:

1. Що таке національна філософія?
2. Назвіть основні риси філософських пошуків у Київській Русі.
3. Сформулюйте принципи філософії «братських шкіл».
4. Філософія у Києво-Могилянській академії.
5. Новітній характер філософії Г. Сковороди.
6. Гуманізм філософії Т. Шевченка.
7. Сутність філософії І. Франка.
8. Філософія лірики Лесі Українки.
9. Що таке філософія українського духу?

Основні етапи історико-філософського процесу в Україні.

Література

1. Велесова книга. – К., 1994. – 315 с.
2. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 1996. – 288 с.
3. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – с. 14–32.
4. Історія філософії України. Підручник. – К., 1994. – с. 3–407.
5. Історія філософії України. Хрестоматія – К., 1993. – 553 с.
6. Історія філософії України. Підручник. – К.: Либідь, 1994. – с. 3–407
7. Копинський Г. Філософські твори: у 2-х т. – К., 1990.
8. Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – с. 7–58.

Історико-культурні витоки вітчизняної філософії. Значення прийняття християнства.

Матеріальне забезпечення теми: підручник, методичні рекомендації, лекція.

Обґрунтування теми: вивчення історико-культурних витоків вітчизняної філософії є дуже актуальним і важливим у наш час, дає змогу не тільки зрозуміти ті процеси розвитку духовності, що відбувались на ранніх етапах історичного розвитку, але й складні проблеми сьогодення.

Навчальна мета: аспіранти повинні знати історико-культурні витоки вітчизняної філософії, уміти виділити характерні риси світогляду східних слов'ян.

Розглядаючи питання про історико-культурні витоки вітчизняної філософії необхідно з'ясувати, що світогляд – це найзагальніше усвідомлення людиною навколишнього світу, свого місця в ньому, свого ставлення і відношення до цього світу й до себе, своїх намірів щодо світу і шляхів реалізації цих намірів. Отже світогляд є певного роду знання і водночас оцінка людиною світу і самої себе.

Давньослов'янська держава – Київська Русь – перша форма державності східних слов'ян. Ідейно-світоглядний матеріал, на який міг спиратися у своєму ставленні світогляд східних слов'ян – первісна міфологія.

Давньослов'янське суспільство дохристиянської доби являє собою один із окремих варіантів архаїчного суспільства з притаманним йому світоглядом.

Треба звернути увагу, що у слов'ян важливу роль відігравало обожнювання природи, її незбагненні таємничі, всеможні сили супроводжують кожного від народження до труни. Всесильність природи змушувала людину прохати в неї доброго здоров'я і сприятливої погоди, вдалих ловів та багатого врожаю, за все те треба було платити жертвами.

Зверніть увагу на те, що досить поширеними були давні світоглядні поняття, які знайшли відбиття у міфології та народній поетичній творчості. Йдеться про космогонічні уявлення щодо походження Землі, Всесвіту, персоніфікацію явищ природи, остання уявлялась як живий світ, населений таємничими силами, органічною частиною якого була людина.

Слід відзначити, що існували давні тотемістичні та анімістичні уявлення, пов'язані з оточуючими рослинами і тваринним світом. У віруваннях і забобонних діях важливу роль відігравав вогонь, віра в його очисну силу. Існували численні ритуали, обереги й табу. Вони, як і свята мали оберігати від несприятливих сил. Необхідно звернути увагу на те, що до прийняття християнства у Київській Русі панував язичницький культ. Поряд з обожненням природних явищ та небесних світил стародавні слов'яни створили цілий сонм богів, серед яких наймогутнішими були бог неба – Сварог, сонця – Дажбог, вітру – Стрибог, родючості й скотарства – Велес, бог грому та війни – Перун.

Дохристиянських часів сягають також вірування, пов'язані з «нечистою силою» та іншими надприродними образами, які були здатні своїми діями приносити шкоду (відьми, упирі). Деякі з них були фантастичними істотами – наприклад, чорти, які за демонологією слов'ян становили цілу ієрархію й осмислювалися не лише як «нечиста сила», а й як іпостась домашнього духу (домовики). Значне місце у слов'янській, зокрема українській, міфології посідали лісові або водяні демонічні істоти у вигляді привабливих жінок – русалки, мавки та ін. представлені у опоетизованому світлі, вони могли допомагати людям, охороняти їх, але й приносити шкоду. Щоб позбавитися від неї вживались різні магічні оберегові дії.

Гуцули, наприклад, підтримували «живу ватру», носили з собою обереговий часник. Тривалий час зберігалися вірування у зв'язок земного й потойбічного, у чарівників – осіб, наділених надзвичайними властивостями, здатних знатися з «чистою силою», посередників між людьми і оточуючим світом.

Офіційно релігією українців, як і інших східних слов'ян, було право слов'ян – один з різновидів християнства. Лише у західноукраїнських областях, крім Буковини, була поширена уніатська церква.

У той же час можна з упевненістю говорити про існування протягом століть у свідомості народу сполучення язичницьких і християнських світоглядних елементів, християнство уживалося з різними повір'ями, які своїм корінням сягали у дохристиянські уявлення: віра у чаклунство, у «порчу», та ін., а

християнські свята сприймалися народом як видозмінені образи язичницьких богів. Так святий Ілля з'єднувався з образом Перуна, а деякі божества і духи дожили аж до нашого століття.

У багатьох традиційних святах існувало чимало язичницьких рис. На Різдво – колядки, ворожіння про погоду на рік, про майбутній врожай, людські долі. Із спеціальним різдвяним хлібом-керечуном (у Карпатах) дослідники пов'язують ритуали давнього культу Сонця. У різдвяних повір'ях зберігалось чимало залишків давнього культу предків і елементів антропоморфізації тварин, рослин, речей: наприклад, те, що душі предків беруть участь у святій трапезі, широко побутував звичай першої ноги – бажано було, щоб першим гостем на Новий рік була людина добра і щаслива. На свято весни – Масляній – спалювали солом'яне опудало – символ зими, їздили верхи по колу, символу весняного сонця; на свято Трійці плели вінки, водили хороводи, прикрашали будівлі гілками; на свято Івана Купала пускали вінки по воді, стрибали через багаття тощо.

Багато давніх обрядів зберігалось у сімейних святах, особливо весільним. У наш час вони значною мірою втратили свій первісний зміст і зберігають певне естетичне значення або набувають розважального характеру.

Протягом століть народ створював і удосконалював певні морально-етичні норми. Головними чинниками народної моралі споконвічно були повага і любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємовідносин, знання свого родоводу, риси високого громадянства, з другого боку, нещадно засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, скупість.

Священне право на вільну працю народ виборював століттями, у праці він відстоював свою честь і гідність. Ось чому вартість людини вимірювалася передусім її ставленням до праці. І не випадково основу народної педагогіки становило трудове виховання. «без труда немає плода», – твердить народне прислів'я. Навіть народження дитини сприймалося народною свідомістю, як поява трудівника чи трудівниці. Вже з малих років діти залучалися до посильної праці.

Згідно з народним світоглядом людина була невід'ємною від природи. За аналогією з природою навіть вік людини прирівнювався до певних пір року (дитинство – весна, молодість – літо тощо).

Після прийняття християнства (988 р.) розпочалось творче сприйняття усталених і розвинутих форм християнського світогляду, що утвердився у південного (через Чорне море) сусіда Київської Русі – Візантії.

Після створення Кирилом і Мефодієм слов'янської абетки, поширюються переклади біблійних книг, збірки перекладів текстів отців церкви, уривки текстів античних авторів.

Питання для контролю знань:

1. Які особливості міфологічного світогляду слов'янських племен?
2. Що таке язичництво?
3. Яке значення мало прийняття християнства?

Література:

1. Волгарович З. О. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст. – К., 1986. – с. 20–32.
2. Культура і побут населення України: навчальний посібник /В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх. – К.: Либідь, 1991. – с. 232.
3. Поріцький А. Я., Приходько М. П. Вивчаємо народну медицину //Нар. творчість та етнографія. – 1965. – №4. – с. 26–30.
4. Этнография восточных славян /под ред. Ю. В. Бромеля, К. В. Чистова. –М., 1987. – с. 15–19.

Буття, матерія як фундаментальні категорії

XVI-ТЕМА. Філософська проблема буття

XVII-ТЕМА. Філософська проблема світоглядного буття. Свідомість як елемент світогляду

XVIII-ТЕМА. Філософська проблема матерії. Світоглядні проблеми.

Матеріальне, методичне забезпечення: підручники, філософські словники, енциклопедичні видання, методичні рекомендації, конспект лекцій, монографії.

Навчальні цілі: аспіранти повинні знайти філософське визначення буття, його різновиди, історію тлумачення, дискусійні питання; студентам та аспірантам необхідно засвоїти фундаментальне значення матерії для філософії та природознавства, вміти чітко розмежовувати природниче – наукове розуміння матерії і визначення матерії як філософської категорії, знати системно - структурну організації матерії та її види.

Термінологія: онтологія, буття суспільне і духовне, матеріальна єдність світу, рух, простір, час як атрибути матерії, інерція, маса, гравітація.

ЕСЕ:

- 1) Сучасна наука про системно– структурну організацію матерії
- 2) Окрема та загальна теорії відносності, їх сутність та характеристика
- 3) Проблема матерії у макросвіті та мікросвіті.

План

1. Категорія буття, її зміст та специфіка. Різновиди буття. Філософське тлумачення буття в історії філософії
2. Фундаментальне значення для філософії категорії матерії. Формування науково-філософського поняття матерії
3. Сучасна наука про системно–структурну організацію матерії. Види матерії
4. Поняття руху і розвитку. Простір і час як форми існування матерії. Єдність матерії, руху, простору і часу. Окрема та загальна теорії відносності.

Перше питання

Онтологія як один із найважливіших розділів філософії вивчає та досліджує проблему буття. У звичному значенні слова термін «буття» використовується як синонім слова «існування». У філософії – це граничне поняття, категорія для позначення всього сущого. Поняття може бути реальним, дійсним і уявним, фантастичним, об'єктивним і суб'єктивним, природним і соціальним, індивідуальним і колективним. Особливою формою буття є суспільне буття, тобто матеріальне життя суспільства, яке породжує суспільну свідомість, тобто духовне життя суспільства. Використовуючи класичну літературу з філософії, починаючи з «Політики» Аристотеля, зосередьте увагу на тому, безперечному факті, що реальне життя людей детерміноване їх соціальним середовищем. Розглядаючи філософське тлумачення буття в історії філософії, варто зупинитися, насамперед, на тлумаченні буття Парменідом, засновником елейської школи філософії. Згідно Парменіду (р. 540-539 р.р. до н.е.) буття вічне, єдине, суцільне, всюди неперервне, однорідне, непроникне, не складається із частин, абсолютно нерухоме, завжди рівне самому собі, подібне до досконалої кулі, не містить в собі ніякого небуття і сприймається тільки мисленням. Необхідно подумати і пригадати: чому і який вплив на онтологічну позицію Парменіда здійснив Ксенофан Колофонський? Діалектичний підхід до буття вперше здійснює Геракліт із Ефеса, який відзначає: кожна річ існує і не існує одночасно. З цих позицій кожна клітина живого організму і рівна собі і нерівна собі. Платон розмежовує справжнє буття ідей та несправжнє буття речей. Він також завдяки діалектичному синтезу межі і безмежного, єдиного і множини прагне поєднати світ ідей і світ речей, представляючи діалектичну єдність сущого, тотожності і відмінності, спокою і руху. Зверніть

увагу на характеристику буття Аристотелем у «Метафізиці». Необхідно також зрозуміти найбільш повну характеристику буття у філософії Гегеля, а також усвідомити принципову відмінність ідеалістичного підходу до буття від матеріалістичного.

Друге питання

Поняття матерії виникло і розвивалося в історії філософії у зв'язку з багаточисленними спробами з'ясувати і визначити сутність світу, те, що лежить в основі багатоманітних речей. Уже в античну епоху виникла думка про те, що не дивлячись на всі можливості зміни тіл, у кожному із них повинно бути і щось стійке, немінливе, яке зберігається при всіх перетвореннях. При цьому матерія ототожнювалася з поняттям першостихій, першопочатку. У Фалеса – це вода, в Анаксимандра – першоречовина або апейрон, в Анаксімена – повітря, у Геракліта – вогонь. У класичному матеріалізмі стародавньої Греції, у Демокріта, основу матерії складають далі неподільні корпускули – атоми. Атоми є абсолютно малими і твердими, їх поділити неможливо. Все складається з атомів і порожнечі, пустоти; остання також існує. Атоми чуттєво сприймати неможливо, але вони існують. В епоху Відродження і в Новий час з'являється поняття субстанції. «Сутність всесвіту єдина в безкінечності і в кожному із його тіл, взятих як його частини. Так що всесвіт і кожне із його тіл єдині по відношенню до субстанції» (Дж.Бруно-Діалоги.М,1949.-С.290). Продовжуючи традиції пантеїзму, Спіноза зробив центральним пунктом своєї онтології тотожність бога і природи. Субстанція, у Спінози, - це природа в цілому або бог. Вона унікальна, єдина, вічна, не виникає і не зникає, немає початку у часі і безкінечна у просторі. У процесі руху субстанція лише змінює форми свого буття, будучи *causa sui* (причиною самої себе). Всі окремі речі – це модуси субстанції. У французьких матеріалістів XVIII століття матерія – це об'єктивна реальність, яка існує до і незалежно від людини і діє на її органи відчуттів, відображаючись ними. Основою матерії є речовина, що складається з атомів і молекул. Цю позицію розділяв і М.Ломоносов, який відзначав: матерія – це те, з чого складається тіло і від чого залежить його сутність, а складається тіло з атомів і молекул. Таке уявлення про матерію проіснувало аж до кінця XIX століття. В кінці XIX Антуаном Беккрелем, П'єром Кюрі і Марією Складовською-Кюрі було відкрито радіоактивне випромінення. Відкриття радіоактивності показало, що атом – це зовсім не проста і не неподільна корпускула. Атом має складну будову. У 1897 році Томсоном був відкритий електрон (грец. *electron*- як-тор) і зразу ж була встановлена його дискретно - хвильова, електромагнітна природа. Значно пізніше було встановлено, що коли при відповідних умовах електрон з'єднується з позитроном, то утворюються два кванти електромагнітного поля або два фотони. Це явище отримало назву аннігіляції. Був також відкритий дефект маси. У фізиці виникла криза між старою теоретичною, пояснювальною фізикою і новою описовою, експериментальною. Так як матерія у фізиці фактично ототожнювалася з речовиною, а речовина, інколи, з масою, то з явищ аннігіляції і дефекту маси деякі фізики зробили висновок: якщо маса зменшується, речовина зникає, то, значить, і зникає сама матерія, а єдине стає існування має лише енергія. Тому потрібно створити нову філософію у межах енергетизму, яка б була вище матеріалізму та ідеалізму. Насправді ж, матерія нікуди не зникла і не могла зникнути, а зникли лише наші старі уявлення про матерію як речовину та її атомно-молекулярну будову. Матерія невичерпна як в глибину, так і в ширину, природа безкінечна. Використовуючи наукову літературу, енциклопедичні видання, курс лекцій, покажіть, як подальший розвиток фізики фактологічно і теоретично підтвердив це положення. Зверніть також увагу на той факт, що криза у фізиці в кінці XIX на початку XX століття виникла внаслідок плутанини різних знань, понять та уявлень про матерію. Для того, щоб цієї плутанини не виникло, то потрібно чітко розмежовувати: буденне, звичне уявлення про матерію, науково-природниче розуміння матерії і визначення матерії як філософської категорії. У філософії під матерією мають на увазі філософську категорію для позначення об'єктивної реальності, яка існує незалежно від людини і дана їй у відчуттях безпосередньо, але частіше завдяки сучасним приладам, технічним пристосуванням. Філософія не пов'язує це визначення матерії з тими чи іншими уявленнями, природничими знаннями про матерію. І коли будуть відкриті нові види та властивості матерії, її нові системи та структура – всі вони будуть вписуватися у це філософське визначення і тому у цьому зв'язку ніякої філософсько-методологічної кризи у науці не може виникнути.

Третє питання

У сучасній науці розрізняють два види матерії: речовинний і неречовинний вид матерії. Речовинний вид матерії характеризується так званою масою спокою, а неречовинний вид – масою руху, що має своє безпосереднє виявлення в енергії. Потрібно чітко усвідомити, що у всіх доступних для вивчення масштабах матерія характеризується системно-структурною організацією. Структура – це тип організації елементів та їх взаємозв'язків. Система – це таке цілісне утворення, у якому зв'язок між всіма елементами являється відносно більш тривким, сильним, суттєвим і постійним, чим зв'язок між кожним із елементів і оточуючим середовищем. У цілісній системі внутрішні зв'язки сильніші і стабільніші, ніж зовнішні. Систему можна також визначити як внутрішньо упорядковану множину функціонально пов'язаних елементів. Внутрішня упорядкованість може бути результатом природної взаємодії у розвитку матерії, - і тоді ми маємо справу з природними системами, - або ж вона може бути створена людиною, - і тоді виникають штучно створені системи. У неживій і живій природі та в суспільстві кількість системних утворень нескінченна. Аспірантам та студентам необхідно засвоїти, що тут основним типам матеріальних систем відповідають певні структурні рівні матерії. Критерієм для виділення різних структурних рівнів слугують наступні ознаки: просторово-часові масштаби, сукупність найбільш важливих властивостей і законів руху, за якими одні об'єкти і системи відрізняються від інших; ступінь відносної складності як результат історичного розвитку матерії у даній ділянці світу. Відповідно до цих ознак можна виділити наступні структурні рівні. В неживій природі: рівні субелементарних, елементарних частин і атомних ядер; атомів і молекул; макроскопічних тіл різної величини; геологічних систем; планет; зірок; Галактики; систем галактик; Метагалактики. У живій природі виділяють наступні рівні: молекулярний рівень життя, субклітинний, клітинний, рівень мікроорганізмів, тканин і органів, системи органів, організму в цілому, колоній організмів, видів, популяцій, сімейств, класів, біогеоценодів, тобто всієї сукупності видів різних організмів у єдності з природними умовами їх існування і, нарешті, біосфери – межі розповсюдження життя на Землі. У структурі суспільства виділяють наступні рівні: людини (індивіда), сім'ї, різних колективів і товариств, соціальних груп, класів, національностей, народностей і націй, держав, системи держав і суспільства в цілому. У межах кожного структурного рівня може бути досить багато різних матеріальних систем. Тому і говорять про системно-структурну організацію матерії.

Четверте питання

Об'єкти зовнішнього світу не тільки мають системну організацію, багаточисельні властивості, структуру, виявляють своє існування по відношенню до інших тіл і можуть бути в принципі доступні пізнанню, але і все це – результат внутрішнього притаманного їм руху та взаємодії. Матерія і рух органічно поєднані, нерозривні, невід'ємні. Це корінна ідея матеріалізму про внутрішню активність матерії, про нерозривний зв'язок матерії і руху була чітко представлена великим англійським матеріалістом кінця XVII – початку XVIII століття Д. Толандом (1670 – 1722 р.р.). «Рух, – писав він, – є найбільш суттєвою властивістю матерії... ця властивість не може бути відділена від природи матерії у такій же мірі, як не можуть бути відділені від неї непротяганість та непроникність..., матерія не може бути мислима без руху, а рух не може бути мислимий без матерії». Д. Толанд. Листи до Серени., Вибр. твори., М. – Л., 1927, с. 92 і 98. Студентам і аспірантам варто було б ознайомитися з цією роботою. У філософії під рухом у широкому значенні слова розуміють будь-яку зміну взагалі, починаючи від простого переміщення тіл і закінчуючи людською психікою, мисленням. За своєю сутністю та змістом рух представляє собою єдність протилежностей: кінцевого і безкінечного, перервного і неперервного (пригадайте, на це звернули свою увагу ще елети). Рух може здійснюватися по висхідній лінії, тобто бути поступальним, прогресивним. І, відповідно, – регресивним, тобто здійснюватися по низхідній лінії. Прогресивний, поступальний рух будь-яких об'єктів від простого до складного, від нижчого до вищого, що характеризується незворотністю і докорінною якісною зміною об'єктів називають розвитком. Таким чином, поняття зміни, руху значно ширше поняття розвитку.

Аспірантам і студентам потрібно зрозуміти, що сам рух як такий – внутрішньо суперечливий процес. Він являє собою єдність мінливості та стійкості, зміни та спокою. Так, будь-яка зміна структурних елементів, властивостей, відношень здійснюється при збереженні відповідних мисливостей, а кожне збереження, в свою чергу, здійснюється тільки через рух. У процесі руху можлива

тимчасова рівновага, тимчасовий спокій того чи іншого матеріального тіла чи утворення в одному якому-небудь стані. Можливість відносного спокою тіл, тимчасових станів рівноваги являється суттєвою умовою їх існування. Так як матеріальний світ невичерпний, то і форм руху цього світу незліченна множина. Розрізняють основні і неосновні, нижчі та вищі форми руху, які необхідним чином поєднуються між собою. Чітке розмежування різних форм руху матерії та встановлення їх взаємозв'язку дозволяє визначити основні сили і фактори, що зумовлюють сутність існування та специфіку тих чи інших матеріальних систем, об'єктів. У неживій природі – це ядерні, електромагнітні та гравітаційні сили. Існування систем живої природи зумовлюється насамперед процесами обміну речовин між організмом та середовищем, саморегуляцією і самоуправлінням в організмі, наявністю постійного інформаційно-енергетичного зв'язку між органами, тканинами, клітинами і складовими елементами клітин. Кожний живий організм являє собою досить складну саморегулюючу систему. У цій системі існує величезна множина контурів зворотніх зв'язків між підсистемами, починаючи від органів і закінчуючи макромолекулами білка та нуклеїновими кислотами. Порушення характеру цієї саморегуляції веде до захворювання та смерті організму. Існують також специфічні взаємозв'язки, відносини, які зумовлюють виникнення та існування у природі колоній, популяцій, видів, сімейств, біогеоценозів. Соціальна форма руху матерії визначається різноманітними соціальними зв'язками, виробничими, економічними, політичними, класовими, національними, правовими, культурними, морально-етичними тощо. Необхідно звернути увагу на те, що рух усіх систем, без винятку та їх взаємодія будується за типом просторо-часової координації і генетичної субординації. Тому простір і час, як і сам рух, – це атрибути матерії, тобто невід'ємні, суттєві властивості, без яких вона не може існувати і мислитися. Л. Феєрбах визначив простір і час як «корінні умови буття» і особливо підкреслював їх нерозривний зв'язок з рухом матерії – матерія не може рухатися інакше, як у просторі і часі. Відмінність простору і часу полягає в тому, що простір є універсальною формою співіснування тіл, а час – це універсальна форма зміни явищ, процесів, тих чи інших утворень. Аспірантам та студентам необхідно зрозуміти і запам'ятати, що просторовими характеристиками являються місця об'єктів, відстані між місцями, кути між різними напрямками, в яких розташовані об'єкти. В свою чергу, кожний окремих об'єкт характеризується протяжністю і формою. Останні визначаються відстанями між частинами об'єкту та їх орієнтацією. Часові характеристики – це моменти, в яких виникають і існують явища, тривалість процесів і т.д. відношення між цими просторово-часовими величинами називають метричними. Існують також і якісні, топологічні характеристики – це зіткнення різних об'єктів, утворень або процесів, порядок їх розташування, симетрія, асиметрія тощо. Розглядаючи історію виникнення та формування окремої або спеціальної теорії відносності і загальної теорії відносності або нової теорії гравітації, потрібно звернути увагу не тільки на їх сутність, особливості, наукове, теоретичне обґрунтування, а й на філософське, методологічне значення.

Запитання для контролю знань

1. Які різновиди буття Ви знаєте?
2. Яким чином Закон Елейський в апоріях стверджує правильність філософської позиції Парменіда, свого вчителя?
3. Чому Платон чітко розмежовує світ справжнього буття ідей і несправжнього буття речей, а згодом прагне їх поєднати?
4. У яких значеннях Арістотель використовує поняття буття?
5. У діалозі «Софіст» Платон спростовує Парменіда про небуття, яким чином?
6. Аксельм Кентерберійський, виходячи із принципу і вірю, щоб розуміти і використовуючи онтологічний аргумент, формулює онтологічне доведення Бога, пригадайте доведення.
7. В чому полягає принципова відмінність ідеалістичного підходу до проблеми буття від матеріалістичного?
8. Як і з якою метою прагне спростувати Дж. Берклі поняття матерії?
9. В чому особливості наївного матеріалізму?
10. Як Демокріт доводить існування атомів?
11. Пригадайте, як визначає субстанцію Спіноза?

12. Чому на початку XX століття виникла необхідність змістовного визначення матерії як філософської категорії?
13. Подумайте над питанням про системно-структурну організацію матерії, вкажіть на види матерії.
14. Чому в теорії відносності говорять не про простір і час, а про єдину просторово-часову визначеність?

Література

1. Антомонов Ю. Г. Воспоминания об эволюции тонкой материи. Ужгород, 2001 г.
2. Асмус В. Ф. Античная философия. М., 1976 г.
3. Баженов Л. Б. Проблема материи в физике и философии – Философия естествознания. Вып. 1., М., 1966
4. Вернадский В. И. О пространстве и времени. – Труды по философии естествознания. М., 2008 г.
5. Мелюхин С. Т. Взаимоотношения и развитие в неорганической природе. М., 1962 г.
6. Никифоров А. Л. Философия науки (история и теория). М., 2006 г.
7. Спиркин А. Г. Основы философии. Глава III. М., 1988 г.
8. Степин А. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность. – Вопросы философии, 2003, №10
9. Філософія. Курс лекцій. Лекції 18 і 14. Київ, 1991

XIX-ТЕМА. Філософська проблема пізнання світу
XX-ТЕМА. Формування та розвиток системного наукового
світогляду
XXI-ТЕМА. Формування та розвиток системного наукового
світогляду

ПРОБЛЕМА СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФІЇ І НАУЦІ

Матеріальне методичне забезпечення: підручники, філософські словники, методичні рекомендації, конспект лекцій, монографії.

Навчальні цілі: а) аспіранти повинні знати головні концепції про походження свідомості, її соціальну сутність, спосіб буття та співвідношення індивідуальної та суспільної свідомості; б) аспіранти повинні вміти використовувати загальні філософські поняття про свідомість в аналізі конкретних наукових проблем психіки, у тому числі їх медико-клінічних аспектів.

Термінологія: свідомість, психіка, відображення, значення, смисл, інформація.

ЕСЕ:

1. Свідоме і несвідоме в психіці людини.
2. Структуралізм і герменевтика.

ПЛАН

1. Проблема свідомості у філософії та науці. Соціальна сутність свідомості.
2. Онтологія свідомості: мова, інформація, знання, значення, смисл.
3. Індивідуальна і суспільна свідомість, їх єдність і різниця.
4. Походження свідомості. Концепція відображення. Свідомість як вища форма психічного відображення.
5. Філософія і наука про зв'язок свідомості та мозку людини.

Перше питання

Проблема свідомості займає центральне місце у філософії, бо в ній відображається і специфічна характеристика людського буття, і того, що називається «дух», «душа», «духовність». Тому всі історичні типи світогляду, всі історичні типи філософії, найвизначніші теорії намагаються розібратися у проблемах: що таке свідомість, духовність, як вони існують, у чому їх сутність, яка їх структура, походження, доля. Раніше свідомість була предметом тільки філософії та релігії, у наш час нею цікавляться представники майже всіх фундаментальних і багатьох прикладних наук. Спробуйте визначити коло цих наук.

Детальніше про історію проблеми, напрямки їх вирішення див. підручники та книгу: Ярошевский Т. М. История психологии. – М., 1985.

Цікавим є історичний пошук сутності свідомості і вирішення питання – де, у якій площині її треба шукати? Матеріалісти, теологи, ідеалісти по-різному відповідали на це питання. Дискусія продовжується. Одні стверджують потойбічну природу свідомості (від бога, від абсолютного розуму, світу ідей, які безсмертні, нематеріальні). Інші – в біологічних процесах, ототожнюючи нейрофізіологію і психічні явища, треті вбачають природу свідомості в якихось «полях», що невідомі науці, четверті – в соціальних відношеннях. Яка з цих точок зору здається вам найбільш обґрунтованою? Якщо говорити про сучасну науку, то найбільш достовірною є точка зору про соціально-історичну природу та сутність свідомості. Про це свідчать педагогіка, соціологія, психологія, психофізіологія, деякі медичні науки (педіатрія, психотерапія).

Друге питання

У темі про буття (онтологія) головною є проблема – як існує свідомість, або – який спосіб існування свідомості. Детальніше про історію та сучасне розуміння онтології свідомості Ви можете довідатися з розробленої на кафедрі спеціальної методички «Герменевтика і структуралізм». З точки зору зовнішньої матеріальної форми, свідомість – це мова (процес мовлення). Але вони не тотожні, інакше у людства була б тільки одна мова. Визначте, що таке природна, штучна та знакова мови. Змістом мови є інформація (див. Словник). Взагалі, мова – є знаковою системою, змістом якої є інформація. Свідомість складається з інформаційних систем, але не всяка інформація становить свідомість. У свідомості інформація існує в ідеальному стані (чиста інформація), або у формі знання. Далі, використовуючи словники, підручники та конспект лекції по темі, спробуйте визначити «значення», «смісл» («сенс») та «символ». Окремі питання про зв'язок цих понять див.: Абрамян Л. А, Идеальное ли идеальное //Вопросы философии. – 1987. – № 4; Луценко Н. А. К вопросу об отношении «язык–действительность» //Философские науки. –1989. – №3.

Свідомість певним чином пов'язана з об'єктивною реальністю (відображувальний компонент), але в ній є і власний, творчий компонент. Від чого він залежить? Треба зрозуміти складну структуру свідомості. Особливо треба звернути увагу на потреби, інтереси, ціннісні орієнтації «я». Про медичні аспекти свідомості можна почитати у книзі: Царегородцев Г. И., Ерохин В. Г, Диалектический материализм и теоретические основы медицины. – М., 1989. – с. 118–128.

Третє питання

На закінчення семінару слід розглянути співвідношення індивідуальної та суспільної свідомості. Використовуючи підручники та словники, визначте поняття. Далі необхідно розглянути їх співвідношення. По-перше, індивідуальна та суспільна свідомість є дві рівні сторони духовності, їх не можна ототожнювати. По-друге, вони не існують без взаємодії, без органічної єдності. Треба детально розкрити цю тезу, спираючись на підручники, інформацію з лекції. Чи може сформуватися індивідуальна свідомість, суб'єктивний світ, духовність людини незалежно від духовної культури людства, поза соціальним оточенням та вихованням? І навпаки, чи може існувати суспільна свідомість як діюча, жива система поза індивідами, без їх діяльності та мислення? Адже всі великі (і малі) духовні надбання людства були створені конкретними, реальними людьми. Можна привести приклади з історії медичної науки і практики.

Четверте питання

Одним з головних питань, що дискутувалися протягом всієї історії, є питання про походження свідомості. Треба показати релігійні, ідеалістичні, метафізичні, діалектико-матеріалістичні способи вирішення цього питання. У наш час існують ще і паранаукові ідеї, що пов'язують людську свідомість з світовим чи земним інформаційним та біологічним полем, або твердять про штучне створення людського розуму якимись неземними (космічними) цивілізаціями. Розмаїття ідей обумовлене надзвичайною складністю свідомості та відсутністю суворо наукової теорії про її походження. Найбільш послідовною є концепція відображення, її сутність викладена у підручнику. Треба звернути увагу на визначення відображення як всезагальної властивості матерії, його залежності від субстрату та типу взаємодії. Відповідно до основних форм є п'ять типів відображення. Визначте їх. Особливу увагу зверніть на біологічні форми відображення: подразнюваність та психіку. У відповідності з концепцією антропосоціогенезу, вищі форми психічного відображення перетворилися у соціальне відображення – свідомість. Свідомість – якісно вища форма відображення, але сутність її не зводиться до копії. Це – відносно самостійна реальність. Проаналізуйте якісну відмінність психіки людини від психіки вищих тварин і, разом з тим, їх еволюційну єдність (див.: Ярошевський Т. М. Історія психології. – М., 1985).

П'яте питання

З другого питання увага зосереджується на проблемі зв'язку свідомості та фізіології вищої нервової діяльності. Для відповіді на це питання необхідно використати не тільки філософську

літературу, але й наукові дані з анатомії, фізіології, клінічних дисциплін (див.: Блум Флойд та інші. Мозг, разум, поведение. – М., 1988).

З історії філософії відомо, що безпосереднім субстратом душі, мислення, свідомості вважали і серце, і печінку, і кров, і мозок, і різні залози. Наука встановила, що таким органом людського тіла є головний мозок. Використовуючи сучасні науки, покажіть залежність психічних функцій людини від нормально діючого анатомічного субстрату та його окремих структур (Сабошук А. П. Гносеологический анализ психофизиологических механизмов мышления). Назвіть видатних діячів науки, які відкрили ці залежності. Особливо переконливим доказом цього зв'язку є клінічні випадки травм, інфекційних, серцево-судинних хвороб, при яких виключаються відповідні психічні функції. Але і в наш час не все відомо про ці зв'язки. Сучасна психофізіологічна проблема – це пошук механізмів відповідності думок, понять, форм мислення певним нейродинамічним, біохімічним, нейронним, електромагнітним, інформаційним та генетичним процесам у корі головного мозку. Про це див.: Взаимодействие полушарий мозга человека. – Новосибирск, 1989. Дуже цікавою та перспективною є проблема зворотного впливу психіки на органічні, соматичні процеси (психосоматична проблема). Але чи можна стверджувати, що психіка і ВНД, нейрофізіологія – тотожні явища? Деякі течії ототожнюють ці процеси (спрощений, або вульгарний матеріалізм), інші заперечують всякий їх зв'язок (дуалісти та ідеалісти). У цих течій є послідовники і серед вчених. Як вірно вирішити це питання? Відповідь можна знайти у підручниках та монографіях, що пропонуються (див. праці: Сабошук П. В., Б. Флойд та інші, Уолкер А. Е.)

Запитання для контролю знань:

1. Які ви знате основні теорії про походження та природу свідомості?
2. Що таке мова, які види мови ви знаєте?
3. Визначте поняття знак, інформація і знання.
4. Що таке значення і смисл?
5. Назвіть основні компоненти свідомості.
6. Чим визначається активність і творче спрямування свідомості?
7. Що таке суспільна та індивідуальна свідомість, який їх зв'язок?
8. Які існують напрямки у філософії з проблем походження свідомості?
9. Визначте категорію «відображення», загальну характеристику відображення.
10. Чим відрізняється психіка людини від психіки вищих тварин?
11. Чи пов'язана свідомість з мозковими процесами?
12. Чи можна ототожнювати свідомість, мислення людини з фізіологією мозку, умовними рефlekсами, біохімією кори головного мозку?

Література:

1. Філософія. Навчальний посібник. – К., 2002.
2. Філософія. Курс лекцій. – Н., 1991. – с. 96–123.
3. Введение в философию, т. 2. – М., 1989. – гл. XIV, с. 86-87, 124–135.
4. Соціальна філософія. Навчальний посібник для студентів мед. вузів. ч. III. – К., 1994.
5. Философский словарь (відповідні терміни).
6. Спиркин А. Г. Основы философии. – М., 1988. – гл. IV, с. 8–18.
7. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия. Учебник. – М., 1997.
8. Філософія. Курс лекцій. – К., 1994. – с. 96–123.
9. Введение в философию, т. 2. – М., 1989. – гл. XI.
10. Філософія. Навчальний посібник для студентів мед. вузів. ч. II. – К., 1994.
11. Философский словарь (відповідні терміни).
12. Спиркин А. Г. Основы философии. – М., 1988. – гл. IV.

13. Взаимодействие полушарий мозга у человека: установка, обработка информации, память. – Новосибирск, 1989.
14. Сабошук А. П. Гносеологический анализ психофизиологических механизмов мышления. – Кишинёв, 1990.
15. Ярошевский Т. М. История психологии. – М., 1985. – гл. II–V.
16. Блум Флойд и др. Мозг, разум, поведение. – М., 1988.

ЛЮДИНА ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ

Обґрунтування теми: вивчення теми є важливим для розуміння сутності людської особистості, умов її формування і перспектив розвитку.

Навчальна мета: аспіранти повинні знати: комплексний характер антропосоціогенезу, сутність і призначення людини, вміти проаналізувати філософські аспекти проблеми здоров'я людини.

Матеріальне та методичне забезпечення: підручники, посібники, філософські словники, методичні рекомендації, конспект лекцій.

Основні категорії: антропосоціогенез, потреби людини, життєдіяльність.

ЕСЕ: Діалектика природного та соціального в людині.

ПЛАН

1. Проблема походження людини. Антропосоціогенез та його комплексний характер.
2. Сутність та призначення людини. Розвиток людини. Людина та людство.
3. Поняття та структура життєдіяльності людини: матеріально-виробнича, суспільно-політична, пізнавальна. Людина і природа.
4. Самоцінність людського життя. Філософські аспекти здоров'я.

Перше питання розглядається на самостійній роботі, де студенти та аспіранти з'ясували проблему походження людини, теорію антропосоціогенезу. Роль практики суспільної діяльності та мови у формуванні та розвитку людини.

Розглядаючи **друге питання**, необхідно звернути увагу на те, що неможливо розв'язати жодного питання проблеми суспільного розвитку, збагнути суть історичного прогресу без розкриття сутності людини. Без вивчення людини неможливе розуміння всього багатства форм прояву суспільного життя, внутрішньої логіки і закономірностей історичного процесу.

Проблема сутності людини займає важливе місце в історії світової та вітчизняної філософської думки. (див.: Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1991, с. 37–197; 197–225., Спіркін. Основы философии: Учебное пособие для вузов. – с. 448–590). Важливо підкреслити, що у складному процесі людської життєдіяльності потреби стають вихідним імпульсом життєдіяльності людини, становлення її сутності, а праця – способом створення засобів їх задоволення, передумовою виникнення нових потреб. (див.: Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник. – с. 425–450).

Відповідь на **третє питання** потребує аналізу категорії «життєдіяльності». У найзагальнішому вигляді життєдіяльність людини виступає як процес у якому діалектичний взаємозв'язок потреб і діяльності забезпечує існування людини, її функціонування і розвиток. Ця загальна характеристика життєдіяльності людини є важливою й необхідною як з точки зору розкриття взаємозв'язків між людиною і тваринним світом звідки вона вийшла, так і з точки зору виявлення найзагальнішої основи всієї багатомірності сторін і форм прояву її життєдіяльності. Важливо підкреслити, що життєдіяльність людини має універсальний характер. У життєдіяльності людини поєднується біологічне і соціальне (див.: Спіркін. Основы философии. – С. 453–456).

Людина діє відповідно до своїх потреб, інтересів, норм, змісту і характеру ціннісних орієнтацій, життєвої позиції особистості.

Цілеспрямована діяльність є суттєвою характеристикою людини. Вона являє собою основу культури, рушійну силу розвитку суспільства.

Слід відзначити різноманітність видів людської діяльності. Це трудова, споживча, громадська, політична, ігрова та ін. особливо слід відзначити таку форму діяльності як спілкування.

Четверте питання. Аналізуючи проблему самоцінності і сенсу людського життя необхідно з'ясувати, що сутність людини існує не сама по собі, а проявляється у всій багатомірності зв'язків і відносин. Суспільний прогрес – це процес безперервного становлення і розкриття людської сутності як самоцінності. Розумінню проблеми самоцінності людського життя допоможе аналіз категорій «смерть» і

«безсмертя» їх філософське та конкретно-наукове тлумачення. (див.: Философская энциклопедия. – т. 5. – с. 34–36).

Питання для контролю знань:

1. Що таке «антропосоціогенез»?
2. Як розглядалася проблема сутності людини в історії філософії?
3. Що таке життєдіяльність людини?
4. Як змінювалось відношення людини до природи?
5. Як ви розумієте проблему сенсу життя людини?
6. Проаналізуйте діалектику соціального і біологічного у життєдіяльності людини.

Література:

1. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1994.
2. Спиркин А. Г. Основы философии. – М. 1988.
3. Философская энциклопедия. – т. 5.
4. Философский словарь. – М., 1991.
5. Гуревич Г. Вселенная по имени человек. //Свободная мысль. – 1991. – №14. – с. 28–38.

Проблема походження людини. Антропосоціогенез та його комплексний характер.

Обґрунтування теми: без вивчення проблеми людини її походження і розвитку неможливе розуміння всього багатства форм прояву суспільного життя, внутрішньої логіки історичного процесу.

Розглядаючи проблему походження людини необхідно чітко усвідомити, що у найзагальнішому вигляді життєдіяльність людини виступає як процес, у якому діалектичний взаємозв'язок потреб і діяльності, забезпечує існування людини, її функціонування, розвиток. Ця загальна характеристика життєдіяльності людини є важливою й необхідною як з точки зору розкриття взаємозв'язків між людиною і тваринним світом, звідки вона вийшла, так і з точки зору виявлення найзагальнішої основи всієї багатомірності сторін і форм прояву її життєдіяльності. З'ясування загальної основи життєдіяльності людини ще не розкриває специфіку її життєдіяльності, її якісну відмінність від життєдіяльності тварин. Отже виникає необхідність тієї безпосередньої основи, яка обумовлює вихід людини з тваринного світу, специфіку її існування й розвитку. Ця проблема постає як проблема антропосоціогенезу. (див.: Філософія. Курс лекцій. – с. 422–424; Спиркин А. Г. Основы философии. – с. 131–148).

Необхідно звернути увагу на те, що антропосоціогенез має комплексний характер, виділити значення біогенних та антропогенних, факторів. Велику роль у розвитку людини має праця, суспільна діяльність та мова. (див.: Філософія. Курс лекцій. – с. 422–424; Спиркин А. Г. Основы философии. – с. 148–152). Важливо підкреслити, що виробництво знарядь праці перетворюється на особливу потребу, яка стає визначальною умовою забезпечення життєвих потреб людей.

Питання для контролю знань:

1. Що таке «антропосоціогенез»?
2. Як розглядалася проблема сутності людини в історії філософії?
3. Що таке життєдіяльність людини?
4. Проаналізуйте роль праці в становленні людини.
5. Яка роль мови у розвитку людини?

Література:

1. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1994. – с. 420–436.
2. Спиркин А. Г. Основы философии: Учебное пособие для вузов. – М., 1988. – С. 131–151.
3. Гуревич Г. Вселенная по имени человек //Свободная мысль. – 1991. – №14. – с. 28–32.

ДІАЛЕКТИКА ТА ЇЇ АЛЬТЕРНАТИВИ

Обґрунтування теми: вивчення теми необхідно для сучасного розуміння теорії розвитку та підвищення методологічної культури майбутнього лікаря.

Навчальна мета: 1) аспіранти повинні знати визначення і структуру діалектики як філософської теорії розвитку; 2) аспіранти повинні вміти застосовувати закони і категорії діалектики в аналізі теоретичних проблем сучасної медицини.

Матеріальне та методичне забезпечення: підручники, навчальні посібники, словники та енциклопедія, методичні рекомендації, монографії, конспект лекції, тести, схема.

Термінологія: діалектика, закон, категорія, методологія.

ПЛАН

1. Поняття діалектики. Принципи діалектики.
  2. Основні закони діалектики, їх світоглядне і методологічне значення.
  3. Категорії діалектики, їх характеристика і методологічне значення.
  4. Альтернативи діалектики.
  5. Методологічне значення законів і категорій діалектики в медицині
- ЕСЕ:** Методологічне значення законів і категорій діалектики для медицини.

Перше питання

Перш за все треба визначити, що таке діалектика, який її предмет. Спираючись на знання з історії філософії, діалектику можна визначити як філософське вчення (розділ філософії) про закони розвитку природи, суспільства і людського мислення (людської духовності). Діалектика пройшла складний історичний шлях розвитку. Значний внесок зробили Геракліт, Зенон з Елеї, Сократ і Платон, Лейбніц, Кант, Гегель, Маркс та інші. Деякі філософи умовно поділяють діалектику на об'єктивну і суб'єктивну. СENSE у цьому є. Спираючись на підручники і лекцію, необхідно знати про їх особливості та органічний зв'язок. Далі треба усвідомити зміст основних принципів діалектики: всезагальності зв'язків, розвитку, детермінації. Матеріали для розуміння цих принципів містяться у всіх підручниках і посібниках.

Друге питання

Діалектика має три основні закони: боротьби і єдності протилежностей, взаємного переходу кількісних і якісних змін, закон заперечення заперечення. Зверніть увагу на те, що закони діалектики дають можливість зрозуміти найсуттєвіші питання щодо розвитку, а саме: у чому причина розвитку, який внутрішній механізм розвитку і як, у якому напрямку відбувається розвиток. Далі треба виявити, визначити базові поняття (категорії) всіх трьох законів діалектики, без чого неможливо зрозуміти зміст законів. Наприклад, базовими поняттями закону протиріччя є тотожність, відмінність, протилежність, протиріччя, вирішення протиріччя. Використовуючи підручники і словники, визначте базові поняття законів. Закони діалектики мають світоглядне і методологічне значення, тобто вони орієнтують на адекватне розуміння процесів у природі і суспільстві. З'ясувати це питання детальніше допоможе реферат.

Третє питання

У структуру діалектики крім принципів і законів, входить ще система так званих парних категорій, які інколи називають «малими» законами діалектики. Це всезагальні форми людського мислення. У підручниках добре виписані як самі категорії, їх зміст, їх системні зв'язки і методологічне значення. Треба пам'ятати, що зміст категорій історично змінюється, розширюється, тому що філософія узагальнює, і вбирає наукові досягнення і досвід суспільної практики у всіх сферах. Разом з тим, ці категорії діють у зворотному напрямку, допомагають підвищити духовну культуру, культуру мислення і прискорюють пошук істини, не підміняючи специфіку наук і професій.

Четверте питання

Діалектика в історії філософії не була єдиною методологією пізнання і діяльності. Крім неї існували і існують софістика, еkleктика, скептицизм, метафізика, догматизм, релятивізм. У рекомендованій літературі є необхідний матеріал з цього питання. Треба пам'ятати принципові

положення щодо цих альтернатив діалектики. По-перше, кожна альтернатива містить в собі раціональні елементи і відображає певні аспекти історичного пізнання, а діалектика успадковує всі ці раціональні елементи і тим самим є найбільш досконалим вченням, вільним від абсолютизації тих чи інших аспектів суперечливої пізнавальної діяльності. По-друге, кожен з нас при вирішенні тих чи інших питань буває то догматом, то софістом, то діалектиком тощо. Вивчення теми допомагає свідомо відноситися до власного мислення, формувати діалектичне відношення до реальності, і кінця цьому вдосконаленню немає.

П'яте питання

Як уже зазначалося, принципи, і категорії діалектики мають методологічне значення для науки і практики, у тому числі, і для медицини. Але що таке методологія?

Зміст цього питання розкривається і в підручниках, і в словниках, енциклопедичному словнику. Далі почитайте навчальний посібник для медичних вузів та монографії з цієї теми (див. літературу). Для засвоєння матеріалу краще визначити декілька конкретних питань з теорії чи практики медицини. Наприклад, одиничне і загальне як категорії діалектики і проблема «лікувати хворого чи хворобу». Або, причина, умови і наслідки хвороби, або сутність хвороби та її прояви (симптоми). Подумайте над змістом проблеми – «чим відрізняється стан здоров'я і хвороби в кількісному і якісному відношенні». Треба зрозуміти, що знання законів та категорій діалектики допомагає лікарю швидше і точніше визначитись у складних теоретичних питаннях медицини, що неодмінно позначається на точності, професійності в діагностиці і лікуванні хвороб, а також формує профілактичну спрямованість медичної діяльності.

Запитання для контролю знань:

1. Що таке діалектика, який зміст цього поняття?
2. Які філософи внесли найбільші здобутки в історичний розвиток діалектики?
3. Назвіть основні принципи діалектики і розкрийте їх зміст.
4. Основні закони діалектики та її світоглядне значення.
5. Парні категорії діалектики.
6. Методологічне значення категорій діалектики.
7. Назвіть альтернативи діалектики, їх зміст, сильні та слабкі сторони у порівнянні.
8. Що означає термін «методологія»?
9. Як співвідносяться філософські та медичні знання? (перевірте себе на конкретному прикладі, що не позначений у методичці).

Література

1. Філософія. Навч. посібник. – К., 2002.
2. Горак Г. І. Філософія. Курс лекцій. – К., 1997.
3. Філософія. Курс лекцій. – К., 1991 (2 вид. – 1994).
4. Філософія. Навч. посібник для студентів мед. вузів, ч. 2. – К., 1994.
5. Філософські словники, енциклопедія.
6. Корольков А. А. Диалектика и теория медицины. – Л., 1979.
7. Каримский А. М. Философия истории Гегеля. – М., 1993.

ДІАЛЕКТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Обґрунтування теми: вивчення теми необхідно для розуміння законів пізнавальної діяльності, у тому числі наукового пізнання.

Навчальна мета: 1) аспіранти повинні знати основні напрямки гносеології, механізм пізнавального процесу і досягнення істини, її критерії, роль наукового пізнання, його особливості, рівні, методи і форми; 2) аспіранти повинні вміти використовувати набуті знання для аналізу пізнавальної діяльності в сфері медицини.

Матеріальне та методичне забезпечення теми: підручники, посібники, методичні рекомендації, конспекти лекцій, тести.

Основні категорії: гносеологія, чуттєве і раціональне пізнання, істина, практика, наука, метод, теорія.

ПЛАН

1. Предмет і основні напрямки гносеології. Механізм пізнавального процесу.
2. Проблема істини, її філософська характеристика. Критерії істини.
3. Особливості наукового пізнання. Рівні і методи науки. Форми наукового знання.
  4. Предмет медичного пізнання.
  5. Емпіричні і теоретичні методи медичної науки та діагностики.

ЕСЕ: Роль інтуїції у пізнавальній діяльності.

Перше питання

Розділ філософії, що вивчає закономірності пізнавального процесу, називається гносеологією. Детальніше, в предмет гносеології входять такі питання: як відбувається пізнавальний процес, через які ланки проходить, відношення знань до об'єктивної реальності, проблема істини та її критеріїв; особливості наукового пізнавального процесу, його структура і шляхи підвищення його ефективності. Відповіді на ці питання залежать від світоглядної орієнтації (пізнавальний оптимізм, скептицизм, агностицизм). Детальніше про це див. підручники і філософські словники з термінів.

Однією з основних у гносеології є проблема механізму пізнавального процесу. Виділяють два основних рівні: чуттєве та раціонально-логічне пізнання. Використовуючи відповідну літературу, зверніть увагу на визначення відчуття, сприйняття та уявлення, які складають чуттєве пізнання, та на поняття, судження, умовивід, що складають основні ланки раціонально-логічного пізнання. Треба також визначити гносеологічну цінність окремих ланок пізнавальної діяльності, тобто які саме знання (знання чого) вони дають. Самим головним у цьому питанні є системне бачення всього механізму, у якому немає чогось абсолютно первинного чи вторинного. Важливими опосередкуючими ланками названих рівнів є інтуїція, емоції, мрія, зацікавленість, цілеспрямованість, увага, передчуття, які роблять пізнавальний процес людини живим, динамічним і цілісним.

Всі знання, отримані на основі зазначеного механізму, філософи поділяють на побутово-повсякденні і наукові, практичні і теоретичні, абстрактні і конкретні, екзотеричні та езотеричні. Визначення цих понять можна знайти в підручниках, філософських словниках, філософському енциклопедичному словнику, енциклопедії, частково в лекції.

Друге питання

Метою пізнавального процесу є досягнення істини. Визначення істини і її філософських характеристик (об'єктивність, конкретність, абсолютність, і відносність) міститься у всіх підручниках і посібниках у відповідних розділах, у філософських словниках і в лекції. Рекомендуємо звернути увагу на наступні основні положення. Поняття істини в теології, науці, мистецтвознавстві відрізняються, тому що предмет їх нетотожний. Тут мова йде про поняття істини у філософії та науці. По-друге, при характеристиках істини мова йде не про чотири різні істини, а про характеристику однієї й тієї ж істини.

По-третє, зверніть увагу на наслідки абсолютизації цих філософських характеристик (догматизм, релятивізм, відрив істини від пізнання і суб'єкту), і дайте критичну оцінку цих підходів.

Далі треба визначитися з критеріями істини. Їх поділяють на суб'єктивно-духовні (логічність, послідовність та загальновизнанність) та об'єктивні. Чи можна повністю покластися на суб'єктивно-духовні критерії? Для відповіді наведіть декілька прикладів з історії пізнання. Об'єктивним критерієм істини є суспільна практика (визначення, види практики див. підручники, словники). Треба звернути увагу на те, що суспільна практика має, як критерій істини, одночасно і абсолютний і відносний характер, адже вона, з одного боку, завжди історично обмежена, конкретна, неповна, а з іншого – відкрита у перспективу, безкінечна у своїх можливостях. Так що, з часом історична практика розставляє, як кажуть, всі «крапки над і» щодо істини і помилок.

Третє питання

Наукове пізнання історично виділялося в особливу сферу діяльності, набуло інституальності (сталості, зі своїми закладами і організаціями), тісно пов'язане з державою, правом, економікою, з іншими сферами суспільного життя. Філософські питання наукового пізнання особливо важливими стали у XX ст. у зв'язку з сучасною науково-технічною революцією. Мова йде про вивчення закономірностей притаманних науково-технічному прогресу, щоб навчитися ним керувати і запобігати спробам використання його результатами на зло людству.

Вивчення філософських питань наукового пізнання має велике значення для розвитку медичної науки і практики, для формування наукового світогляду і методології особистості лікаря (див. план самостійної роботи).

Наукове пізнання систематизоване, об'єктивно спрямоване, тісно пов'язане з осмисленими методами, здатне відкривати фундаментальні закони буття. Про рівні науки (емпіричний і теоретичний), їх специфічні методи (спостереження, експеримент, моделювання, аналіз і синтез, індукція і дедукція, історичне і логічне, абстрактне і конкретне, формалізація, ідеалізація) матеріал міститься в рекомендованій літературі, в лекціях. Треба звернути увагу на діалектичну єдність рівнів і методів науки, обмеженість окремо взятого методу і достатність всієї її системи.

Процес наукового пізнання «відливається» в конкретних формах: науковий факт, наукова проблема, наукова ідея (аксіома, принцип, шлях), наукова гіпотеза і наукова теорія. При вивченні цих форм, зверніть увагу на їх послідовність, органічний зв'язок і циклічність. Теорія – це найвища форма наукового знання, вона дає достовірне знання про об'єктивні процеси реальності, пояснює і прогнозує їх у майбутньому. Наведіть приклади з різних наук.

Четверте питання

Знання загальних закономірностей пізнавальної діяльності допомагають медикам більш чітко зрозуміти структуру наукового медичного пізнання, діагностичного процесу, окремих компонентів і свідомо відноситься до оцінки їх можливостей, студенти і аспіранти повинні познайомитися з цими особливостями, використовуючи рекомендовану спеціальну літературу і включати цей матеріал у семінарське заняття.

Одним з головних питань теоретичної медицини є питання про предмет медицини. Що лежить в основі медицини, визначає її специфіку, відрізняє її від інших наук? Чи медицина не має власного предмету, не може бути фундаментальною наукою, а тільки запроваджує методи інших наук для вирішення практичних питань? Якщо це так, то чим можна пояснити ту обставину, що медицина – одна з найдревніших наук і виникла задовго до всіх нині відомих фундаментальних наук. Єдиної точки зору на вирішення цього питання не існує. Познайомитися детально з цими точками зору допоможуть монографії Д. Жирнова, О. Щепіна, Г. Царегородцева і Єрохіна В. матеріал може бути використаний по другому і третьому питанню семінару.

П'яте питання

Попередній матеріал є основою засвоєння другого питання. Справа у тому, що особливості предмету медицина накладають відбиток на всі методи медичного наукового пізнання і діагностики, роблять структуру і алгоритм цих методів своєрідними, специфічними, не відмінюючи разом з тим всезагальних законів людського пізнання. На емпіричному рівні медичного пізнання використовуються методи спостереження, фіксації ознак (симптомів), експеримент і моделювання, на теоретичному – всі вищезазвані загальнонаукові методи, діагностичний же процес особливо своєрідний. Він має системний

характер і включає в себе не тільки «чисто» наукові методи (емпіричні і теоретичні), але й ряд психологічних, технічних, морально-етичних та правових моментів. Це пояснюється передусім особливістю об'єкту і предмету медичного пізнання людина, збереження її життя, лікування хвороби, збереження здоров'я. Для розгорнутої відповіді на поставлені питання вам допоможуть спеціальні монографії (див. літературу).

Питання для контролю знань:

1. Що таке гносеологія, які її проблеми?
2. Назвіть основні рівні пізнання, їх форми, дайте їм гносеологічну оцінку.
3. Що таке істина, як вона відноситься до об'єктивної та суб'єктивної реальності?
4. Назвіть основні філософські характеристики істини, їх співвідношення.
5. Основні види критеріїв істини, міра їх надійності.
6. Поняття і особливості наукового пізнання, його роль у сучасному світі.
7. Назвіть рівні і методи наукового пізнання, їх місце і функції у науці.
8. Форми наукового знання. Які основні функції наукової теорії?

Література

1. Філософія. Курс лекцій. – К., 1994.
2. Філософія. Навч. посібник. – К., 2002.
3. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия. Учебник. – М., 1997.
4. Філософія. Навч. посібн. Для студентів медвузів. Ч.П.К., 1994.
5. Горак Г. І. Філософія. Курс лекцій. – К., 1997.
6. Філософський словник, енциклопедичний словник, енциклопедія (терміни).
7. Воронцов В. П. и др. Гносеологическая природа и методологические функции научной теории. – Новосибирск, 1990.
8. Герасимов М. Г. Структура научного исследования. – М., 1985.

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ІСТОРІЇ. ОСОБА ТА СУСПІЛЬСТВО

Обґрунтування теми: вивчення теми необхідно для більш досконалого розуміння історії взагалі і історії Української державності, для методологічної орієнтації в аналізі соціальних процесів.

Навчальні цілі: а) студенти та аспіранти повинні **знати** принципові положення про структурний аналіз суспільства і основні компоненти та рівні суспільного життя, б) студенти та аспіранти повинні **вміти** використовувати ці знання для аналізу структури сучасного суспільства, у тому числі про співвідношення особи та суспільства.

Матеріальне та методичне забезпечення: підручники, посібники, філософські словники, методичні рекомендації, монографії, конспекти лекцій, тести.

Термінологія: історія, суспільство, структура, спільність, політична система, особа, індивід.

ПЛАН

1. Структура суспільства: елементи, відношення. Єдність об'єктивного та суб'єктивного в історії суспільства.
2. Поняття індивіду, особи та особистості. Діалектика співвідносин особи та суспільства. Свобода людини та історична необхідність.
  3. Місце і роль філософського розуміння історії в сучасному світогляді, в управлінні суспільством, в діяльності людини.
  4. Суспільство як складна об'єктивна система. Поняття соціального. Природа і суспільство.

ЕСЕ. Діалектика об'єктивного та суб'єктивного у суспільстві.

Перше питання

Його вивчення базується на результатах самостійної роботи студентів, аспірантів та їх поглибленні. Передусім треба ще раз відновити поняття структури (див. словник), а потім наповнити загальне вивчення конкретним, тобто соціальним знанням. З яких елементів та частин складається суспільство? Це – спільності (групи) людей, певні рівні суспільного буття, підсистеми, різні соціальні відносини. Зверніть увагу на повноту відповіді з урахуванням історичних змін від родової та племінної общини до сучасних націй, класів, професійних та інших груп. Виділяються також сфери суспільного життя: матеріальне виробництво, соціальна сфера, політична система, духовна сфера життя суспільства. Спираючись на підручники, визначте особливості цих сфер буття (див. також: Барулин В. С. Социальная жизнь общества. – М., 1987). Детальніше треба зупинитися на структурі політичної системи, бо вона включає в себе компоненти виробництва, соціальні спільності, політичну організацію та частину духовної сфери. Зверніть увагу на структуру ту функції політичної організації. Держава та інші елементи. (можна використати книгу: Діалектика общественного развития. – М., 1988).

Треба підкреслити, що суспільство – це не тільки частини та елементи, але й зв'язки, співвідношення між ними. Тому треба якомога повніше позначити ці відносини. Вони мають відповідні назви: родоплемінні, національні, професійні, економічні, державні, інші відносини (див. книгу: Діалектика общественного развития. – М., 1988).

Зверніть увагу на діалектику об'єктивного та суб'єктивного у суспільному житті. В цій діалектиці полягає природа специфічних рис суспільного буття. Навколо цього питання точилася історична дискусія матеріалістів та ідеалістів. Матеріал для відповіді – у всіх підручниках. Треба показати, що таке об'єктивне та суб'єктивне в діяльності та житті людини і як вони пов'язані. Поглиблене викладання питання дає реферат. Загальні поняття структурності суспільства спробуйте застосувати для аналізу сучасного стану українського суспільства.

Друге питання

Головним, вирішальним елементом суспільства є людина. Існують декілька визначень людини індивід, особа, індивідуальність та особистість. Використовуючи словники, підручники та тексти лекцій, розберіться у тому, яка ж між ними різниця. Далі треба показати, що людина має складні співвідношення з суспільством, вони по різному оцінювалися матеріалістами, ідеалістами, теологами. Особа та суспільство нетотожні, відносно самостійні сторони життя суспільства і разом з тим невід'ємні, єдині, взаємно інтегровані. Крім цього, взаємини особи та суспільства історично

змінювалися, проходячи три головні стадії: особистої, речової залежності та формування вільної особистості. (див. книги: Барулин В. С. Социальная жизнь общества. – М., 1987. Производство как общественный прогресс. – М., 1986).

Суттєвою у темі про співвідношення особи та суспільства є проблема свободи та необхідності. Це наскрізна історична і філософська тема, навколо неї йдуть дискусії і в наш час. Визначення термінів «свобода» і «необхідність» (див.: Філософський словник (або філософська енциклопедія), конспект лекції). Крайні точки зору позначаються як волюнтаризм та фаталізм (див. філос. словник). Вірним є діалектичне розуміння зв'язку цих сторін людського життя, у якому змінюються, розширюються рамки свободи людини в залежності від рівня економічного, політичного, науково-технічного розвитку (приклади). Людина завжди буде залежати від законів природи, суспільства, генетики, фізіології, психології.

Третє питання

При вивченні першого питання треба звернути увагу на предмет того розділу філософії, який називають «філософія історії». Передусім, це: проблема походження суспільства, його специфіка та структура, наявність об'єктивних законів суспільного розвитку, напрямок цього розвитку, співвідношення особи та суспільства. Для самостійної роботи визначається частина цих проблем. Передусім треба усвідомити, що філософія історії вивчає тільки всезагальні проблеми, особливості та внутрішню логіку історії людства, а конкретні питання вивчають спеціальні науки. Які це науки? Філософія історії дає принципові знання, що необхідні і для розуміння сучасних явищ, їх походження, і для управління сучасними соціальними процесами і для теоретичного обґрунтування світогляду (як відноситись до суспільства, до інших людей, до себе, як визначити місце лікарської діяльності у сучасному суспільному житті), інше. Далі треба познайомитися з історичними типами філософії, що вирішували проблеми суспільного життя: ідеалізм, релігійні течії (див.: Барулин В. С. Социальная жизнь общества. – М., 1987), метафізичний та діалектичний матеріалізм, сучасні вчення: Вебера, екзистенціалістів, Гелбрейта, Шпенглера, Тойнбі, неотомістів. Треба зазначити, що суспільне життя вивчають такі окремі науки, як економіка, соціологія, політологія, етнографія, етика, мовознавство, культурологія, юридичні та педагогічні науки, соціальна психологія, соціальна медицина, демографія. Без узагальнення цих наук філософія історії не може розвиватися. Необхідно показати, що початкові знання з філософії історії допомагають більш адекватно орієнтуватися у складному і суперечливому світі суспільних відносин, визначити місце власної діяльності (лікарської діяльності) у суспільному розвитку. Детальніше це питання розглянуте у підручниках (див. літературу), використайте філософський словник (терміни: «суспільство», «людина», «діяльність»), а також визначте особливості течій ідеалізму, теології і матеріалізму, щодо проблем суспільного розвитку, (див.: Производство как общественный процесс. – М., 1986).

Четверте питання

Необхідно визначити структуру суспільства, назвати головні частини та їх співвідношення. Потрібно усвідомити, що суспільство – це матеріальна система, вона є підсистемою буття, тому на суспільство розповсюджуються універсальні закони розвитку (закони діалектики) та категорії філософії. Разом з тим суспільство є специфічною системою, у якій діють особливі закони, унікальні фактори. Які саме? У чому специфічність суспільства? На це питання можна знайти відповідь у підручниках, з конспекту відповідної лекції, у книзі: Барулин В. С. Социальная жизнь общества. – М., 1987. Детально проаналізуйте ці фактори у їх єдності та взаємозв'язку. Далі треба визначити структуру суспільства, тобто назвати головні частини, спільності, елементи та їх співвідношення. По-перше це групи людей, їх зв'язки (наприклад: професії та професійні відношення), матеріальне та духовне, об'єктивне та суб'єктивне, сфери економічних, соціальних, політичних, ідеологічних відносин. Використовуючи підручники та словники, визначте ці поняття. Особливе значення має поняття соціального. Який його зміст? Що сюди входить? Тільки люди, чи і їх відносини? А природа входить в соціальне? Наприклад, можна тіло людини назвати соціальним? А предмети, якими людина користується повсякденно?

Вивчаючи специфіку суспільства, зміст поняття соціального, необхідно усвідомити питання про співвідношення суспільства і природи. Сюди відноситься також питання про історичну зміну співвідношення суспільства і природи. Назвіть детальніше, про які саме зв'язки йде мова. Тут ми

підходимо до поняття «екологія» та «екологічна проблема» (криза). Який їх зміст? Поняття «екологія» та «соціальна екологія» визначаються у філософських словниках та енциклопедії. Лікар повинен знати сучасне наукове визначення цих термінів, бо вони мають безпосереднє значення для його професійної діяльності. Відношення суспільства до природи історично змінювалося у залежності від розвитку продуктивних сил, соціально-політичних та духовно-культурних факторів. Ускладнення цих відношень (екологічна криза, глобальна екологічна проблема) склалося у середині XX ст. Чому?

Одночасно один з студентів або аспірантів групи готує доповідь з теми про зв'язок об'єктивного та суб'єктивного в історії. Почати треба з визначення понять, наголосити на органічній їх єдності та історичній динаміці, значення для розуміння життя людини та функціонування суспільства (див.: Дialeктика общественного развития. – М., 1988).

Питання для контролю знань:

1. Визначте поняття «структура суспільства».
2. Назвіть історичні спільності людей, що були основними компонентами соціальної структури.
3. Що таке політична система, її основні чинники?
4. В чому відмінність понять людини, індивіду, особи та особистості?
5. Що таке «свобода» та «необхідність» і чи поєднані вони у житті людини?
6. Які ви знаєте основні течії з філософії історії?
7. Назвіть специфічні особливості суспільства. Чи можна пізнати закони життя, використовуючи тільки методи та знання законів природничих наук?
8. Чітко назвіть основні структурні частини суспільства.
9. Які зв'язки суспільства з природою? Які крайні точки зору на це питання мали місце в історії філософії?

Визначте обсяг поняття соціального.

Література:

Підручники:

1. Філософія. Навчальний посібник. – К., 1997.
2. Філософія. Курс лекцій. – К., 1991. – с. 420–437.
3. Введение в философию, т. 2. – М., 1989. – гл. XIV, с. 416–445.
4. Соціальна філософія. Навчальний посібник для студентів медичних вузів. ч. III. – Х., 1994.
5. Философский словарь (відповідні терміни).

Монографії:

1. Барулин В. С. Социальная жизнь общества. – М., 1987. – 145 с.
2. Дialeктика общественного развития. – М., 1988.
3. Производство как общественный процесс. – М., 1986. – 120 с.

Обґрунтування теми: при вивченні теми аспіранти знайомляться з проблемою джерел та причин розвитку суспільства, точками зору на прогрес суспільства, а також з поняттям цінностей.

Мета заняття: 1) аспіранти повинні знати джерела та причини функціонування і розвитку суспільства, структуру цих причин, точки зору в історії на прогрес і його критерії, роль цінностей і ціннісних орієнтацій у розвитку суспільства та особи; 2) аспіранти повинні вміти орієнтуватися в суспільно значимих цінностях, виділити загальнолюдські цінності, що має непересічне значення і для діяльності лікаря.

Матеріальне та методичне забезпечення теми: підручники, посібники, філософський словник, методичні рекомендації, конспект лекції, тести.

Термінологія: потреби, інтереси, розвиток, прогрес, цінності, оцінка.

ПЛАН

1. Джерела та причини суспільного розвитку. Проблема суспільного прогресу та його критеріїв.
2. Поняття та структура цінностей. Ціннісні орієнтації. Цінність, оцінка, істина.
3. Загальнолюдські цінності та їх роль у розвитку суспільства. Здоров'я як цінність.
  4. Поняття і структура життєдіяльності людини.
  5. Історичні вчення про джерела цінностей.

ЕСЕ: Роль ціннісних орієнтацій у визначенні понять здоров'я і хвороби, норми і патології.

Перше питання

Основою функціонування та розвитку суспільства є життєдіяльність людей. А що є стимулом цієї життєдіяльності? Потреби та інтереси. Ці поняття мають різні аспекти: фізіологічний, соціологічний, соціально-політичний, філософський, тощо. За своєю сутністю потреби людини витікають із невідповідності програми функціонування та внутрішніми умовами або можливостями її реалізації. Тому виникає необхідність у тих чи інших предметах зовнішнього середовища і їх засвоєння. Інтерес, у принципі, це потреба, що прийшла через свідомість, тобто усвідомлена потреба. Далі студенти і аспіранти знайомляться зі структурою потреб та інтересів. (див. підручники з відповідних тем). Треба звернути увагу на те, що багатоманітність потреб та інтересів спонукає людей об'єднуватися у соціальні групи для задоволення загальних (спільних) потреб та інтересів. Так виникає спільна орієнтація діяльності і необхідність її відповідної організації. Соціальна структурованість суспільства виникає тому, що потреби та інтереси груп не співпадають, а нерідко і вступають у протиріччя. Так ось, саме протиріччя потреб та інтересів між соціальними групами виконують роль двигуна, причини розвитку суспільства. Тут виникає й інше питання: а куди розвивається суспільство, прогресує воно чи ні? Питання складне, на нього немає єдиної точки зору.

Щоб його вирішити, треба віднайти критерії прогресу. Таким чином, головними тут є поняття прогресу та його критеріїв, використовуючи конспект лекцій, підручники, спробуйте дати відповіді на ці питання.

Друге питання є основою вирішення попереднього. Тобто, щоб зрозуміти, куди розвивається суспільство, треба визначити, що вибирають люди метою своєї життєдіяльності, що для них є головним. А це є питання про цінності і ціннісні орієнтації. Одним з визначень цінностей таке: це предмети, явища, і процеси матеріального і духовного порядку, що задовольняють потреби та інтереси людей, згуртовують людей і регулюють їх взаємовідносини. Структура цінностей складна і багаторівнева (див. підручник і конспект лекції), тому кожній людині приходится вибирати з них головні, пріоритетні, адже діяльність людини завжди вмотивована і цілеспрямована. Цінності можуть змінюватися у часі, бути стратегічними або короткостроковими. Це і буде ціннісною орієнтацією. Але головне тут полягає в тому, щоб людина вибрала дійсні цінності, а не уявні, помилкові, псевдоцінності, які заводять людину в глухий кут, ведуть до асоціальної чи антисоціальної поведінки. Вибір вірної орієнтації – результат виховання і самовиховання і разом з тим показник рівня духовної культури.

Треба розрізняти поняття цінності, оцінки та істини, бо вони об'єктивно не співпадають. Спираючись на підручники, посібники, текст лекції, власні роздуми, спробуйте визначити ці відмінності. Подумайте над тим, чому один з героїв творів Ф. М. Достоевського говорив: якби істина і Христос не співпадали, я вибрав би Христа. Або: яка філософська ідея лежить в основі принципу лікарської таємниці в медичній етиці?

Третє питання

Чи існують у системі цінностей такі, що є загальними для всіх людей, об'єднують людство? Так, існують і називаються вони загальнолюдськими. Формувалися вони, усвідомлювалися історично і поступово через протиріччя і сумніви, через горе і війни, конфлікти і узгодження, через складний розвиток матеріальної і духовної культури, прокладали собі шлях через сімейні, професійні, етнонаціональні та інші інтереси. Спираючись на навчальний матеріал, визначте основні загальнолюдські цінності сучасності. Треба показати, що загальнолюдські цінності виконують багатоманітні і фундаментальні функції у розвитку і прогресі людства, визначають напрямки матеріальної і духовної культури, є критерієм цивілізованості.

Серед інших цінностей на одному з перших місць стоїть здоров'я. ВООЗ визначає здоров'я не просто як відсутність хвороби, але й як фізичне, психічне і соціальне благополуччя. Здоров'я є основою і умовою повноцінної соціальної життєдіяльності, творчої особистості. З ціннісної точки зору формується розуміння і біологічної норми для людини, медичний поділ загальної фізіології, та анатомії людини на нормальну та патологічну. Детальніше це питання повинно стати предметом реферату.

Четверте питання

Основною суспільного функціонування та розвитку є життєдіяльність людей. Але що таке життєдіяльність людини і яка його структура? Це питання має важливе світоглядно-методологічне значення для лікаря. Основними складовими частинами життєдіяльності людини є біологічне та соціальне. Біологічне успадковується через генетику, а соціальне – через виховання і засвоєння індивідом матеріальної та духовної культури, через працю і творчість. Людина – цілісна природно-соціальна істота, тому біологічне і соціальне в ній інтегровані, взаємопов'язані і опосередковані. Через це в людині формується індивідуальність і особистість, творчі задатки, потреби та інтереси, вільна життєдіяльність. Саме в цій біосоціальній цілісності людини містяться причини як здорового, так і нездорового способу життя, причини «хвороб цивілізації» ХХ ст.

П'яте питання

Одним з важливих і цікавих питань аксіології (філософське вчення про цінності), є питання про історичні вчення щодо джерел цінностей і ціннісних орієнтацій. Цей матеріал можна знайти в підручниках: «Філософія. Курс лекцій. – К., 1991, р.; «Введение в философию. Ч.П. – М., 1989. – гл. XII, Філософські словники. Існують декілька теорій. Теологічна, органічна, психологічна, соціологічна, трансцендентальна, соціокультурних типів. Коротко визначте особливості: цих теорій, сформулюйте позитивний їх елемент і недоліки.

Питання для контролю знань:

1. Що є джерелом і причиною суспільного розвитку?
2. Чи прогресує суспільство в його історичному розвитку і які критерії?
3. Що таке цінності, яка їх структура?
4. Поняття ціннісних орієнтацій.
5. Чи співпадають поняття цінності, оцінки та істини?
6. Назвіть загальнолюдські цінності.
7. Що таке здоров'я і чому воно є загальнолюдською цінністю?
8. Назвіть основні складові частини життєдіяльності людини?
9. Зміст біологічного і соціального в життєдіяльності людини.
10. Як формуються біологічні та соціальні потреби людини?
11. Із яких елементів складається здоровий спосіб життя?

12. Назвіть основні теорії про походження цінностей.

Література:

1. Філософія. Курс лекцій. I, II вид. – К., /I в. 1991. П. – 1994.
2. Філософія. Навч. посібник. – К., 2002.
3. Соціальна філософія. Навч. посіб. для студентів мед. вузів. ч. III. – К., 1994.
4. Введение в философию. Учебник. ч. II. – М., 1989.
5. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление. – М., 1990.

СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ, КУЛЬТУРА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЯ НА ПЕРЕТИНІ ХХ-ХХІ ст.

Матеріальне та методичне забезпечення: підручники, філософські словники, методичні рекомендації, монографії, конспект лекції.

Обґрунтування теми: вивчення теми допоможе аспірантам орієнтуватися в різноманітних проявах суспільної свідомості, зрозуміти взаємозв'язок суспільної та індивідуальної свідомостей, усвідомити місце процесу спадкоємності у функціонуванні суспільної свідомості, зокрема, її форм, а також ознайомитися з проявами та формуванням менталітету певної історичної епохи.

Навчальна мета: аспіранти повинні знати основні структурні елементи суспільної свідомості, їх специфіку та взаємозв'язок, розуміти сутність менталітету історичної епохи як глибинної структури суспільної свідомості. Студенти та аспіранти повинні вміти орієнтуватися в різноманітних проявах механізму функціонування суспільної свідомості, її структурних елементів, аналізувати специфіку кожного з них, знайти в їх проявах дію процесу спадкоємності, розуміти розвиток культури, як процес становлення і розвитку людини.

Термінологія: суспільне буття, суспільна свідомість. Індивідуальна свідомість, повсякденний та теоретичний рівні суспільної свідомості, спадкоємність, менталітет історичної епохи, культура.

План

1. Сутність духовного життя суспільства. Суспільна та індивідуальна свідомість.
2. Структура суспільної свідомості: її рівні та форми.
3. Поняття менталітету історичної епохи як глибинної структури суспільної свідомості.
  4. Культура як предмет філософського аналізу. Структурні елементи культури.
  5. Типологія культур. Цивілізація: історія поняття
  6. Проблеми і перспективи розвитку сучасної культури.
  7. Формування естетичної культури майбутніх лікарів.

ЕСЕ:

1. Свідомість людини та психотерапія.
2. Взаємозв'язок форм суспільної свідомості.

Перше питання

Духовне життя суспільства – надзвичайно широке поняття, що включає в себе багатогранні процеси, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей. Духовне життя суспільства – це сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій. Основу духовного життя суспільства становить духовний світ людини – її світоглядні орієнтації, духовні цінності. Разом з тим, формування і розвиток духовного світу окремої людини неможливе поза духовним життям суспільства.

Духовне життя суспільства включає в себе такі складові: духовна культура, духовне виробництво і суспільна свідомість.

Суспільна свідомість є сукупністю ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, ідей, уявлень, теорій) які охоплюють і відтворюють суспільне буття. Суспільна свідомість не лише відображає суспільне буття, а творить його, здійснюючи випереджальну, прогностичну функцію щодо суспільного буття.

Суспільна та індивідуальна свідомість пов'язані між собою, оскільки в них загальне джерело – буття людей. Але єдність не означає їхньої абсолютної ідентичності. Індивідуальна свідомість включає в себе неповторні, властиві тільки даній людині особливості. Важливим є врахування того, що суспільна свідомість не проста сума індивідуальних свідомостей, а нова якість.

Друге питання

Розглядаючи дане питання необхідно врахувати, що суспільна свідомість є надзвичайно складним явищем, що має динамічну, складну структуру є її різні рівні. Рівнями вважаються повсякденна та теоретична СВІДОМОСТІ, де повсякденна, тобто визначається як сукупність

емпіричних повідомлень щодо природи, технології, досвіду людей, що безпосередньо відображає матеріальну практику, а теоретична – являє собою узагальнене та абстрактне знання про дійсність.

Зверніть увагу, що поряд з теоретичною та повсякденною свідомостями виділяються також рівні суспільної свідомості: ідеологія і суспільна психологія. Розкриваючи їх сутність необхідно зазначити, що ідеологія являє собою систему ідей, поглядів і теоретичних принципів, які виражають положення, основні інтереси, цілі провідних соціальних груп (страт, верств, класів тощо), а суспільна психологія включає в себе соціальні (політичні, моральні та інші) почуття, уявлення, емоції.

Окрім рівнів суспільної свідомості, виділяють також її форми.

Основними формами суспільної свідомості є політична свідомість, правова, естетична, моральна, релігійна, філософська.

Необхідно підкреслити, що сучасні процеси розвитку, поглиблення демократизації та гуманізації суспільства дають можливість кожній особистості усвідомити своє місце в системі суспільних відносин, визначити своє ставлення до релігії, політики, мистецтва тощо.

Третє питання

Перш за все розкриваючи це питання, визначте місце, що займає в суспільній свідомості процес спадкоємності, який має безпосередній зв'язок з формуванням менталітету певної історичної епохи.

Проаналізуйте зміст поняття «менталітет історичної епохи» як глибинної структури суспільної свідомості (філософії, релігії, психології, методології пізнання) та історичної зміни конкретних засобів адаптації людей до нової історичної ситуації (світогляд, бачення світу, норми та ідеали діяльності). Зверніть особливу увагу на зміну ментальних позицій та ціннісних орієнтацій (стереотипів мислення, сприйняття та поведінки) як вираз діалектики традицій та новацій у спільному бутті і свідомості людей; форми структурних змін суспільної свідомості.

Четверте питання

Розкриваючи це питання важливо підкреслити, що у процесах розвитку суспільства, а отже, й у їх філософському осмисленні особливе місце належить культурі. Культура рівнозначна соціальності, бо людина як соціальна істота існує лише в умовах культурного середовища.

Термін «культура» використовується людством віддавна. Спочатку він розглядався у значенні вирощування сільськогосподарських рослин, пізніше – в переносному розумінні як виховування людини.

В наш час поняття «культура» вживається дуже широко і засновується в різних галузях знання. Говорять про культуру поведінки, культуру праці, культуру лікаря тощо.

Культура є одним з об'єктів вивчення філософії. У самому широкому плані культуру розуміють як сукупність результатів матеріальної і духовної діяльності, а також організацію самої діяльності і застосування її результатів з метою розвитку людської особистості, системи її цінностей.

Культуру узвичаєно розділяти на матеріальну і духовну. Але необхідно мати на увазі, що культура – явище цілісне. В будь-якому її прояві містяться матеріальні і духовні аспекти.

До структурних елементів культури належать: 1. Матеріальна і духовна культура; 2. Види культури – культура праці, культура управління, культура освіти, естетична, філософська, політична, правова, моральна культура тощо.

П'яте питання

Існують різні історичні типи культур: національні, професійні тощо. Сукупність культур можна уявити у вигляді ієрархії, перше місце в якій посідає світова культура, що визначається системою загальних цінностей. У залежності від умов розвитку відгалужуються певні рівні культури: культурні епохи (античність, середньовіччя, відродження тощо), національні культури (українська, російська, німецька). див. Теорія та історія світової та вітчизняної культури. – К.: Либідь, 1992).

Зверніть увагу на те, що у деяких випадках необхідно розрізнити поняття культури і цивілізації, хоча нерідко ці терміни вживаються як синоніми.

За своєю етимологією термін «цивілізація» сягає корінням у латину. Він пов'язаний з таким поняттям як *civiles* (громадянський) з XI–III ст. термін «цивілізація» тлумачать як «процес

цивілізування, акт залучення до культури» (дивися філософія: Навчальний посібник І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко – К.: Вікар, 1997. – с. 394).

З кінця XVIII ст. проблема цивілізації посідає чільне місце в західноєвропейській філософії та історії. Термін цивілізація застосовується для позначення особливостей розвитку європейського суспільства.

Із середини XX ст. змінюється перехід до проблем цивілізації, мова частіше йде не про цивілізацію, а цивілізації. Відповідно і історичний процес постає не як єдиний моноліт, а як низка послідовних і співіснуючих соціокультурних формоутворень. У філософській та соціологічній літературі України і зарубіжжя протягом останнього десятиліття обговорюються такі проблеми, як «глобальна цивілізація», «африканська цивілізація», «локальна цивілізація», стародавні цивілізації, «техногенна цивілізація».

З позиції сучасного цивілізованого підходу, історичний процес постає поліцентричним процесом розвитку і зміни таких культурно-історичних форм, як цивілізації.

Шосте питання

Сьогодні здається зрозумілим те, що сучасне суспільство настільки потребує культури, що не може не відносити її розвиток до числа пріоритетних завдань. Відповідно освіта є не лише важливим засобом передачі знань, а й способом підтримки культури суспільства, а тому теж належить до його пріоритетних проблем.

Якраз на шляхах удосконалення освіти можливо вирішити проблему входження країни у систему світової цивілізації. Людина, позбавлена повноцінної гуманітарної освіти, є людиною односторонньою і невідповідною тій культурній ситуації, яка характеризується відмовою від односторонньо-наукового знання, розуміння того, що саме це знання історично і культурно визначене.

Динамічні процеси сучасного суперечливого світу ставлять високі вимоги до якості підготовки медичних кадрів. Важлива роль у формуванні професійних якостей та духовності лікарів належить естетичній культурі.

Сьоме питання

Естетична культура постає не лише найдосконалішою формою освоєння світу в усій повноті, а й важливим засобом гуманізуючої соціалізації. Наукові дослідження свідчать, що саме естетичні засоби впливу на особистість є найдійовішими і творчо розвиваючими. Чим вище розвинене у людині почуття і розуміння прекрасного, тим послідовніше вони проявляються в її житті, вчинках, тим нестерпніше буде ставитись людина всього потворного і огидного.

Важливість естетичного виховання для формування лікаря визначається також тим, що в результаті соціального та науково-технічного прогресу використання засобів мистецтва в медицині набуло певного розвитку і сформувались відносно самостійні методи і розділи психотерапії, такі як музика та бібліотерапія тощо. Цілеспрямоване використання засобів мистецтва для зміцнення здоров'я людини є складною проблемою. Вирішення її вимагає від лікаря додаткової підготовки, певних знань у галузі мистецтва та естетичної діяльності.

Категорія «естетична діяльність» має наукове значення лише тоді, коли естетичне освоєння дійсності розглядається як певний аспект діяльності людини у цілому. Основною функцією естетичної діяльності є розвиток людини, її творчих сил, здібностей, можливостей. Історичний процес розвитку естетичної діяльності невід'ємний від розвитку естетичної свідомості. Система естетичної свідомості має складну структуру. Вона містить естетичні почуття уявлення, погляди, ідеї, цінності, смаки, ідеали. Естетичне почуття містить у собі суперечливу єдність емоція–думка. Відомі слова Л.С. Виготського про те, що емоції мистецтва це розумні емоції, у повній мірі це можна віднести до всіх естетичних емоцій.

Особливим історичним видом естетичної діяльності є мистецтво. У мистецтві естетична діяльність представлена у розгорнутому вигляді: художня творчість, художній твір, естетичне сприйняття і сформоване на його основі відношення до дійсності.

Дивовижну силу мистецтва люди помітили дуже давно. З часів античності дійшов до нас міф про натхненного музиканта Орфея, не лише люди, а й вся природа була під владою його чарівної музики.

Твори філософів і медиків Стародавнього Сходу і Стародавньої Греції про спроби використання оздоровчої сили мистецтва з метою лікування користувалися неабиякою популярністю. До речі, покровитель муз Аполлон був батьком Асклепія, засновника мистецтва лікування.

Ще у давні часи було відоме психотерапевтичне значення музики і танців з метою лікування і профілактики захворювань. Протягом багатьох століть одним із елементів мистецтва лікаря в Індії вважалися співи. Існували навіть спеціальні «медичні пісні», які співав лікар, коли відвідував своїх хворих.

Історія співдружності медицини і мистецтва, яка знає і цінні надбання і втрати, розвивалась повільно і почала набувати наукового характеру лише у XIX-XX ст. і це не випадково. Використання засобів мистецтва для боротьби з хворобами є досить складним, вимагає від лікаря додаткової підготовки, певних знань у галузі мистецтва і мистецтвознавства, розуміння особливостей процесу сприйняття художніх творів.

З розвитком засобів масової інформації (кіно, телебачення, радіо та ін.) технічні можливості використання мистецтва для лікування, а також для організації здорового середовища стали значно ширшими. Склалися відносно самостійні методи і розділи психотерапії, такі як музикотерапія, бібліотерапія, театротерапія.

Музикотерапія як прикладне міждисциплінарне знання знаходить застосування не тільки у психіатрії, а й стоматологічній практиці (терапії, ортопедії). Пошукам наукових основ використання музики з метою лікування присвячені деякі роботи відомого психіатра, психолога, фізіолога В. М. Бехтерева. Психолог і фізіолог С. В. Кравков, вивчаючи функцію зору людини, прийшов до висновку, що колір можна ефективно застосовувати при лікуванні нервових захворювань. У результаті експериментальних досліджень буде встановлено, що такі кольори як зелений, жовтий, білий здійснюють найбільш позитивний вплив на функціональну здатність органів зору і нервову систему людини.

Ці дослідження використовуються при оформленні виробничих, лікувальних та культурно-побутових приміщень.

Не менше значення для відновлення здоров'я хворих мають вміло підібрані твори художньої літератури, цей вид лікування отримав назву «бібліотерапія». У сучасній практиці естетотерапії користуються творами художньої літератури для підвищення загального настрою хворого, щоб відволікти його від думок про хворобу, а також для виховання певних рис особистості – сили волі, оптимізму, віру у власні сили.

Добре відомий благотворний вплив театрального мистецтва на здоров'я людини. Буря почуттів, котрими хвилює нас театральна вистава, приносить з собою радісний настрій, підйом творчих сил. Тому театр давно зайняв певне місце у лікуванні багатьох хвороб. Особливо яскраво проявляється цілюща сила театрального мистецтва в тяжкі для людини часи, коли воно здатне пробуджувати силу почуттів, давати можливість відчувати повноту життя.

Відомі такі форми театротерапії, як, наприклад, психотерапевтична модифікація методу Станіславського, психодрама, сценічна експресія.

Важливе значення для відновлення і збереження здоров'я мають архітектура і оформлення інтер'єрів. Досвід лікувальних закладів, свідчить, що навіть вдало підібраний колір стін позитивно впливає на процес лікування хворих. Позитивний досвід у цьому відношенні є у багатьох лікувальних закладах нашої країни.

Аналізуючи проблему лікувальних можливостей мистецтва, не можна уявляти справу спрощено. Сприйняття певного музичного твору, чи оповідання не може, зрозуміло, так впливати на стан хворого, як, наприклад, вживання знеболюючих ліків на біль. Мистецтво не було і не може бути панацеєю від усіх хвороб, але у комплексі з рядом інших факторів воно є дійовим засобом, котрим можна користуватися при лікуванні певних хвороб. Вплив мистецтва на здоров'я людини не може викликати сумнівів.

Важливе значення для відновлення і збереження здоров'я має естетизація трудової діяльності в умовах сучасного виробництва, яка одночасно сприяє і підвищенні продуктивності праці.

Таким чином, проблема використання оздоровчого впливу мистецтва для лікування та профілактики захворювань людини тісно пов'язана з проблемою естетичного виховання лікаря.

Не менш важливе для лікаря усвідомлення проблеми мистецтва, як складової здорового способу життя. Лікарі повинні не тільки розуміти, а й пропагувати великі оздоровчі можливості мистецтва.

Процес естетичного виховання ми розуміємо, як цілеспрямоване формування естетичних потреб і естетичних здібностей. У структуру естетичної потреби входять і інтелектуальний, і емоційний компоненти. А тому процес її формування передбачає вплив як на інтелект студентів і аспірантів, так і на їх духовність.

Ступінь естетичної освіти і ефективність естетичного виховання тісно пов'язані. Естетичні знання студенти та аспіранти одержують через різноманітні форми навчання: лекції та семінари з історії культури, факультативні заняття з естетики, самостійно добуваючи знання: художньої та спеціальної літератури.

Питання для контролю знань:

1. Як взаємозв'язані між собою суспільна та індивідуальна свідомість?
2. В чому проявляється відносна самостійність суспільної свідомості по відношенню до суспільного буття?
3. Що ви можете сказати про основні структурні елементи суспільної свідомості?
4. Які рівні суспільної свідомості вам відомі?
5. Що ви знаєте про форми суспільної свідомості, їх специфіку та взаємозв'язок?
6. Яке місце в суспільній свідомості займає процес спадкоємності?
7. У чому полягає сутність менталітету історичної епохи та зокрема, менталітету українського народу?
8. Що таке культура?
9. Які структурні елементи культури ви знаєте?
10. Що таке цивілізація?
11. Охарактеризуйте сутність цивілізаційного підходу до історії.
12. Що таке духовна культура?
13. Що таке духовна культура?
14. Що таке естетична культура?
15. У чому полягає зв'язок медицини і естетики

Література:

1. Філософія. Навчальний посібник. – К.: Вікар, 2002.
2. Введение в философию. В 2-х ч. – ч. 2. – М., 1990. – с. 445–454.
3. Общественное сознание и его формы. – М., 1985, – с. 11–58.
4. Спиркин А. Г. Основы философии. – М., 1988. – с. 477–550.
5. Філософія. Курс лекцій. – К., 1991. – с. 317–338.
6. Філософський енциклопедичний словник (відповідні статті).

СИТУАЦІЙНІ ЗАДАЧІ ТА ТЕСТИ

Поміркуйте, розтлумачте і дайте філософську оцінку наступним судженням та твердженням:

Ми – інструменти, що мають здатність відчувати та пам'ятати. Наші відчуття – клавіші, на які натискує оточуюча нас природа.

Д. Дідро

Закони і правила природи завжди і всюди одні й ті ж, а значить, і спосіб пізнання природи речей, яким би він не був, повинен бути один і той же, а саме: це мусить бути пізнанням із універсальних законів і правил природи.

Б. Спіноза

Це ті речі, котрі я бачу своїми очима, торкаю своїми руками, існують, реально існують, у цьому я аж ніяк не сумніваюсь. Єдина річ, існування якої ми заперечуємо, є та, що філософи називають матерією або тілесною субстанцією.

Р. Берклі

Людське тіло – це самостійно заведена машина, живе втілення безперервного руху... Я не помилюсь, стверджуючи, що людське тіло являє собою годинниковий механізм.

Ж. Ламетрі

Власне спонукання вождів роблять народи то войовничими, то марновірними, то прагнучими слави, то скупими до грошей, то розважливими, то нерозсудливими.

П. Гольбах

Світ, в якому ми живемо, матеріальний. Матерія являє собою все те, що має об'єм та масу.

Дж. Рігель

Матерія, взагалі є те, що діє яким-небудь чином на наші відчуття.

П. Гольбах

Хвороба, будучи загальним поняттям, належить до абстракцій і не існує об'єктивно. Тому можна говорити не про хвороби як такі, а про хворих людей.

Л. Кінг

Відповідно з матеріалістичним світоглядом, матерія існує раніше ніж рух.

Е. Геккель

По суті, закон збереження стверджує, що всі різновиди матерії можна так чи інакше перетворити в енергію.

Дж. Рігель

Берклі справедливо стверджує, що неможливо чуттєво сприймати простір, його можна вивести тільки із наших чуттєвих сприйнять тіл.

М. Бунге

...Свідомість тварин, особливо високоорганізованих, беззаперечний факт.

Т. Ярошевський

Свідомість не є дзеркало чи картинна галерея. Зміст свідомості не має потреби бути схожим на об'єкти, які свідомість зображає.

Д. Пратт

Уявити собі, щоб чиста немисляча матерія змогла породити мислячу розумну істоту, також неможливо уявити собі, щоб із нічого змогла виникнути матерія.

Дж. Локк

Принцип розподілу праці і поєднання сил дає про себе знати всюди, де створюється суспільство і де з'являється колективна праця. Хто складає суспільство і хто працює – люди чи мурахи – це абсолютно не має різниці. Закони праці і властивості асоціації залишаються незмінними за будь-яких обставин.

Д. Писарев

Думка є продукт мозку. ... Мій письмовий стіл, як зміст моєї думки, збігається з цією думкою, не відрізняється від неї. Дух не більше відрізняється від столу, світла, від звуку, чим ці речі різняться між собою.

Й. Діцген

Експериментально встановлено фізіологічні механізми мозку... не розкривають природи мислення та самосвідомості, і їх таємниця лежить за межами науки, носить надприродний характер.

Дж. Еклс

Мову можна вважати характерною властивістю живого, будь-яка жива система має мову, тобто специфічний засіб комунікації.

А. Левін

Як би далеко я не відсовував зірку, я можу все ж таки рухатись далі. Світ ніде не забитий дошками.

Г. Гегель

Говорять, що між двома протилежними думками знаходиться істина. Ні в якому разі! Між ними лежить проблема...

Й. Гете

Загальне та універсальне не мають відношення до дійсного існування речей, а вигадані і створені розумом для власного використання і стосуються тільки законів-слів або ідей.

Дж. Локк

Всі люди схожі один на одного як тілом, так і душею, у кожного із нас є мозок, селезінка, серце, легені однакові за своєю будовою, і так звані моральні якості одні й ті ж у всіх: незначні видозміни нічого не означають. Досить одного людського екземпляру, щоб судити про всіх інших. Люди, як дерева в лісі, ні один ботанік не буде займатися окремою березою.

І. Тургенев

Є. Базаров «Батьки і діти».

Лікарі приїжджали до Наталки..., приписували найрізноманітніші ліки від усіх відомих хвороб, але ні одному з них не приходила в голову та проста думка, що їм не може бути відома та хвороба, котрою страждала дівчина, як не може бути відома ні одна хвороба, якою може захворіти жива людина; тому що кожна жива людина має свої особливості і завжди – особливу і свою нову, складну, невідому медицині хворобу, не хворобу легень, печінки, серця, нервів і т. д., відзначених у медицині, а хворобу, що складається із одного з найчисленніших поєднань страждань цих органів.

Л. Толстой

Причина – це створіння, істота, яка приводить в рух іншу істоту, або здійснює які-небудь зміни в ній.

П. Гольбах

Події майбутнього не можуть виводитися із сьогочасних подій. Віра у причинно-наслідковий зв'язок є пересуд.

Л. Вітгенштейн

Всі процеси природи двосторонні (обопільні): вони базуються, щонайменше, на відношенні між двома діючими частинами, на дії і протидії. Проте уява про силу, завдяки своєму походженню із дії людського організму на зовнішній світ і, далі, із земної механіки, передбачає думку про те, що одна частинка активна, діюча, інша ж пасивна, сприймаюча... протидія другої частини, на яку діє сила виступає тут у кращому разі як якась пасивна протидія, як деякий опір.

Ф. Енгельс

...Якщо річ визначена закономірно і з необхідністю як можлива, то вона може з'явитися насправді лише випадково. Оскільки вона, лише як можливе, то може з'явитися завдяки незмінним законам, за якими кожна істота змушена діяти таким чином, як вона діє, і не може діяти інакше за даних умов.

П. Гольбах

В історії діє безліч випадковостей, які повністю виключають детермінізм, а водночас з ним і будь-яку необхідність. Тому все в житті залежить від самих людей, від їх волі, від їх суб'єктивних спрямувань.

В. Таймер

Можливо, що сьогодні ввечері Місяць впаде на Землю, тому що Місяць є тіло, відокремлене від землі, і може через це упасти вниз, як камінь, кинутий у повітря, можливо, що турецький султан зробиться папою, тому що він – людина, може, як така, прийняти християнську віру, зробитися католицьким священиком і т. д.

Г. В. Ф. Гегель

Ми повинні насамперед відкинути сумативне уявлення про ціле. Ціле не утворюється додаванням частин, навіть за участі якого-небудь додаткового фактору. Організм не сума, а система, тобто підпорядкований складний взаємозв'язок, що породжує у своїх суперечливих тенденціях, у своєму безперервному русі вищу єдність – розвиваючу організацію. Ми повинні вивчати те, що об'єднує частини в одне розвиваюче ціле і, що підпорядковує їх цілому. Тобто ми повинні аналізувати інтегруючі фактори розвитку.

І. Шмальгаузен

Сутністю для нас є власне те, завдяки чому відносять кожну річ до того чи іншого класу, або ж, що те ж саме, до тої чи іншої загальної назви. А цим може бути тільки абстрактна ідея, якій додається ця назва. Таким чином, сутність має відношення до дійсності, і не так до буття окремих речей, як до їх загальних назв.

Дж. Локк

...Якби форма прояву і сутність речей безпосередньо співпадали, то будь-яка наук була б зайвою.

К. Маркс

Нейро-гуморальної функції окремо від нервової не існує. Гуморальний фактор є один з видів відображення нервових впливів в периферичних тканинах, без чого ні одна нервова функція нам взагалі не відома.

А. Сперанський

...Тваринний організм являє собою надзвичайно складну систему, яка складається з майже нескінченного ряду частин, пов'язаних як між собою, так і у вигляді єдиного комплексу з навколишнім середовищем.

І. Павлов

Знання людини ніколи не досягають більшого, чим його відчуття. Все, що недосяжно відчуттям, недосяжно і для розуму.

К. Гельвецій

Подібно до всіх інших продуктів і знарядь людської активності філософія видозмінюється і вдосконалюється. Тому філософська істина одного часу неминуче відрізняється від філософської істини іншого часу. Ніякої абсолютної і вічної істини бути не може.

О. Богданов

...Скільки раз трапляється, що добре хвороби не знаємо, а хворого лікуємо.

М. Мудров

Не можна провести ніякої межі між звичайним, буденним знанням речей і науковим знанням, між звичайним міркуванням і науковим мисленням. Суворо кажучи, будь-яке точне знання є Наука, і будь-яке точне мислення є наукове мислення.

Т. Гекслі

Наукове мислення відрізняється від буденного мислення не якістю, а тільки мірою деталізації і повноти, точно так як сила, можливість мікроскопу відрізняється від сили й можливості неозброєного людського ока.

М. Планк

... Людство у всіх своїх проявах є предметом медицини.

Ф. Бекон

... У науці ніколи не було і немає «чисто» емпіричного знання. Для сучасного знання це очевидно.

С. Лебедев

Закони природи складаються із низки готових для використання і доцільно вибраних для цього правил.

Е. Мах

Виникає запитання, теорія вчить тому ж самому, що і досвід, чи іншому? Якщо ж тому самому, то в ній немає потреби, якщо іншому, то вона навіть суперечить досвіду.

К. Цельс

Для всіх випадків єдина теорія етіології і патогенезу хвороб, зрозуміло, не може бути єдиною, а статечні люди цим займалися.

Й. Касірський

... Спостереження або випадковий досвід був початком всіх наук.

К. Бернар

Наука може об'єднувати, але не раніше, як попередньо розділивши. Найперша мета дослідника полягає в розкладенні, аналізі, анатомії. Після цього він приступає до об'єднання, синтезу, фізіології.

В. Вірхов

Індукція в фізичних науках завжди сумнівна, тому що в її основі лежить віра в загальну будову світу, будову, що знаходиться поза нами.

А. Пуанкаре

... Дедуктивний умовивід завжди використовується ідеалізмом для того, щоб обґрунтувати явну нісенітницю, виходячи із самоочевидних принципів.

В. Столяров

Для того, щоб людині гарно прожити своє життя, їй потрібно знати, що вона повинна і чого не повинна робити. Для цього вона повинна розуміти, що вона є сама і той світ, в якому вона живе.

Л. Толстой

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Який зміст виражає категорія «матерія»?

- а) матерія – це сприйняття людиною оточуючого світу;
- б) матерія – це об'єктивна і суб'єктивна реальність;

- в) матерія – це філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, що відображається людиною;
- г) матерія це об'єктивна реальність;
- д) матерія це вираження людиною об'єктивної реальності.

Розтлумачте і дайте філософську оцінку твердженню К.А. Гельвеція: «На стеблі істини не збирають плодів пороку»; порівняйте це судження зі судженням Сократа: «Знання не є істинним, якщо не здатне розрізняти добро і зло».

Розтлумачте і дайте філософську оцінку твердженню Дж. Берклі:

«Це ті речі, котрі я бачу своїми очима, торкаю своїми руками, існують, - реально існують, у цьому я аж не сумніваюсь. Єдина річ існування якої ми заперечуємо, є та, що філософи називають матерією або тілесною субстанцією...»

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні

Хто із філософів виділив три «рівні» душі - рослинну, тваринну і розумову?

- а) Сократ; б) Арістотель; в) Епікур; г) Демокріт.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Який напрямок в філософії ототожнює природу і Бога?

- а) ідеалізм; б) матеріалізм; в) пантеїзм; г) дуалізм.

Які дві якості у людини розрізняє Конфуцій?

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню:

«Хвороба, будучи загальним поняттям, належить до абстракцій і не існує об'єктивно. Тому можна говорити не про хвороби як такі, а про хворих людей (Л. Кінг).

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Як Шеллінг розумів природу:

- а) закам'янілий дух ; б) світлий дух; в) темний дух; г) всі відповіді вірні.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Хто з філософів є засновником ірраціонального об'єктивного ідеалізму?

- а) Платон; б) Плотін в) Гегель; г) Шопенгауер; д) Шеллінг;

За яким принципом Конфуцій поділяє населення на класи?

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Дж. Локка:

« Уявити собі, щоб чиста немисляча матерія змогла породити мислячу розумну істоту, також неможливо, як неможливо уявити собі, щоб із нічого змогла виникнути матерія».

Яку функцію філософії стверджує А. Ейнштейн?:

« Наука, якщо вона взагалі мислима без філософії, примітивна і невпорядкована, так же само, як і філософія без науки – це пуста схема»

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Який із законів діалектики розкриває механізм розвитку і відповідає на питання, як здійснюється розвиток?

- а) закон взаємного переходу кількісних і якісних змін;
- б) закон єдності і боротьби протилежностей;
- в) закон заперечення заперечення.

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Г. Галілея:

«У завдання Духу святого входить навчати нас тому, як зійти на небо, а не тому, як рухається саме небо».

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Д. Писарєва:

«Принцип розподілу праці і поєднання сил дає про себе знати всюди, де створюється суспільство і де з'являється колективна праця. Хто складає суспільство і хто працює – люди чи мурахи – це абсолютно не має різниці. Закони праці і властивості асоціації залишаються незмінними за будь-яких обставин».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Класична об'єктивно-ідеалістична філософія була заснована у стародавній Греції:

- а) Демокрітом;   б) Парменідом;   в) Платоном;   г) Піфагором;
- д) інша відповідь.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Філософія екзистенціалізму є вченням:

- а) про людську волю;   б) про загальнолюдські цінності;
- в) про свободу людини;   г) про смисл людського існування;
- д) про пізнання світу людиною;   е) про моральні цінності людини.

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню М. Кузанського:

«Розум настільки ж близький до істини, як багатокутник до кола».

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Є. Базарова

(І.Тургенєва «Батьки і діти»):

Всі люди схожі один на одного як тілом, так і душею; у кожного із нас є мозок, селезінка, серце, легені однакові за своєю будовою; і так звані моральні якості одні й ті ж у всіх: незначні видозміни нічого не означають. Досить одного людського екземпляру, щоб судити про всіх інших. Люди, як дерева в лісі, ні один ботанік не буде займатися окремою березою.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Який із напрямів властивий філософії Гегеля:

- а) пантеїзм;   б) біхевіоризм;   в) панлогізм;   г) атеїзм;   д) інша відповідь.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Л. Фейербах, критикуючи вульгарний матеріалізм, часто називав свою матеріалістичну позицію:

- а) антропологічною філософією;   г) діалектичним матеріалізмом;
- б) метафізичним матеріалізмом;   д) історичним матеріалізмом.
- в) органіцизмом;

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Джордано Бруно: «Бог-це і є Природа або ж божественна сила відкрита у речах природи»

Про який вид можливості пише Г.В.Ф.Гегель?

«Можливо, що сьогодні ввечері Місяць впаде на Землю, тому що Місяць є тіло, відокремлене від землі, і може через це упасти вниз, як камінь, кинутий у повітря, можливо, що турецький султан

зробиться папою римським, тому що він – людина, може як така, прийняти християнську віру, зробиться католицьким священиком і т.д.»

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Хто з теологів- філософів формулює теологічне розуміння історії?

- а) Ансельм Кентерберійський;   в) Тома Аквінський;   д) Оріген.
б) Роджер Бекон,   г) Августин Блаженний;

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні

1. Які методи пізнання є основними в філософії Т. Гоббса?

- а) гіпотетико-дедуктивний;   б) історико-логічний;
в) індуктивний;   г) дедуктивний;   д) аксіоматичний.

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Р. Декарта:

«Ми ніколи не станемо справжніми вченими-філософами, вивчивши всі твори Платона та Аристотеля напам'ять, якщо не зможемо виносити власних суджень про ті чи інші предмети та явища».

Дайте філософську оцінку наступному твердженню П. Гольбаха:

«Власне спонування вождів роблять народи то войовничими, то марновірними, то прагнучими слави, то скупими до грошей, то розважливими, то нерозсудливими»

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Хто з філософів, логіків, математиків були представниками постпозитивізму?

- 1) А.Айєр   2) Р.Карнап   3) К. Поппер   4) Т. Кун   5) Б. Рассел   6) П. Фейєрабенд

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Яке значення фіксує в собі поняття «особистість»?

- а) особистість – це індивідуальне «я»; б) особистість – це соціобіологічна істота;
в) особистість – це суб'єкт самостійної діяльності в процесі професійної діяльності, яка детермінована суспільними відносинами;
г) особистість – це людина, яка поєднує в собі як самотність, так і соціальні та біологічні якості.

Дайте філософську оцінку наступному твердженню І. Канта:

«Вічно новим та постійно зростаючим здивуванням і благоговінням наповнюють душу дві речі, чим частіше та постійніше над ними замислюється мислення: зоряне небо наді мною та моральний закон у людині».

Охарактеризуйте філософську позицію Дж. Локка, виходячи із наступного його твердження:

«Загальне та універсальне не мають відношення до дійсного існування речей, а вигадані і створені розумом для власного використання і стосуються тільки законів-слів або ідей».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Хто із французьких діячів-філософів, просвітителів вказує на причини соціальної нерівності:

- а) Вольтер;   б) Робіне;   в) Руссо;   г) Монтеск'є.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Дж. Бруно використовує термін «монада» у наступних значеннях:

- 1) 2) 3)

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Ф. Бекона:

«Людина ніколи не панує над природою, не підпорядкувавши свою діяльність її законам».

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню:

« В історії діє безліч випадковостей, які повністю виключають детермінізм, а водночас з ним і будь-яку необхідність. Тому все в житті залежить від самих людей, від їх волі, від їх суб'єктивних спрямувань(В Таймер)»

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Хто з філософів розвивав об'єктивно-ідеалістичне вчення про тотожність духу та природи:

- а) Кант; б) Шелінг; в) Фіхте; г) Бруно; д) немає вірної відповіді.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Назвіть об'єктивно-ідеалістичну течію у давньоіндійській філософії:

- а) джайнізм; б) упанішади; г) буддизм; д) веданта; г) локаята-чарвака.

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Й.Г.Фіхте:

« Якби мені дали б в одній руці істину, а в іншій – шлях до неї. Звичайно, я взяв би друге»

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню К. Гельвеція:

«Знання людини ніколи не досягають більшого, чим його відчуття. Все, що недосяжно відчуттям, недосяжно і для розуму».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні

Згідно матеріалістичної онтології матерія –це:

- а) пізнання світу; б) зосередженість на статиці; в) джерело відчуттів; г) об'єктивна реальність

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Які функції виконує філософія?

- а) критичну; б) реалістичну; в) методологічну; г) політичну;
д) світоглядну; е) гносеологічну; є) культурологічну;
ж) ідеологічну; з) аксіологічну; и) правову.

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Г.В.Ф.Гегеля:

«Все дійсне є розумним, а все розумне є дійсним»».

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Л.М. Толстого

«Для того, щоб людині гарно прожити своє життя, їй потрібно знати, що вона повинна і чого не повинна робити. Для цього вона повинна розуміти, що вона є сама і той світ, в якому вона живе».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні.

Відоме судження Р.Декарта «Cogito ergo sum» (мислю-значить існую) є скороченим варіантом судження «Vevere est cogitare» (жити –значить мислити); кому воно належить:

- а) Сократу; б) Платону; в) Цицерону; г) Арістотелю; д) Сенеці

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Який із законів діалектики вказує на джерело розвитку і відповідає на питання, чому здійснюється розвиток?

- а) закон взаємного переходу кількісних і якісних змін;
- б) закон єдності і боротьби протилежностей;
- в) закон заперечення заперечення.

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Ф.В.Й. Шелінга: « Абсолют одночасно і народжує світ і створює його як великий художник».

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню О. Богданова:

«Подібно до всіх інших продуктів і знарядь людської активності філософія видозмінюється і вдосконалюється. Тому філософська істина одного часу неминуче відрізняється від філософської істини іншого часу. Ніякої абсолютної і вічної істини бути не може».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні

Хто із німецьких філософів вважав, що Бога не існує:

- а) Ніцше; б) Кант; в) Шопенгауер; г) Фіхте; д) всі відповіді вірні.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

1. Хто з філософів минулого вважав, що існує тільки сучасне, тобто сучасне сучасне, сучасне минуле, сучасне майбутнє?

- а) Арістотель; б) Гоббс; в) Августин; г) Лейбніц.

В чому принципова відмінність парадоксів Евбуліда від апорій Зенона Елейського?

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Дж. Еклса:

« Експериментально встановлено, що фізіологічні механізми мозку не розкривають природи мислення та самосвідомості, і їх таємниця лежить за межами науки, носить надприродний характер».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні

Вперше обґрунтовує і чітко вказує на розмежування законодавчої, виконавчої, включаючи і судову, та федеративної влади:

- 1) Арістотель, 2) Платон, 3) Бекон, 4) Гоббс, 5) Локк

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Істина, яка є нашим благом, нашим внутрішнім скарбом – це істина, на думку П. Юркевича:

- а) що пізнається нашим розумом; б) що пізнається за допомогою наших відчуттів;
- в) що лягла нам на серце; г) що сприйнялася.

Який вплив на філософію екзистенціалізму мало твердження Епікура: « Не соціальне середовище зумовлює буття людини, а навпаки, буття людини зумовлює соціальне середовище»?

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню К.Цельса:

«Виникає запитання, теорія вчить тому ж самому, що і досвід, чи іншому? Якщо ж тому самому, то в ній немає потреби, якщо іншому, то вона навіть суперечить досвіду».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Вперше принципи апофатичної теології з'являються у філософії:

- а) Сократа; б) Платона; в) Арістотеля; г) Плотіна; д) Плутарха Афінського.

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Які з названих цінностей можна віднести до загальнолюдських?

- а) здоров'я; б) життя; в) наявність роботи; г) гроші; д) любов і повага.

Дайте філософську оцінку наступному твердженню Г.В.Ф. Гегеля: « Можна в окремих випадках продати мідь замість золота, підроблений вексель замість справжнього, програму битву представити як виграну, можна набрехати відносно інших чуттєвих речей і подій, але в сфері сутності, де свідомість володіє сама собою, думка про обман відповідає повністю»

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню К. Маркса:

«...Якби форма прояву і сутність речей безпосередньо співпадали, то будь-яка наука була б зайвою».

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

Тома Аквінський («Summa theologiae, I, 79), коментуючи Арістотеля, стверджував:

« Людський інтелект... є від початку ніби гладенька дошка (tabula rasa), на якій нічого не написано» Це твердження мало безпосередній вплив на:

- а) Р. Декарта, б) Т. Гоббса, в) Дж. Локка, г) В.Г. Лейбніца, д) Д. Юма.

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Дені Дідро:

« Логічно припустити, що в основі матерії лежить загальна властивість, що має схожість з відчуттями, і це – відображення»

У процесі пізнання людина стикається з різними перешкодами суб'єктивного характеру. Ці перешкоди Ф. Бекон називає ідолами або примарами. Яку з примар найтяжче подолати:

- а) примару печери; б) примару театру, спектаклю;
в) примару площі, ринку; г) примару роду людського

Визначте вірну відповідь у тестовому завданні:

« Кому вперше належить відомий вислів: Nosce te ipsum (пізнай самого себе):

- а) Геракліту; б) Анаксимандру; в) Фалесу; г) Сократу; д) Платону ж) Арістотелю.

Розтлумачте і дайте філософську оцінку наступному твердженню Платона:

«Недостатньо вихована , недостатньо освічена людини – це найбільш дика істота, яку народжує Земля»